

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE

**ANALELE
UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA**

ANNALS OF THE UNIVERSITY OF ORADEA

**FASCICOLA
ISTORIE – ARHEOLOGIE
HISTORY – ARCHAEOLOGY SERIES
TOM XXXII
TOME XXXII**

2022

ANALELE UNIVERSITĂȚII DIN ORADEA

SERIA ISTORIE – ARHEOLOGIE

COMITETUL ȘTIINȚIFIC / SCIENTIFIC COMMITTEE

Acad. Ioan-Aurel POP (Cluj-Napoca)
Ioan BOCȘAN (Cluj-Napoca)
Acad. Ioan BOLOVAN (Cluj-Napoca)
Al. Florin PLATON (Iași)
Dan-Octavian CEPRAGA (Padova)
Jerome BURIDANT (Amiens)
Rudolf GÜNDISCH (Oldenburg)
Toader NICOARĂ (Cluj-Napoca)
Anatol PETRENCU (Chișinău)
GYULAI Eva (Miskolc)
Ioan SCURTU (București)
Waclaw WIERZBIENEC (Rzeszow)
Federico DONATIELLO (Padova)
Jaroalaw KINAL (Rzeszow)

COLEGIUL DE REDACȚIE/ EDITORIAL BOARD:

Director /Director
Prof. univ. dr. Sorin ȘIPOȘ
Redactor-șef/ Editor-in-Chief
Lector univ. dr. Radu ROMÎNAȘU
Secretar de redacție/ Editorial Secretary
Asist. univ. dr. Laura ARDELEAN

Membrii/Members

Prof. univ. dr. Barbu ȘTEFĂNESCU

Prof. univ. dr. Sever DUMITRAȘCU

Prof. univ. dr. Viorel FAUR
Prof. univ. dr. Ioan HORGA
Prof. univ. dr. Mihai DRECIN
Prof. univ. dr. Antonio FAUR
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA
Lector univ. dr. Florin SFRENGEU
Lector univ. dr. Mihaela GOMAN
Lector univ. dr. BODO Edith
Dr. Ioan CIORBA
Dr. Florina CIURE

Analele Universității din Oradea./ Annals of the University of Oradea
Fascicola Istorie – Arheologie / History - Archaeology Series

Manuscrisele, cărțile, revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite
pe adresa colectivului de redacție al revistei „Analele
Universității din Oradea”, seria Istorie – Arheologie.

The exchange manuscripts, books and reviews as well as any correspondence will be sent to
the address of the Editorial Staff.

Les manuscrits, les livres et les revues proposés pour échange, ainsi que toute correspondance,
seront adressés à la rédaction.

Responsabilitatea asupra textului și conținutului articolelor revine în exclusivitate autorilor.

The responsibility for the content of the articles belongs to the author(s).

The articles are published with the notification of the scientific reviewer.

Revista este indexată în baza internațională de date EBSCO.

The review is indexed in the EBSCO international database.

Editorial Assistance: Dr. ing. Elena ZIERLER

Address of the editorial office:

University of Oradea

Department of History

Str. Universității nr. 1, 410087 Oradea, România

Tel/ Fax (004) 0259 408167

e-mail: ionzainea@yahoo.com

The review is issued under the aegis of the University of Oradea

ISSN 1453-3766

Cuprins • Contents • Sommaire • Inhalt

Studii ♦ Studies	5
Florin SFRENGEU ♦ Rezultatele preliminare ale cercetărilor arheologice (2016-2017) din Oradea - cartierul Velența	7
Gizella NEMETH, Adriano PAPO ♦ La guerra civile transilvana. 1550– 1551.....	49
Marian TRANDAFIR ♦ O pipă turcească găsită la Salonta.....	73
Cosmin PATCA ♦ Evoluția demografică a comunei Valcău de Jos (județul Sălaj)	79
Iulia VAISĂRHOFFER ♦ Organizarea învățământului beiușean în perioada 1867-1918	93
Ioan Daniel BARBU ♦ Încoronarea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria la Alba Iulia	113
Gabriel MOISA, Anamaria RATȚIU, HAGI ISLAI Edy ♦ The Organization of the Romanian Community in the Trianon Hungary.....	123
Dorottya SZ. HALÁSZ ♦ Troubled Relations: The United States and Mexico during the Great War	135
Augustin MUREȘAN, Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS ♦ Drapelele reconstituite ale Gărzilor Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa.....	147
Mihai D. DRECIN ♦ Scriitorul Mihail Drumeș între literatură și istorie	153
Sanda Dumitrița BUBOI ♦ Octavian Lascu	159
Antonio FAUR ♦ Un text monografic din timpul celui de-al doilea război mondial - Vintere (1941).....	173

STUDII STUDIES

REZULTATELE PRELIMINARE ALE CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE (2016-2017) DIN ORADEA - CARTIERUL VELENȚA¹

*Florin SFRENGEU**

Abstract. Preliminary Results of the Archaeological Research (2016-2017) in Oradea - Velența Neighborhood. On the occasion of the expansion of the natural gas distribution network in the Velența neighborhood of Oradea, on the streets: Avântului, Eftimie Murgu, Miron Costin, Constantin Dobrogeanu Gherea, Redutei, Anton Bacalbașa, Ion Rațiu, Oțelariilor, 12 Octombrie, ceramic fragments were discovered, fragments of graphite melting pots, pipes, fragmentary glass, bones and some metal pieces, most dating from the modern era (18th-19th centuries), some from the medieval era (14th-17th centuries) and some from the 20th century. Velența or Venice (vicus Venetia), a settlement to the east of the fortress, on the left bank of the Crișul Repede River, is attested for the first time in 1291-1294, as a possession of the Catholic bishop. In 1304 it is mentioned under the form vicus Venetia, and in 1374, Venetia alio nomine Tykol. The settlement is located on a relatively flat, floodable land, situated between Crișul Repede and the Peța stream with warm water. A lot of dead arms, beds, canals, some with water from Criș, others filling up when the level of Crișul Repede and Peța rose, together with some dams, protected the settlement from floods, turning it into a small "Venice". Most of the artefacts are in a fragmentary state, being discovered most of the time in a secondary position, strongly affected by the interventions carried out over time. The entire archaeological material was recovered, marked and stored for primary processing, which was immediately achieved with the involvement of students from the History bachelor studies of the University of Oradea. Some artifacts were restored by Mrs. Olimpia Mureșan (metals) and Mr. Ștefan Lipot (ceramics) and were part of the exhibition organized in collaboration with the Oradea City Museum - Cultural Complex, between March 29 - May 22, 2018 entitled: "Archaeological artifacts saved from the Velența area, 2016-2017".

Keywords: archaeological research, Velența neighborhood in Oradea, preliminary results, medieval and modern artefacts, exhibition

Cercetările arheologice s-au desfășurat cu ocazia extinderea rețelei de distribuție și bransamente gaze naturale pe străzile: Avântului, Eftimie Murgu,

¹ Lucrarea a fost publicată în vol. *Omagiu profesorului și istoricului Viorel Faur la împlinirea vârstei de 80 de ani*, coord. C. Balaj, A. Faur, C. Moșincat, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2021, p. 195-206, fără planșele ce cuprind artefactele arheologice descoperite, probabil dintr-o regretabilă eroare. Varianta de față cuprinde și planșele respective.

* Lector univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: flornsfrengueu@yahoo.com.

Miron Costin, Constantin Dobrogeanu Gherea, Redutei, Anton Bacalbașa, Ion Rațiu, Oțelariilor, 12 Octombrie (3135 m lungime și 0,5 m lățime) în perioada iulie-octombrie 2016, continuate în septembrie-octombrie 2017 pe străzile: Calea Clujului, Gheorghe Șincai, Piața Tineretului, Cardinal Iuliu Hossu (2.600 m lungime și 0,5 m lățime), din *Ansamblul urban "Centrul istoric Oradea"*, cod LMI Bh-II-a-A-01037.

Zona cartierului Velența a cunoscut transformări importante de-a lungul secolelor. Situată pe interfluviul dintre Crișul Repede și pâraul Peța, solul virgin este compus din sol negru de mlaștină interferat antropogen cu un mozaic de resturi de materiale de construcții: pietriș, nisip, cărămizi, piatră, plăci de beton, asfalt și rețele de utilități îngropate: canalizare, apă, curent electric etc.

Velența sau Veneția (vicus Venetia), așezare la est de cetate, pe malul stâng al Crișului Repede, este atestată pentru prima dată la 1291-1294, ca posesiune a episcopului catolic. La 1304 este menționată sub forma *vicus Venetia*, iar la 1374, *Venetia alio nomine Tykol*². Încă de la începuturile sale, Velența a fost amplasată pe un teren relativ plat, inundabil, aflat între Crișul Repede și pâraul cald Peța. O mulțime de brațe moarte, albi, canale, unele cu apă din Criș, altele umplându-se la creșterea nivelului Crișului Repede și al Peței, împreună cu unele baraje fereau așezarea, de inundații, transformând-o într-o mică „Veneție”³.

Mănăstirea călugărițelor clarisse cu hramul Sf. Ana a fost întemeiată în Velența prin 1340, existând până în veacul al XVI-lea. Ultima mențiune documentară este din 1566⁴. La sfârșitul secolului al XV-lea au apărut în Oradea călugării dominicani, instalându-se în Velența (1490-1493), au înființat aici o *maior schola*, unde începând cu 1557, va fi funcționa un colegiu protestant⁵. Alimentarea cu apă a șanțului cetății din pâraul cald Peța s-a făcut încă din perioada de existență a cetății de pământ. O mențiune din 1375 spune că „un braț al Crișului (de fapt al Peței) ce vine din numitul sat Seleuș, mergând spre nord, face aproape cot și trece pe lângă mănăstirea Sf. Ana și apoi tocmai în dreptul Grădinii Cerbilor (Vadkert) se unește cu un alt braț mic al aceluiași râu, care trecând prin șanțul cetății iese vis-a-vis de palatul episcopal”⁶.

Din anul 1426 datează o plângere a călugărițelor clarisse, care reclamau că recent decedatul episcop Andrea Scolari a schimbat cursul Peței, conducându-l în șanțul cetății, lucrare care a afectat moara călugărițelor și care n-au avut curajul să reclame pagubele decât după moartea episcopului⁷.

Episcopul Andrea Scolari, supranumit Florentinul (1409-1426), și-a lăsat moștenire o parte din avere ordinului clarisselor, ce-și aveau reședința în cartierul

² *Istoria orașului Oradea*, coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun ed. a II-a, Ed. Arca, Oradea, 2007 (în continuare *Istoria orașului Oradea*), p. 96-97.

³ Alexandru Pop, *Cuibul ocrotit de ape. Sistemul hidrografic defensiv al cetății și al orașului Oradea în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Ed. Varadinum Script, Oradea, 2015, p.29

⁴ *Istoria orașului Oradea*, p.94.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Alexandru Pop, *op. cit.*, p.18.

⁷ *Ibidem*, p.19.

Velența, pe motiv că în timpul episcopatului său, a schimbat cursul pârâului Peța lăsând morile acestui ordin „pe uscat”, privându-l astfel de importante beneficii⁸.

Din 1552 s-a păstrat o conscriere cu privire la demografia comitatului Bihor, astfel în Velența, călugărițele mănăstirii Sf. Ana (clarisse), dețineau un număr de 8 porți, iar episcopul un număr de 24 de porți (poarta reprezenta o unitate imposibilă care se considera a cuprinde două gospodării)⁹. În însemnările lui Samoskozy Istvan de pe la 1600-1605, se menționează că pe Peța, în apropierea bastionului Crăișorul, exista o moară. Nu este exclus ca cercetări viitoare să stabilească amplasamentul acesteia ca fiind același cu cel al morii clariselor. O altă variantă, pentru amplasamentul morii clariselor ar putea fi undeva pe terenul fostei mori Kalman (secolul al XIX-lea), nu departe de bastionul Roșu¹⁰.

Fig. 1. Oradea în secolul al XVII-lea, rețeaua hidrografică din zona Velența (după Al. Pop 2015)

Operațiunile militare desfășurate în cursul anilor 1691-1692, care au urmărit cucerirea cetății Oradea, au supus târgurile din vecinătatea fortificației unor grele încercări. În starea cea mai rea s-a aflat Velența, plasată pe traiectoria artileriei de asediu ce fusese amplasată pe „Dealul Viilor” și care a fost pur și simplu rasă de pe suprafața pământului¹¹.

Începând cu 1692, prin grija autorităților austriece, în târgul Velența, se stabilește o comunitate de origine macedoromână și una de origine sârbă, care încercau să scape de genocidul la care începuseră să fie expuși în Kossovo, aflat sub

⁸ *Istoria orașului Oradea*, p.103.

⁹ *Ibidem*, p.120.

¹⁰ Alexandru Pop, op. cit., p.20.

¹¹ *Istoria orașului Oradea*, p.157-158.

stăpânire turcească¹². În 1702 negustorii „greci” din Velența cereau îngăduirea construirii unei biserici pentru ritul lor, ridicată mult mai târziu, aceasta a devenit un adevărat panteon confesional local¹³.

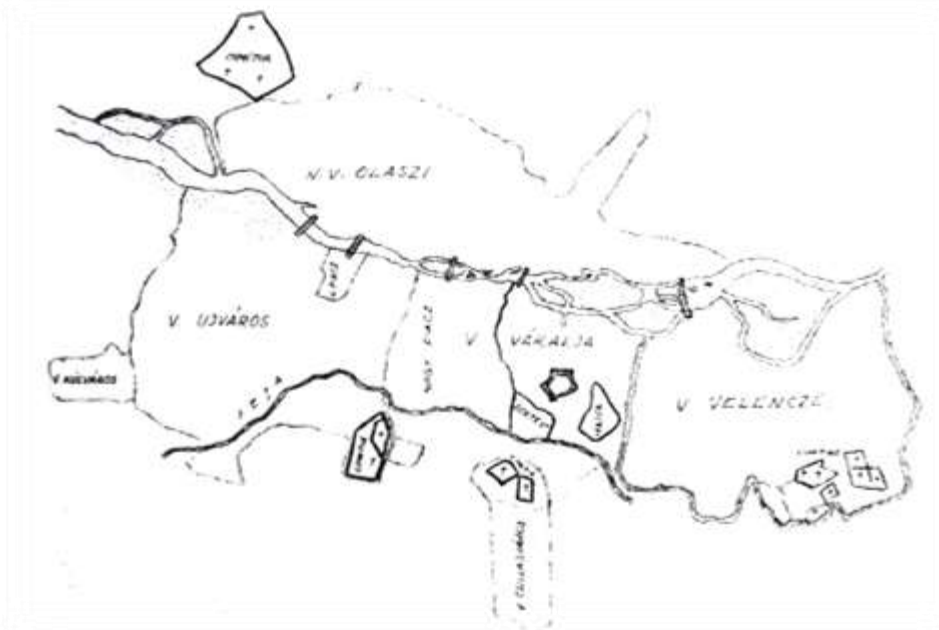

Fig. 2. Oradea la 1785, schiță efectuată de Al. Pop după un document aflat la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Bihor, fond Colecția de hărți, inv. 599, poz. 195 (după Al. Pop, 2015)

În zonă sunt mai multe monumente istorice.

Biserica ortodoxă „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” (str. A. Bacalbașa, nr. 6), construită în stil baroc, face parte din tipul bisericilor sală, devenite tradiționale în întreaga Transilvanie în secolul al XVIII-lea. Clădită sub păstorirea preotului Ioan Clintoc, a fost sfințită în 7 iulie 1779 de mitropolitul de Karlowitz. Distrusă de un incendiu în 1836, a fost restaurată în 1864, când i s-a adăugat și turnul de 40 metri înălțime¹⁴. Biserica a fost construită pe amplasamentul unei mai vechi biserici din lemn ce ținea ca loc de închinăciune și sediu al ierarhiei al ierarhiei ortodoxe din Oradea.

Biserica romano-catolică „Neprihănită zămislire” s-a ridicat între 1858-1862, pe locul unei foste biserici catolice, în stil baroc, demolată dintr-un motiv necunoscut. La noua biserică nu s-a urmărit ca orientarea altarului să fie spre răsărit, ci după configurația pieței, având intrarea principală sub turn, în direcția nordului¹⁵.

Biserica reformată din Velența (str. Clujului la intersecție cu str. A. Bacalbașa), a fost construită în 1922, cu destinația de casă de rugăciune și școală

¹² *Ibidem*, p.159.

¹³ *Ibidem*, p.171.

¹⁴ Zoltán Péter, *Secole de arhitectură orădeană*, Ed. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 2003, p.18-19.

¹⁵ *Ibidem*, p.32-33.

elementară. În 1948, clădirea a fost extinsă iar în 1950 i s-a adăugat turnul, iar în 1970 a fost supraînălțată¹⁶.

Rezultatele preliminare ale cercetărilor arheologice din cartierul Velența (2016-2017), în urma săpăturilor pentru introducerea rețelei de gaz, sunt prezentate pe străzi.

Strada Avântului

Este o zonă cu artefacte ceramice risipite pe toată lungimea străzi, unde se observă urmele intervențiilor pentru introducerea utilităților și înălțarea nivelului de călcare cu pământ și balast. Lucrările în prima fază au început prin efectuarea unor sondaje de verificare a poziției utilităților. Un astfel de sondaj, efectuat pe str. Avântului în fața casei cu nr. 19 A, a pus în evidență un pavaj din cărămidă deasupra căruia se aflau fragmente ceramice și fragmente de piese metalice de epocă modernă. Secțiunea are dimensiunea de 2,10X1,20 m iar din punct de vedere stratigrafic situația se prezintă astfel: 0-0,85/0,95 m strat de umplutură format din pământ negru și balast; 0,85/0,95- 1,30/1,34 m pavaj de cărămidă cu fragmente ceramice aflate în partea superioară; 1,34-1,35 m strat subțire de arsură (0,5-1 cm); 1,34/1,35-1,39 strat de mortar (var și nisip) sub care se află sub care se află argila de culoare gălbuie (Foto 1-2 și Pl. 1-4).

Foto 1-2. Sondaj, str. Avântului nr. 19 A, zona pavajului din cărămidă – profil stratigrafic

Strada C. Dobrogeanu Gherea

O concentrare a artefactelor s-a observat în zona aflată în dreptul imobilelor de la nr. 18A și 20. Au fost observate urmele unui pavaj realizat din piatră de râu, sub acesta apar fragmente de ceramică, cărămidă spartă și fragmente de creuzete din grafit pentru topirea metalelor. S-au delimitat și săpat manual două casete de 2,2X1,2 m, în zona spațiului verde spre trotuar de unde au fost recuperate un număr mare de artefacte provenind, probabil, dintr-un atelier metalurgic, distrus de intervențiile ulterioare, observat inițial în șanțul săpat pentru conducta de gaz.

Din punct de vedere stratigrafic situația se prezintă astfel: sub stratul vegetal 0-0,25 m se află un strat cu resturi de construcții contemporane (fragmente de cărămizi, țigle și bolțari) cuprins între 0,25-0,40/0,45 m, urmează stratul vechiului

¹⁶ *Ibidem*, p.98.

drum din piatră de râu rulată până la 0,55/0,60 m, ce are o fundație din balast cu o grosime de 0,15-0,20 m. Urmează un strat gros de cultură între 0,75/0,80-1,35/1,40 m adâncime față de nivelul actual de călcare, ce conține fragmente de materiale de construcții (cărămizi și mortar din nisip și var) de epocă modernă (secolul al XVIII-lea), fragmente ceramice, fragmente de sticlă subțire friabilă, fragmente de creuzete din grafit iar la fund s-a observat un strat cu grosimea de 0,20-0,30 m de cenușă și arsură, sub care urmează stratul de pământ de culoare neagră fără urme de locuire.

Foto 3-6. Zona atelierului metalurgic, str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18A și 20.

3. Fragmente ceramice, lemn ars și materiale de construcții în situ;

4-5. Fragmente de creuzete din grafit în situ;

6. Atelier metalurgic - profil stratigrafic sud-vestic.

Din zona străzii C. Dobrogeanu Gherea nr. 5-11 au fost recuperate fragmente de ceramică rulate moderne, între acestea și piese din porțelan alb cu desen de culoare albastră ori motive vegetale. Zona șanțului de lângă nr. 5 surprinde urmele unei gropi menajere cu cărămidă spartă și moloz amestecate cu fragmente de ceramică și din sticle, dintre care una de bere îmbuteliată la Novi Sad la sfârșitul secolului al XIX-lea. La nr. 11 apar fragmente ceramice din perioada secolelor XVIII-XIX. Până la adâncimea de 0,8 metri sub drumul actual, se observă prezența umpluturii moderne și contemporane ce a dus la înălțarea nivelului actual de călcare (Foto 3-6 și Pl. 5-14).

Strada Eftimie Murgu

Zonă cu un număr mic de artefacte, descoperite izolat și fragmentar încadrate cu precădere în epoca modernă. De sub trotuar, spre intersecția cu str. Miron Costin dintr-o structură realizată din cărămidă și mortar de var, aceasta ulterior fiind acoperită cu o placă de beton, apare o cantitate ceva mai mare de fragmente ceramice din perioada secolelor XVIII-XIX. Dintre acestea amintim fragmente reîntregibile de farfurii de porțelan alb cu desen albastru, una dintre piese având ștanțat producătorul și orașul Viena, unde au fost fabricate, numărul de lot și anul 1858, primele două cifre fiind puțin lizibile. Din această groapă de peste 1 metru adâncime mai apar părți de vase cu trei picioare cu smalț ocru deschis, fragmente din diferite sticle, sticlă de geam spartă alături de câteva oase de animale. Artefacte răzlețe au mai fost descoperite și în câteva zone neperturbate de intervenții contemporane, pe lungimea străzii (Pl. 15-16).

Strada Redutei

Strada face legătura între Calea Clujului și intrarea în cetatea Oradea. În ciuda așteptărilor nu s-au descoperit decât câteva artefacte atipice în pământul de umplutură adus de-a lungul timpului, fragmente ceramice și câteva oase. Probabil că stratul de cultură se află la o adâncime mai mare de 1,2-1,3 m sau nu s-a păstrat fiind afectat de intervențiile ulterioare.

Strada Miron Costin

Pe lungimea întregii străzi se remarcă prezența unei umpluturi moderne, formată în mod deosebit din zgură de furnal adusă pentru amenajarea străzii la mijlocul secolului XX, dar și perturbarea solului în urma executării unui canal tehnic din beton pentru magistrala de termoficare. În groapa de sondaj, în față la nr.12, de sub stratul consistent de zgură apar fragmente ceramice alături de piese din fier și oase secționate, probabil o groapă menajeră (Foto 7-8 și planșa 17).

Foto 7. Groapă de sondaj în față la nr.12, str. Miron Costin;
Foto 8. Artefacte din groapa de sondaj, str. Miron Costin nr.12.

Strada Oțelarilor

Zonă cu pământ de culoare neagră mlăștinoasă cu pietriș și bolovani de râu rulați, umplutură mai puțină. Se remarcă prezența unei fundații de cărămidă,

provenind de la o clădire sau zid de cărămidă, sub trotuar, pe aliniamentul conductei de gaz, Unele cărămizi au imprimate ștampile ale fabricii producătoare. Fragmentele ceramice sunt extrem de puține și datează probabil de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea (planșa 18).

Strada 12 Octombrie

Spre intersecția cu str. Avântului în zona trotuarului la nr. 2 a apărut la adâncimea de 0,5 m un zid masiv de cărămidă cu mortar compus din 2 rânduri de cărămizi, partea frontală a unei clădiri demolate în trecut. Peste nivelul astfel rezultat s-a montat un pavaj din piatră de râu, urmat de stratul de beton și asfalt contemporan. Execuția lucrărilor pentru conducta de gaze a necesitat distrugerea parțială a acestora. Lungimea zidului este 8,40 m și se adâncește până la 1,70 m față de nivelul actual de călcare. Cărămizile ce compun zidul, lat de 0,36 m, sunt de două tipuri: 1. 30X14X7 și 2. 28X13X6. Acestea au ștampila CT (Foto 9-11).

9

10

11

Foto 9-11. Str. 12 Octombrie nr. 2– zidul de cărămidă cu mortar și cărămizi cu ștampila CT

Strada Anton Bacalbașa

La nr. 9 au apărut fragmente ceramice, de pahar din sticlă cu picior și oase secționate. De la nr. 7 au fost recuperate fragmente de cărămidă cu caractere chirilice, piese de ceramică și o pipă din caolin cu o șampilă în limba germană. Vis a vis de nr. 4 este zona cu cea mai mare concentrare de artefacte. Sub trotuar au apărut două nivele de pavaj pietruit. Sub acestea s-au descoperit fragmente de ceramică, câteva fragmente de oase de animale iar la adâncimea de 1-1,2 metri apare o concentrare deosebită de pipe din lut ars de culoare roșie dar și două piese albe, piese fragmentare mari și multe fragmente de dimensiuni reduse. Spre biserica reformată apare o cahă fragmentară care are analogii cu cele descoperite în cetate (Foto 12-13 și Pl. 19-20).

12

13

Foto 12-13. Str. Anton Bacalbașa nr. 4 - zona cu pipe

Strada Ion Rațiu

Vis-a-vis de numărul 3 s-au descoperit fragmente ceramice, unele smălțuite cu smalt brun, verde sau galben. La numărul 4 au fost descoperite puține materiale ceramice, dar mai multe fragmente de sticlă. La numărul 8 s-a descoperit un număr mai mare de fragmente ceramice și metalice precum și trei fragmente de sticlă și material osteologic. Material arheologic a apărut și la nr. 19 și 24, unde se remarcă câteva fragmente de ceramică și fragmente osteologice.

Strada Calea Clujului

A fost puternic afectată de lucrările edilitare realizate în trecut. Între nr. 41 și 71 stratul arheologic a fost îndepărtat în totalitate, nu s-au observat artefacte, iar între numerele 93 până la 103 stratul de balast contemporan coboară până la un

nivel de turbă aflat la 1,2-1,3 m adâncime. În intersecția dintre Calea Clujului și strada Mierlei nr. 2 la 1,2-1,4 m adâncime apare un strat cu ceramică smălțuită maro închis și ocru, probabil din secolul al XIX-lea, sub acesta la adâncimea de 1,4-1,6 m apare ceramică neagră medievală și fragmente de chirpici ars într-un sol negru care conține și pietre de râu de dimensiuni medii și mici.

La nr. 62 au fost surprinse urmele unei gropi menajere de aproximativ 2 m lungime, stratul bogat în artefacte ceramice, urme de materie putrezită și cenușă menajeră fiind de peste 0,2 m grosime continuându-se în adâncime. Alături au fost descoperite ruinele unei locuințe din cărămidă distrusă probabil într-un incendiu. Pe lângă fragmente ceramice a fost descoperită și o monedă de $\frac{1}{4}$ creițari din cupru emisă în 1851. De la numărul 66 până la intersecția cu str. Gheorghe Șincai s-a observat un strat consistent de arsură, probabil o urmă a incendiului din iunie 1836.

Între nr. 96 și 104 din cauza faptului că terenul este pe o terasă aluvionară din nisip și a prezenței pânzei freatice, s-a format un strat consistent de turbă, compus din plante, semințe, resturi de lemne, care a permis păstrarea unor piese din piele și lemn. La nr. 100-102-104 pe lângă fragmente ceramice s-au păstrat un număr mare de pipe de lut, care cuprinde modele diferite a căror existență se întinde între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului XX. În dreptul imobilului de la nr. 100 s-a găsit o monedă de 15 creițari foarte oxidată, din cupru emisă la 1807 (Foto 14-17 și Pl. 21-32).

14

15

16

17

Foto 14-17. Str. Calea Clujului nr. 104 –profil stratigrafic, ansamblu și artefacte arheologice

Piața Tineretului

Cercetările arheologice au evidențiat că între nr. 3 -17 apare un sol nisipos alternat cu sol negru. La nr. 11-13 s-a găsit pe lângă ceramică neagră și resturi osteologice iar la nr. 3-5 pe lângă ceramica neagră apare și cea albă de Vadu Crișului. Între intersecția de la nr. 1 și str. Constantin Dobrogeanu-Gherea sub o conductă pluvială din beton la 1,5 m s-au recuperat fragmente dintr-un vas de Vadu Crișului, oală smălțuită cu ocră deschis pe interior, vasul spart era îngropat din vechime în poziție laterală, deasupra lui fiind observat un strat gros de arsură pe o lungime de circa 3 m. La intersecție cu str. Cardinal Iuliu Hosu a fost dezvelită o mică parte a unei locuințe, ce păstra urmele distrugerii provocate de un incendiu, de unde au fost salvate câteva cahle (Foto 14-17 și Pl. 33-37).

18

19

Foto 18-19. Piața Tineretului la intersecție cu str. Cardinal Iuliu Hosu – locuința cu cahle

În zonele semnalate de pe străzile amintite mai sus au fost descoperite fragmente ceramice, fragmente de creuzete din grafit, pipe, sticlă fragmentară, oase și câteva piese din metal, majoritatea datând din epoca modernă (secolele XVIII-XIX), câteva din epoca medievală (secolele XIV-XVII) și unele din secolului XX. O bună parte din acestea vor fi incluse într-o monografie arheologică, alături de materialul descoperit pe alte străzi din cartierul Velența, din anii 2018-2019, aflat în lucru.

Artefactele, cu excepțiile amintite, sunt în stare fragmentară fiind descoperite de cele mai multe ori în poziție secundară, afectate puternic de intervențiile efectuate de-a lungul timpului. Întreg materialul arheologic a fost recuperat, marcat și depozitat în vederea prelucrării primare, fapt ce s-a realizat imediat cu implicarea studenților de la specializarea Istorie. Câteva artefacte au fost restaurate de doamna Olimpia Mureșan (metal) și domnul Ștefan Lipot (ceramică) și au făcut parte din expoziția realizată în colaborare *Muzeul orașului Oradea – complex cultural*, din perioada 29 martie -22 mai 2018 intitulată: *Artefacte arheologice salvate din zona Velența, 2016-2017*. La cercetările arheologice au participat: prof. univ. dr. Sever Dumitrașcu, asist. univ. dr. Laura Ardelean, studenții: Ștefan Fürtos și Doru Sicoe. La prelucrarea materialului arheologic și

ocazional pe teren au participat studenți de la specializarea Istorie, promoțiile 2015, 2016 și 2017, în cadrul practicii arheologice. Tuturor le mulțumim¹⁷.

Anexe – planșe cu materialul arheologic din zona Velența (2016-2017)- selectiv

¹⁷ O formă extinsă a lucrării a fost prezentată în cadrul conferinței: *Patrimoniul arheologic orădean. Cercetările arheologice din zona Velența în 2016-2017. Protejarea și administrarea patrimoniului*, Oradea, 29 martie 2018, organizată împreună cu regretatul Marinel Roșu de la *Direcția Județeană de Cultură Bihor*, cu ocazia vernisării expoziției: *Artefacte arheologice salvate din zona Velența, 2016-2017*.

Pl. 1. Ceramică, pipă și potcoavă din metal de epocă modernă - str. Avântului nr. 15

Pl. 2. Ceramică și fragmente de os de epocă modernă - str. Avântului nr. 15

Pl. 3. Ceramică, piese din metal și fragmente de os de epocă modernă - str. Avântului nr. 19

Pl. 4. Ceramică de epocă modernă - str. Avântului nr. 19

Pl. 5. Fragmente de cahlă de epocă medievală - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 4

Pl. 6. Fragmente ceramice, piese din metal și fragmente de cahle de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 5

Pl. 7. Ceramică, pipă și piese din metal de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 8

Pl. 8. Fragmente ceramice de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 9. Fragmente de creuzete din grafit de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 10. Fragmente de creuzete din grafit de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 11. Creuzet din grafit de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 12. Fragmente de creuzete din grafit de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl.13. Fragmente ceramice și de cahle de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 14. Fragmente ceramice și piese din metal de epocă modernă - str. Dobrogeanu-Gherea nr. 18 A

Pl. 15. Fragmente ceramice și de porțelan de epocă modernă - str. Eftimie Murgu nr. 3-5

Pl. 16. Fragmente ceramice și fragmente de oase de epocă modernă - str. Eftimie Murgu nr. 36

Pl. 17. Fragmente ceramice de epocă modernă - str. Miron Costin nr. 12

Pl. 18. Fragmente ceramice și porțelan de epocă modernă - str. Oțelarilor nr. 6 B

Pl. 19. Pipe de epocă modernă - str. Anton Bacalbașa nr. 4

Pl. 20. Pipe de epocă modernă - str. Anton Bacalbașa nr. 4

21

22

Pl. 21-22. Ceramică de epocă modernă - str. Clujului la intersecție cu str. Mierlei

Pl. 23. Porțelan de epocă modernă - str. Clujului la intersecție cu str. Mierlei

Pl. 24. Cahle de epocă medievală - str. Clujului nr. 62

Pl. 25. Coarne de bovidae și fragmente osteologice - str. Clujului nr. 90-94

Pl. 26-27. Ceramică de epocă modernă - str. Clujului nr. 102

28

29

Pl. 28-29. Ceramică smălțuită de epocă modernă - str. Clujului nr. 102

30

31

Pl. 30-31. Pipe de epocă modernă - str. Clujului nr. 104

Pl. 32. Ceramică de epocă modernă - str. Clujului nr. 104

Pl. 33. Ceramică de epocă medievală - Piața Tineretului nr. 3

34

35

Pl. 34-35. Cahle de epocă medievală - Piața Tineretului la intersecție cu str. I. Hossu

36

37

Pl. 36-37. Cahle de epocă medievală - Piața Tineretului la intersecție cu str. I. Hossu

LA GUERRA CIVILE TRANSILVANA. 1550–1551

*Gizella NEMETH**

*Adriano PAPO***

Abstract. *The Transylvanian Civil War. 1550–1551. The period 1549–1551 is focused on the renewal of the negotiations for the transfer of Transylvania to Austria. The negotiations were mediated by George Martinuzzi (better known as Brother George). Martinuzzi suggested to Ferdinand Habsburg occupying militarily Transylvania, fortifying its castles, and arming powerful troops in order to be ready to overcome the Ottoman reaction. Queen Isabella Jagello did not welcome her lieutenant's plan to cede the kingdom to the Romans' king; therefore, she accused him of infidelity towards her son John Sigismund, as well as of having used the money of the Treasury for his own purposes. The Queen even turned to Sultan Süleyman I, who took her defense. Upon learning of the pact signed by Martinuzzi and Ferdinand, Süleyman was peremptory in ordering the governor of Buda, Kasim Pasha, to capture the traitorous friar, dead or alive; meanwhile, Martinuzzi was deprived of his officis. Then, both the Queen and Martinuzzi got ready for war. Twice Martinuzzi besieged the Queen's palace in Alba Iulia; twice the friar and the Queen were reconciled. The Buda pasha, called by the Queen in support of herself, was rejected by Martinuzzi's troops, who also blocked the invasion of Transylvania by the armies of both voivodes of Moldavia and Wallachia. An acceleration was therefore given to negotiations for Transylvania's dedication to Austria. Hence, Ferdinand Habsburg sent to Transylvania the army of General Giovanni Battista Castaldo. Aware of the renewed power of the friar, who was reinstated in his posts, as well as of the military strength of the Habsburgs, Queen Isabella finally accepted the agreement with Ferdinand, who compelled the counterparties to conclude the negotiations.*

Keywords: *Transylvania, Isabella Jagello, George Martinuzzi Utyeszenics (Brother George), Ferdinand I Habsburg, Süleyman I*

Conclusisi i colloqui di Bátor (8 settembre 1549) sulla dedizione della Transilvania alla Casa d'Austria, Frate Giorgio Martinuzzi rientrò nella sua sede episcopale di Oradea/Várad¹. Nell'incontro di Bátor, i due commissari András

* Centro Studi Adria–Danubia, Duino Aurisina (Trieste), Italia; e-mail: adriadanubia@gmail.com.

** Centro Studi Adria–Danubia, Duino Aurisina (Trieste), Italia; e-mail: adriadanubia@gmail.com.

¹ Se non altrimenti specificato, anche nel prosieguo il toponimo rumeno sarà seguito da quello ungherese – n.n., G.N., A.P. Sull'incontro di Bátor (Nyírbátor) cfr. *Nicolai Istvanfi Pannoni Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*, Colonia Agrippinae 1622, ed. *Regni hungarici historia Libri XXXIV*, Colonia Agrippinae 1724, p. 180; *Ioannis Michaelis Bruti Ungaricarum rerum libri qui extant*, a cura di F. Toldy, tomo

Báthori di Ecsed e Nikolaus von Salm avevano offerto alla regina Isabella Jagellone, in cambio della rinuncia alla Transilvania, il principato slesiano di Oppeln², insieme „cum idoneis redditibus”, e le avevano altresì promesso il matrimonio del figlio Giovanni Sigismondo con l’arciduchessa d’Austria Giovanna, figlia del re dei romani Ferdinando d’Asburgo. A Martinuzzi, quale mediatore dell’accordo, furono garantiti l’arcivescovado di Esztergom, resosi vacante dopo la morte di Pál Várday, e il cappello cardinalizio. In base alle istruzioni che il re Ferdinando aveva fornito ai suoi commissari, la regina avrebbe anche dovuto ricevere un risarcimento di 100.000 fiorini per la sua dote e controdotte, il figlio, invece, la signoria su tre ducati slesiani (Sagan, Neuburg e Prebus), in effetti tre semplici città, il titolo di duca e una rendita garantita di 12–15.000 ducati; la corte di Vienna, col consenso della madre, si sarebbe presa cura della sua istruzione. Nelle more dell’esecuzione del piano, Martinuzzi avrebbe governato la Transilvania in qualità di tesoriere e voivoda, anche se coadiuvato in quest’ultimo ufficio da András Báthori³. Alla fine dei colloqui, il frate avanzò ufficialmente la richiesta d’una protezione armata consapevole com’era che, una volta riunita la Transilvania all’Ungheria, il sultano avrebbe mobilitato l’esercito per riconquistare la provincia perduta, che egli aveva concesso in sangiacato al figlio di Giovanni Zápolya.

La regina non accolse favorevolmente il progetto del suo luogotenente di cedere il regno al re dei romani; pertanto, istigata da Péter Petrovics, comes di Temes/Timiş, lo accusò d’infedeltà verso il figlio e, soprattutto, d’aver usato i soldi dell’erario e del tesoro del sovrano defunto per i propri fini e per le spese militari, anziché conservarli fino alla maggiore età di Giovanni Sigismondo⁴. Invero, il frate aveva preso nelle proprie mani tutti i poteri lasciando a Isabella Jagellone soltanto il titolo nominale di regina. Isabella, dopo aver richiamato Martinuzzi all’ordine e

III, Pest 1876 (*Monumenta Hungariae Historica /MHH/, Scriptores XIV*), p. 410–12; S. Tinódi, *Cronica. I. Erdéli história*, Kolozsvár 1554, ed. Budapest 1984, a cura di I. Sugár, introduzione di F. Szakály, v. 251, p. 104. Su Giorgio Martinuzzi Utyeszenics, meglio conosciuto come Frate Giorgio, si rimanda al libro degli Autori: *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del Cinquecento*, Savaria University Press, Szombathely 2011, ripubblicato nel 2017 in una versione aggiornata per i tipi di Aracne editrice, Canterano (Roma) col titolo: *Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania*, e nel 2020 per i tipi dell’Editura Ratio & Revelatio di Oradea col titolo: *Il diavolo e l’acquasanta. Frate Giorgio Martinuzzi, fondatore del Principato di Transilvania*, anche nella versione rumena: *Nemăsurata ispită a puterii. Gheorghe Martinuzzi, adevărul rege al Transilvaniei în secolul al XVI-lea*, pubblicato dalla medesima casa editrice nel 2019.

² Opole, oggi in Polonia – n.n., G.N., A.P.

³ Ferdinando I ai consiglieri della Kamara di Pozsony, Praga, 19/5/1549, in Gy. Pray, *Epistolae Procerum Regni Hungariae*, parte II, Posonii 1806, n. 83, p. 190–91. Sulla convenzione tra Ferdinando e la regina Isabella pattuita a Bátor l’8 settembre 1549 si veda anche R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526–1690)*, Wien 1911, n. 19, p. 110–13.

⁴ Cfr. *Chronik des Hieronimus Ostermayer 1520–1561*, in J.G. Kemény, *Deutschen Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, tomo I, Klausenburg 1839, p. 38; Istvánffy, *Regni hungarici historia ...*, p. 181.

avergli richiesto la rendicontazione delle entrate e delle uscite dell'erario, invocò l'aiuto del padiscià ottomano Solimano il Magnifico recriminando il comportamento del suo luogotenente, perché, pur essendo d'ignobili origini, non la rispettava né come donna né come regina, e non rispettava nemmeno il figlio di cui era tutore; anzi ambiva a impadronirsi del regno; pertanto, solo l'intervento del sultano avrebbe potuto costringere il frate a limitarsi ai propri uffici⁵.

Flavio Ascanio Centorio degli Ortensi conferma il fatto che la regina si sia rivolta al Turco perché intervenisse in suo favore contro l'ormai detestato luogotenente. Paventando, infatti, che Martinuzzi volesse cacciarla dal regno e „vedendosi debole di forze – scrive Centorio – e donna senza aiuto di nessuno Principe Christiano e specialmente di quello di Ferdinando” non esitò quindi a rivolgersi alla Sublime Porta, cui alla fine di giugno mandò in ambasceria un suo uomo di fiducia e già noto a Costantinopoli, János Szalánczy, per implorarne la protezione e per ragguagliare i visir turchi sui negoziati di Bátor e sulle trame maligne del frate⁶. Szalánczy deve aver riferito a Solimano che Martinuzzi aveva abusato del suo ministero, aveva oppresso la regina, s'era reso padrone assoluto delle finanze e aveva sottratto all'erario immense somme di denaro. Insomma, il frate, avaro e ambizioso qual era, non aspirava ad altro che a impadronirsi della Transilvania d'accordo con la Casa d'Austria. Wolfgang Bethlen riporta la lettera inviata dalla regina a Solimano in cui fa leva sui suoi sentimenti di madre che deve difendere un figlio innocente e inerme da un uomo empio e crudele, che s'era armato per opprimerla; lei, figlia, moglie e madre di re, ora si gettava ai piedi del sultano turco, spinta dall'alto „in infimum gradum”, oppressa da un ladro, che aveva violato sia il diritto divino che quello umano. Non bisognava permettere che un traditore, un transfuga, un uomo barbaro e crudelissimo (tale viene descritto il frate) avesse ragione degli innocenti: vendicarsi dei crimini di tali uomini scellerati sarebbe stato un deterrente per altri delitti⁷.

La Porta prese allora le difese della vedova dello Zápolya, specie dopo che l'ambasciatore francese a Costantinopoli, Gabriel d'Aramon, aveva svelato al sultano gli accordi segreti intercorsi tra Martinuzzi e i commissari di Ferdinando e tramato per far rompere la tregua d'armi a suo tempo stipulata tra Solimano e il re dei romani: la Francia faceva di tutto per riaccendere la guerra tra gli ottomani e gli Asburgo. Nel marzo 1550 la Porta mandò quindi a Vienna un *çavuş*⁸, il dragomanno e rinnegato austriaco Mehmed, per verificare la veridicità delle affermazioni dell'ambasciatore francese, alle quali non aveva ciecamente creduto. Il clima di discordie interne instauratosi in Transilvania dopo gli accordi di Bátor non faceva presagire nulla di buono circa la loro realizzazione. Martinuzzi era però deciso ad

⁵ Cfr. W. Bethlen, *Historia de rebus transsilvanicis*, tomo I, Cibinii 1782, p. 424–27, e anche Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant ...*, p. 351.

⁶ F.A. Centorio degli Ortensi, *De' Commentarii della guerra di Transilvania del S. Ascanio Centorio de gli Hortensii. Ne quali si contengono tutte le cose, che successero nell'Ungheria dalla rotta del re Lodovico XII. sino all'anno MDLIII. Con le tavole delle cose degne di memoria* [in seguito: *Commentarii*], Vinegia 1566, p. 46–47; cfr. anche Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant*, p. 398.

⁷ Bethlen, *Historia de rebus transsilvanicis ...*, p. 424.

⁸ Corriere ottomano – n.n., G.N., A.P.

accelerare l'attuazione del trattato; pertanto, alla fine dell'anno s'incontrò segretamente col conte von Salm⁹, al quale confessò che egli, ormai vecchio oltreché infermo, non era più in grado di tenere a bada i turchi, anche se avrebbe continuato a farlo vuoi con la forza, vuoi con la diplomazia; pertanto, non potendo più garantire che avrebbe rispettato gli obblighi contratti col defunto re Giovanni, cioè di consegnare il regno „libero e pacifico” al di lui figlio Giovanni Sigismondo una volta che questi avesse raggiunto la maggiore età, aveva ritenuto necessario che Ferdinando assumesse il potere in Transilvania a giovamento di tutta la *res publica Christiana*¹⁰.

Intanto anche Mihály Horváth e il canonico albense e arcidiacono di Hunyad, Mihály Csáky, assoldavano militanti per il partito della vedova dello Zápolya¹¹: piano piano ci si stava avvicinando a una situazione di scontro, anche armato, tra il frate e la regina.

Martinuzzi, dal canto suo, convocò una Dieta delle tre nazioni transilvane (nobili magiari, sassoni e secleri) a Tîrgu Mureş/Marosvásárhely (allora Vásárhely) per il 29 dicembre 1549. Alla Dieta fu presente pure un *çavuş* della Porta, il quale recava la notizia del ritorno vittorioso di Solimano dalla campagna di Persia. Di conseguenza, le tre nazioni decisero di inviare al sultano, insieme col tributo annuo¹², le congratulazioni per la vittoria e gli auguri per una vita longeva e un regno solido e duraturo, affinché anche i transilvani potessero condurre una vita pacifica insieme con le mogli e i figli sotto la sua potente tutela. Dunque, come verificheremo anche in seguito, la protezione della Porta era considerata di primaria importanza per le tre nazioni transilvane e la corresponsione del tributo un atto inderogabile. La soluzione della questione transilvana, cioè della cessione del regno a Ferdinando, resasi più ardua del previsto, fu rinviata a una Dieta congiunta coi nobili ungheresi dell'Oltretibisco, cui avrebbe dovuto partecipare anche Péter Petrovics, da tenersi a Cluj-Napoca/Kolozsvár il 2 febbraio 1550¹³.

In effetti, il frate convocò per questa data gli Ordini ungheresi dell'Oltretibisco e quelli transilvani nella Dieta comune di Cluj-Napoca¹⁴, alla quale però non avrebbero presenziato gli autorevoli partigiani della regina Péter Petrovics e Ferenc Patócsy, nonostante fossero stati regolarmente convocati. A Cluj i nobili transilvani e ungheresi si rifiutarono di erogare qualsiasi tributo alla regina o al tesoriere, ma decisero di corrispondere solo quello dovuto al Turco. La questione della dedizione della Transilvania alla Casa d'Austria fu rinviata alla successiva

⁹ Cfr. F.-B. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten*, Wien 1831–38, vol. VII, p. 244–45.

¹⁰ Centorio, *Commentarii* ..., p. 45–46.

¹¹ Cfr. Tinódi, *Cronica* ..., vv. 298 e 313–16, p. 106.

¹² Il tributo consisteva in un fiorino per porta per i magiari [cfr. *Francisci Forgách de Ghimes De stature i publicae hungaricae commentarii*/in seguito: *Commentarii*, Pest 1866 (*MHH, Scriptorum* XVI), p. 5] e 16.000 fiorini complessivi da parte dei sassoni, che avevano pattuito tale somma nella riunione di Tîrgu Mureş del 1° gennaio 1550. Cfr. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, a cura di S. Szilágyi, vol. I, Budapest 1875, p. 255.

¹³ Deliberazioni della Dieta di Tîrgu Mureş, 29/12/1549, ivi, n. 1, p. 294–301.

¹⁴ Convocazione della Dieta di Cluj-Napoca, Tîrgu Mureş, 22/1/1550, ivi, n. 2, p. 301.

Dieta di Turda/Torda, fissata per il 22 giugno 1550: in quell'occasione la questione si sarebbe dovuta risolvere anche senza la partecipazione dei sostenitori della regina¹⁵. La situazione del paese non era affatto tranquilla: la regina tornò in lacrime nella sua residenza di Alba Iulia/Gyulafehérvár¹⁶.

Martinuzzi, puntualmente, il 22 giugno 1550 convocò la Dieta di Turda e, subodorando qualche azione ostile dei partigiani della regina, allertò le truppe dei propri sostenitori. La situazione non sembrava però altamente preoccupante, tant'è che due giorni dopo la Dieta fu sciolta e le truppe furono messe in libertà¹⁷. Tutto sommato, la Dieta non solo non risolse la questione della dedizione della Transilvania alla Casa d'Austria, ma nemmeno il problema della riappacificazione tra le due fazioni transilvane, quella della regina e quella del tesoriere. Pertanto, il frate, dimostrando di non essere colpevole della mancata riconciliazione, convocò un'altra volta gli Ordini transilvani a Sebeş/Szászsebes per il successivo mese di luglio. Ma anche questa volta non comparvero né la regina né Petrovics; anzi, Martinuzzi fu da loro accusato di tradimento per aver mandato alla Porta ambasciatori delle tre nazioni transilvane e con loro anche regali di valore¹⁸.

Venuto a conoscenza del patto siglato da Martinuzzi e Ferdinando, Solimano, peraltro sollecitato dalla stessa regina Isabella, fu perentorio nell'ordinare al governatore di Buda, Kasim pascià, che catturasse il frate, vivo o morto che fosse, e ai transilvani che non dovessero più obbedire al 'traditore' Martinuzzi ma soltanto agli ordini della regina, e che si armassero contro di lui e lo uccidessero alla prima occasione che si fosse loro presentata. Intimò inoltre al pascià di Buda e ai voivodi di Moldavia e di Valacchia che prestassero soccorso armato alla regina contro Martinuzzi „e con la maggior forza che potessero”. Assicurò alla vedova dello Zápolya la sua protezione e soprattutto le ordinò di destituire il frate traditore da ogni incarico. Trasmise questi ordini ai transilvani tramite un *firman*, che sarà consegnato alla regina ad Alba Iulia dal *çavuş* Mehmed, di ritorno da Vienna¹⁹. Insomma, Solimano stava sollevando il paese contro Martinuzzi, che addirittura voleva fosse condotto in catene a Costantinopoli o, se ciò non fosse stato possibile, perfino decapitato. Da quel momento in poi il popolo transilvano non avrebbe più dovuto obbedire al frate, anzi avrebbe dovuto prendere le armi contro di lui²⁰.

¹⁵ Deliberazioni della Dieta di Kolozsvár, 2/2/1550, ivi, n. 3, p. 302–06.

¹⁶ Cfr. Tinódi, *Cronica* ..., vv. 321–22, p. 107.

¹⁷ Sulla Dieta cfr. Frate Giorgio al giudice di Kolozsvár, Turda, 24/6/1550, in *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae* ..., n. 4, p. 307.

¹⁸ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 38–39.

¹⁹ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 47. In effetti, il 16 agosto 1550 la regina aveva mandato alla Porta János Szalánczy perché inducesse il sultano a sfiduciare Martinuzzi e le prestasse aiuto contro il suo luogotenente. Il sultano garantì personalmente a Isabella l'aiuto richiesto. Cfr. anche D. Morosini e F. Badoer, Augusta, 30/12/1550, in *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania)*, a cura di G. Turba, vol. II, Wien 1892, p. 490.

²⁰ Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 446–48. Se ciò non fosse accaduto, Solimano avrebbe messo a ferro e a fuoco la Transilvania. Tinódi, *Cronica* ..., vv. 385–88, p. 109.

Martinuzzi era stato avvisato segretamente dai suoi informatori presso la Porta di manovre militari ottomane ai confini con la Transilvania. Per prima cosa – annota il suo biografo Antoine Béchet – volle far sapere al sultano che la regina aveva agito „per invidia e gelosia” e „che lui non aveva distolto denaro pubblico a suo profitto” e che „era stato leale e ministro disinteressato”²¹. La regina, per contro, non potendosi fidare di Martinuzzi più che dei turchi, aveva preso in considerazione la possibilità di trasferirsi a Lipova/Lippa, fuori della Transilvania, o addirittura di far ritorno in Polonia alla corte della madre, la contessa di Bari e regina di Polonia Bona Sforza²².

Isabella convocò invece una Dieta ad Alba Iulia per dare udienza al *çavuş* Mehmed, incontrando però l’ovvia e comprensibile opposizione di Martinuzzi, ch’era l’unico magistrato del regno autorizzato a convocare le Diete: era questa un’altra occasione di scontro, questa volta addirittura ‘istituzionale’, tra la regina e il suo luogotenente. Il frate vietò agli Ordini di partecipare alla riunione prima che non fossero rientrati i suoi ambasciatori dalla Porta. Ciononostante, i rappresentanti delle città e qualche nobile transilvano si recarono lo stesso ad Alba Iulia per ascoltare il messaggio del padiscià turco²³.

Nel *firman* portato dal *çavuş* Mehmed il sultano ribadì i propri diritti sulla Transilvania, che aveva temporaneamente concesso al figlio di Giovanni Zápolya promettendo che avrebbe fatto di lui un re più potente di suo padre. Ammise ch’era deluso per essersi fidato del frate, il quale, a suo parere, in quanto religioso non avrebbe dovuto badare alle cose materiali ma, anche perché anziano, avrebbe dovuto servire fedelmente il suo signore accumulando le ricchezze solo per lui e non per se stesso; per contro, Martinuzzi aveva raccolto i tesori per sé, aveva occupato le fortezze del paese, aveva assoldato uomini al proprio servizio, e, soprattutto, avendo stretto un accordo segreto col conte von Salm, non aveva rispettato il giuramento pronunciato sulla Bibbia che lo vincolava alla fedeltà verso il figlio del re Giovanni. Il sultano sollecitava quindi la deposizione del frate, che ora apostrofava con l’epiteto di ‘traditore’ perché aveva distratto denaro pubblico: o gli si tagliava la testa o lo si consegnava al figlio del re; solo così il paese si sarebbe liberato di quel ‘ladrone’²⁴. La regina, dal canto suo, non eseguì l’ordine sultanale,

²¹ A. Béchet, *Histoire du ministère du Cardinal Martinusius*, Paris 1715, p. 227–28. Cfr. anche Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 181.

²² Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis* ..., p. 451; Forgách, *Commentarii* ..., p. 3.

²³ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 39.

²⁴ Si veda il *firman* del sultano per gli Ordini transilvani, datato fine luglio 1550, in *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae* ..., n. 5, p. 307–11. Il *çavuş* aveva anche ordinato, per conto del sultano, che Giovanni Sigismondo fosse condotto a Belgrado, che fossero restituite agli ottomani le fortezze di Becse e Becskerek (Novi Bečej e Zrenjanin rispettivamente, oggi in Serbia), che fosse incrementato il tributo per la Porta. Cfr. A. Verancsics a K. Armbruster, Vienna, 2/9/1550, in A. Verancsics, *Epistolae*, in *Verancsics Antal összes munkái*, vol. VII, a cura di L. Szalay, Pest 1865 (MHH, *Scriptores* X), n. 47, p. 102–04. Cfr. anche Anonimo, *Res gestae in Transsylvania*, c. 46r, in „*De morte Georgii Martinusii Cardinalis auctore Italo coaevo*”. *Note sul manoscritto anonimo della Biblioteca Nazionale di Vienna*, in „*Studia historica adriatica ac danubiana*”, V, n. 1–2, 2012, p. 36–38. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 39. Istvánffy,

scusandosi presso la Porta che non poteva eliminare in quattro e quattr'otto il proprio tesoriere e luogotenente; tuttavia, confidava di farlo quanto prima possibile, potendo invero contare su parecchi aderenti tra i nobili transilvani, nonché sull'appoggio del voivoda valacco²⁵.

Alla fine di settembre del 1550 si presentò alla regina un altro *çavuş*, di nome Ali, che le consegnò una lettera scritta il giorno 8 dello stesso mese dal dragomanno Yunus bey, con cui il sultano, dopo aver ascoltato gli ambasciatori d'entrambe le parti, aveva confermato la sua decisione di trasferire tutti gl'incarichi del frate, compreso quello di tesoriere, a Péter Petrovics²⁶. Isabella e Petrovics videro pertanto riaccese le loro speranze di liberarsi del frate una volta per tutte; perciò mandarono János Szalánczy in ambasceria al pascià di Buda e altri messi ai voivodi rumeni per sollecitarne gli aiuti. Non fecero però caso al fatto che nel frattempo Martinuzzi stava potenziando le proprie forze, né cercarono di convincere i signori indecisi a passare dalla loro parte²⁷. Ma anche Ferdinando aveva radunato un esercito presso il Tibisco sotto il comando del conte von Salm e stava fortificando Szolnok; tuttavia, preferiva per il momento non intervenire in difesa del frate onde non compromettere la tregua col Turco²⁸.

Martinuzzi si preparò alla guerra contro la regina, ritirandosi a Sebeş, dove fece affluire truppe e salmerie; fece anche riparare le fortificazioni della città e costruire fossati per la difesa. Qui attese lo svolgersi degli eventi. Radunò 4000 secleri, un popolo notoriamente pronto alle armi e in genere a lui fedele, mentre la regina, come detto, sollecitava il governatore di Buda e i due voivodi rumeni perché corressero prontamente in suo soccorso: la cattura del frate richiedeva l'uso della forza²⁹.

Martinuzzi si recò quindi da Sebeş al campo di Mediaş/Medgyes. A Mediaş furono radunati 24.000 soldati (16.000 cavalieri e 8000 fanti), di cui però appena un quarto idoneo al combattimento e sufficiente per fronteggiare i 2000 serbi che difendevano Alba Iulia, al cui interno s'era asserragliata la regina insieme con Petrovics³⁰. Martinuzzi – annota Bethlen – dopo aver occupato con dei presidi Sebeş e Mediaş, sollecitò i secleri a rimanere al suo fianco e persuase gli abitanti di Sibiu/Szeben a non dar asilo tra le loro mura alla regina Isabella³¹.

Anche la regina, dopo aver spedito a Costantinopoli ricchi doni in segno di ringraziamento a Solimano per l'appoggio ricevuto, cominciò a prepararsi alla

Regni hungarici historia ..., p. 182. Il *firman* era un documento di trasmissione degli ordini del sultano – n.n., G.N., A.P.

²⁵ Cfr. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten* ..., VII, p. 246–47.

²⁶ Cfr. *ivi*, p. 247.

²⁷ Cfr. *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae* ..., p. 263. La visita del *çavuş* Ali alla regina e la successiva missione di Szalánczy è ricordata anche in Tinódi, *Cronica* ..., v. 539, p. 115.

²⁸ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 40.

²⁹ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 47–48; Tinódi, *Cronica* ..., v. 428, p. 110; e anche Anonimo, *Res gestae in Transsylvania* ..., c. 46r, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 36–38.

³⁰ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 39. Cfr. anche A. Verancsics a K. Armbruster, Vienna, 2/9/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 47, p. 102–04.

³¹ Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 453–54.

guerra. Pure Petrovics, riservandosi di sferrare l'attacco finale insieme con i turchi e i valacchi, mobilitò le proprie truppe; i serbi di Caransebeș/Karánsebes e Lugoj/Lugos – si trattava di ben 7000 uomini – risposero all'appello e, all'inizio di settembre, assediaron Brănișca/Branyicska, Hunedoara/Hunyad e Vințu de Jos/Alvinc; Vințu de Jos, al cui assalto parteciparono anche le truppe di István Losonczy e Ferenc Patócsy, fu consegnata nelle loro mani da György Handray senza che venisse opposta la benché minima resistenza³². Nel contempo, Petrovics comandò agli 8000 serbi di Miklós Cserepovics di occupare Cenad/Csanád, quindi tornò al campo di Alba Iulia. Obbedienti all'ordine ricevuto, i serbi si diressero ad assediare Cenad, castello del vescovado di Oradea presidiato da Gáspár Perusics. Cenad fu bruciata quasi completamente³³. La situazione si presentava perciò oltremodo drammatica per Martinuzzi: il conte von Salm fece presente a Nádasdy che se non fossero accorsi prontamente in aiuto a Martinuzzi, il frate sarebbe stato cacciato dalla Transilvania e tutto il paese sarebbe di conseguenza caduto nelle mani dei turchi³⁴.

Martinuzzi mandò Pál Bánk, già preposto dal frate alla difesa di Sebeș, a difendere anche Vințu de Jos³⁵ e Tamás Varkocs a Cenad in aiuto a Gáspár Perusics. Varkocs, informato dalle sue spie del disordine e della confusione che regnavano nel campo serbo, attaccò di sorpresa il nemico, due ore prima dell'alba: uccise 2500 uomini e catturò 4000 prigionieri insieme con un lauto bottino³⁶. Non sappiamo esattamente quando ebbero luogo i fatti sopra narrati; sappiamo solamente che Varkocs era partito alla fine di settembre a liberare Cenad e che alla fine di ottobre non era ancora rientrato a Oradea³⁷.

Verancsics descrisse a Nádasdy la situazione della Transilvania a tinte molto fosche: i sassoni e i secleri non sapevano da che parte stare e temevano

³² A. Báthori a T. Nádasdy, Eger, 30/9/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 92, p. 207–10.

³³ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 182; Centorio, *Commentarii* ..., p. 48. Sulla presa di Vințu de Jos, Brănișca e Cenad cfr. anche Tinódi, *Cronica* ..., vv. 447–51, p. 111 e vv. 481–88, p. 113. L'assedio delle truppe serbe di Vințu de Jos e Cenad è confermato dall'Anonimo italiano, *Res gestae in Transsylvania* ..., c. 46r, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 36–38.

³⁴ N. von Salm a T. Nádasdy, Eger, 21/9/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 91, p. 205–07.

³⁵ Cfr. A. Verancsics a M. Oláh, Eger, 26/9/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 49, p. 106–09.

³⁶ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 49–50; cfr. anche Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 449–50; Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 182. Cfr. anche Forgách, *Commentarii* ..., p. 7; Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant* ..., p. 402–04; Tinódi, *Cronica* ..., vv. 490–91, p. 113. Sulla guerra civile transilvana cfr. anche L. Kropf, *Castaldo Erdélyben*, in „Hadtörténelmi Közlemények”, IX, 1896, p. 53–72.

³⁷ I. Pesty a Frate Giorgio, Oradea, 29/10/1550, in *Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és k. állami levéltárból, 1535–1551*, a cura di Á. Károlyi, in „Történelmi Tár”, parte IV, 1879, n. 123, p. 505–06, e anche le lettere di N. von Salm a T. Nádasdy, Eger, 24/10/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 97, p. 219, e di A. Verancsics a M. Oláh, Eger, 15/11/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 65, p. 147–51.

l'intervento dei moldavi; urgevano pertanto decisioni, non stupore o paura. Martinuzzi, invece, s'era ritirato a Mediaș con 4000 cavalieri a stipendio e s'era riunito con una „plebeorum multitudo” indeciso anche lui sul da farsi. Verancsics usò dure parole nei confronti del frate, che avrebbe volentieri visto crocefisso o, se preferiva, impiccato o annegato chiuso in un sacco: per lui presagiva la stessa fine di Ludovico Gritti³⁸.

Verso la fine di settembre, Petrovics ricevuti dallo stesso *çavuş* turco Mehmed gl'incarichi governativi prima posseduti da Martinuzzi, si asserragliò in Alba Iulia insieme con gli altri partigiani della regina e i soldati serbi³⁹.

A questo punto Martinuzzi si apprestò ad assediare la fortezza di Alba Iulia. L'assedio ebbe inizio il 27 settembre 1550 (forse già il 4 secondo Verancsics). Secondo Huber, il quale però non cita la fonte, Martinuzzi cominciò a cannoneggiare contro la fortezza dopo aver saputo dell'arrivo delle truppe turche, moldave e valacche⁴⁰. Isabella cercò di mettersi in contatto coi propri sostenitori, ma tutte le sue lettere finivano sistematicamente nelle mani del frate⁴¹. Intanto il pascià di Buda aveva radunato nel campo di Rákos, alle porte di Pest, 2500 cavalieri, coi quali all'inizio di ottobre si mise in marcia verso la Transilvania, indugiando però lungo il cammino tra Szolnok e Szeged⁴².

Ma dopo alcune settimane d'assedio Martinuzzi, il quale aveva dovuto evitare un ammutinamento dei secleri, che, tutt'altro che fedeli al luogotenente ma soprattutto annoiati per la lunga attesa e la prolungata inattività che si protraveva da ben trentotto giorni, erano propensi a tornarsene a casa⁴³, ritenne opportuno accordarsi con la regina, anche perché aveva avuto sentore dell'arrivo delle truppe del pascià di Buda, dei moldavi e dei valacchi. A tale proposito, a metà ottobre riunì una Dieta sul campo di Alba Iulia; i signori delle tre nazioni, ora decisamente dalla

³⁸ A. Verancsics a T. Nádasdy, Eger, 26/9/1550, ivi, n. 50, p. 109–13. Su Ludovico Gritti si rimanda alla monografia: G. Nemeth Papo – A. Papo, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra i Venezia, i Turchi e la Corona d'Ungheria*, Mariano del Friuli (Gorizia) 2002.

³⁹ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 448. Bethlen accenna a 7–8000 soldati serbi assediati a Alba Iulia, cifra non molto verosimile; con questa cifra molto probabilmente è da intendersi il numero complessivo dei serbi a disposizione di Petrovics.

⁴⁰ Cfr. A. Huber, *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende*, in „Archiv für österreichische Geschichte”, LXXV, 1889, p. 481–545: qui p. 16.

⁴¹ A. Verancsics a T. Nádasdy, Eger, 2/10/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 53, p. 118–22.

⁴² Id. a Id., Eger, 12/10/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 94, p. 213–16; Id. a Id., Eger, 12/10/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 59, p. 135–37 (qui Verancsics data l'inizio dell'assedio al 4 settembre).

⁴³ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 51, e anche Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 461–62, nonché Anonimo, *Res gestae in Transsylvania* ..., cc. 46v–47r, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 38–40.

sua parte, gli offrirono invece altri 3000 uomini per continuare l'assedio, i sassoni, 3000 fiorini per stipendiarne altri 1000⁴⁴.

Anche la regina Isabella era ora disponibile a trattare nonostante potesse contare sull'arrivo di ben tre eserciti; tuttavia, non ricevendo ancora gli aiuti richiesti ai turchi e ai principi rumeni, accettò, anche se suo malgrado, di addivenire a un compromesso col suo luogotenente, ora avversario: il frate avrebbe dovuto rispettare il suo rango, soddisfare le richieste dei turchi, riconciliarsi con Petrovics e infine impegnarsi per il bene del principe Giovanni Sigismondo. Isabella, per contro, avrebbe dovuto convincere le truppe turche a evacuare la Transilvania⁴⁵. Concluso l'accordo, il frate entrò nel castello e, in lacrime, si gettò ai suoi piedi⁴⁶. „Nemo est – *gli disse la regina* – minus venia dignus, quam qui, ut sibi petenda venia esset, admissio tanto facinore effecisset”, e continuò con un lungo discorso che commosse i presenti e lo stesso frate, il quale alla fine la pregò d'intercedere presso Solimano perché fosse reintegrato nei suoi uffici visto che si era finalmente riconciliato con lei⁴⁷. In effetti, subito dopo la riappacificazione, la regina mandò un ambasciatore al sultano perché restituisse a Martinuzzi gl'incarichi che gli erano stati sottratti⁴⁸. Seguirono giorni di festa, dopo di che Martinuzzi partì per Aiud/Enyed e sciolse l'esercito.

Racconta Centorio⁴⁹ che la regina, prima d'accordarsi con Martinuzzi, aveva revocato al governatore di Buda, Kasim pascià, le proprie richieste d'aiuto essendosi nel frattempo riconciliata col frate; la revoca fu vana perché le truppe del pascià, del resto sollecitate dalla stessa regina, erano ormai giunte a poche miglia da Lipova e non intendevano retrocedere. Paradossalmente, la vedova dello Zápolya chiese aiuto allo stesso Martinuzzi, ma il frate declinò sdegnosamente la richiesta: prima di chiedergli il sostegno, la regina – rispose il frate – avrebbe dovuto

⁴⁴ Sull'offerta dei sassoni cfr. *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae* ..., p. 264–65, nota 3.

⁴⁵ A. Verancsics a T. Nádasdy, Eger, 26/10/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 61, p. 139–41. Non si conosce con precisione la data della riconciliazione; Verancsics cita due date: il 29 settembre, festa di san Michele, e l'11 novembre, festa di san Martino. La prima data l'aveva appresa da un transilvano, il quale „adjecit etiam inducias inter Petrovium et Heremitam fuisse factas ad festum divi Michaelis, eoque interim comitia molitam Reginam, in quibus erat fidei Transylvanos commonitura, quam olim sibi ac filio suo publicis juramentis obstrinxerant” [A. Verancsics a T. Nádasdy, Eger, 2/10/1550, ivi, n. 53, p. 118–22]. Nella lettera citata sopra del 26 ottobre scrive invece: „de Transylvanis motibus id habemus. Inducias mutuo nuper pepigerant ad festum divi Martini pacis tractande gratia”. A ogni modo il 18 ottobre Martinuzzi era ancora accampato a Alba Iulia, come risulta dal libro dei conti di Sibiu citato in Kropf, *Castaldo Erdélyben* ..., p. 59, nota 1.

⁴⁶ Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 465. Ne parla anche Tinódi, *Cronica* ..., vv. 557–68, p. 116. Cfr. pure *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae* ..., p. 265.

⁴⁷ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 465–68. Sulla riconciliazione cfr. anche Centorio, *Commentarii* ..., p. 52.

⁴⁸ A. Verancsics a T. Nádasdy, Eger (?), 20/11/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 69, p. 155–58.

⁴⁹ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 52.

respingere chi aveva chiamato⁵⁰, e radunò altri soldati a Turda e ad Aiud per affrontare gli eserciti turco, moldavo e valacco. Tale atteggiamento del frate aveva indotto la regina a rompere la tregua appena tre giorni dopo la riappacificazione (16 ottobre 1550)⁵¹.

Nel frattempo si erano mobilitati pure i due voivodi rumeni. Stefano, il fratello minore del voivoda moldavo, entrò in Transilvania attraverso il passo di Oituz/Ojtoz con 14.000 uomini e il 2 novembre raggiunse Brețcu/Bereck dopo aver distrutto, razziato e bruciato tutto ciò che incontrava lungo il cammino, mentre il voivoda di Valacchia, anch'egli entrato in Transilvania, si diresse verso Sibiu, e il pascià di Buda, seguendo il corso del Mureș/Maros, il 22 ottobre si fermò a Lipova; i tre eserciti si sarebbero dovuti congiungere sotto le mura di Alba Iulia. Verancsics, dal quale veniamo a conoscenza di queste notizie, conferma l'immediata rottura della tregua tra la regina e il frate⁵². Ostermayer, dal canto suo, conferma la discesa in Transilvania del fratello del Moldavo, che il 1° novembre occupò Brețcu, creando scompiglio tra i secleri, i quali si rifugiarono a Brașov/Brassó insieme con le mogli e i figli. Il moldavo Stefano rimase in Transilvania per dodici giorni, dopodiché si ritirò senza arrecare ulteriori danni⁵³.

Martinuzzi, nuovamente preoccupato per la brutta piega che stavano prendendo gli eventi (Cenad era ancora assediata dai serbi, Kasim pascià era a due miglia da Lipova, Petrovics aveva offerto Becse e Becskerek ai turchi in cambio del loro aiuto contro Martinuzzi⁵⁴), implorò Nádasdy perché intervenisse prontamente onde evitare che la Transilvania dalle mani dei cristiani cadesse in quelle dei turchi⁵⁵. Gli ambasciatori veneti Domenico Morosini e Federico Badoer tracciano un profilo di Péter Petrovics tutt'altro che lusinghiero:

Pietro Petrovics di ottimo christiano et cattolico non solamente era divenuto lutherano, ma ancora quasi divenuto Turco, perché si diletta grandemente del modo del vivere et costumi di Turchi, et era venuto in opinione di allevare il figliolo, che fu del Re Giovane con quelli costumi et con quella disciplina. Et acciò che questo suo parere meglio potesse mandar ad effetto, voleva lui solo haver la cura et governo del suddetto figliolo, ma facendoli resistentia fra' Giorgi, havea chiamati li Turchi in Transilvania, alli quali, acciò che più facilmente potessero

⁵⁰ Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 470–71; cfr. anche Centorio, *Commentarii* ..., p. 52–53, nonché Anonimo, *Res gestae in Transsylvania* ..., c. 47r, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 39–40.

⁵¹ La data è citata da Og.M. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović, genannt Martinusius*, Wien 1881, p. 77, il quale però non menziona la fonte di provenienza.

⁵² A. Verancsics a M. Oláh, Eger, 15/11/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 65, p. 147–51. Sull'ingresso dei valacchi in Transilvania si ha notizia anche dal dispaccio di D. Morosini e F. Badoer, Augsburg, 10/1/1551, in *Venetianische Depeschen* ..., p. 494, nota. La rottura della pace è confermata anche da Tinódi, *Cronica* ..., v. 572, p. 116. Sulla discesa di moldavi e valacchi e l'arrivo del pascià di Buda a Lipova si veda lo stesso Tinódi, *ivi*, vv. 574–76, p. 116.

⁵³ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 40.

⁵⁴ N. von Salm a T. Nádasdy, Eger, 24/10/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 97, p. 219.

⁵⁵ Frate Giorgio a T. Nádasdy, Aiud, 23/10/1550, *ivi*, n. 95, p. 216–17.

intrare offeriva, di dare dui castelli [*Becse e Becskerek, n.d.a*], che sono tra la Transilvania et il fiume Tissa [...] ⁵⁶.

Da Aiud Martinuzzi si recò con 400 cavalieri e 300 fanti al campo di Turda (29 ottobre 1550), dove invitò i sudditi in armi a radunarsi a Tîrgu Mureş portando in giro la spada insanguinata com'era usanza nei momenti di grave pericolo. Nello stesso tempo convocò i presenti in una Dieta, in cui esortò la regina a fare i passi necessari per indurre al ritiro dal paese gli eserciti turco e valacco. Subito dopo questa riunione partì per Tîrgu Mureş, per chiedere aiuto ai secleri ⁵⁷.

Isabella, pentita d'aver chiamato Kasim pascià, ma soprattutto temendone la reazione per averlo respinto, non volle farsi trovare nella sua reggia e si ritirò nel castello di Stremţ/Diód (3 novembre); nello stesso tempo, proibì ai propri sudditi di aggregarsi all'esercito del frate onde evitare il ritorno del pascià di Buda ⁵⁸. Kasim pascià, ricevuta il 1° novembre al campo di Ilia/Illye la lettera con cui la regina lo pregava di ritirarsi, reagì con estrema irritazione facendo incatenare l'ambasciatore Szalánczy, e comunicò agli Ordini transilvani che si sarebbe ritirato soltanto se tutte le fortezze fossero state riconsegnate alla regina o al figlio; nel contempo, intimò loro che non riconoscessero alcun principe straniero e che prendessero le distanze dallo stesso Martinuzzi ⁵⁹.

Martinuzzi, dopo aver diffuso proclami ai regnicoli mettendoli in guardia dal rischio di diventare prigionieri dei turchi ⁶⁰, si preparò ad affrontare gli eserciti nemici. In poco tempo radunò 50.000 uomini (ma la cifra proposta da Centorio, anche se confermata dall'Anonimo italiano appare smisurata) ⁶¹. Mandò quindi János Kendy (insieme con János Kemény secondo Bruto) con 1500 uomini contro i valacchi, János Kemény e i secleri contro i moldavi, ch'erano entrati in Transilvania ⁶². János Kendy, radunando strada facendo altri 4000 uomini „con più

⁵⁶ D. Morosini e F. Badoer, Augsburg, 6/11/1550, in *Venetianische Depeschen* ..., n. 191, p. 471–75.

⁵⁷ La presenza a Turda è documentata da una lettera indirizzata a Báthori, cui il frate chiede impellenti aiuti essendo stato informato dall'*ispán* [= governatore] dei secleri dell'ingresso dei turchi in Transilvania. Frate Giorgio ad A. Báthori, Turda, 29/10/1550, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 98, p. 220. Ne parla anche Verancsics nella lettera a M. Oláh, datata Eger, 15/11/1550, in Verancsics, *Epistolae* ..., VII, n. 65, p. 147–51. Sulla tradizione della spada insanguinata cfr. anche Tinódi, *Cronica* ..., vv. 577–80, p. 116.

⁵⁸ Cfr. la lettera della regina agli Ordini, campo di Stremţ, 3/11/1550, in *Török–Magyarkori Állam–Okmánytár*, a cura di Á. Szilády e S. Szilágyi, vol. I, Pest 1868, n. 2, p. 4.

⁵⁹ Kasim pascià alla regina Isabella, Illye, 2/11/1550, in *Török–Magyarkori Állam–Okmánytár* ..., n. 3, p. 4–5.

⁶⁰ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 456–59. Ne parla anche l'Anonimo italiano, *Res gestae in Transsylvania* ..., c. 46v, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 38–39.

⁶¹ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 53, e anche l'Anonimo italiano, *Res gestae in Transsylvania* ..., c. 47r, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii* ..., p. 39–40. Gli ambasciatori veneti parlano invece di 20.000 uomini radunati da Martinuzzi. D. Morosini e F. Badoer, Augsburg, 19/12/1550, in *Venetianische Depeschen* ..., p. 484, nota.

⁶² A. Báthori a T. Nádasdy, Ecsed, 2/11/1550, in *Documente privitoare la Istoria Românilor* ..., a cura di E. de Hurmuzaki, vol. II, parte IV, a cura di Nic. Densuşianu, Bucuresci 1894, n. 305, p. 494; Forgách, *Commentarii* ..., p. 9; Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui*

rumore di trombe e tamburi e timpani che possanza di gente” respinse i valacchi, i quali, impauriti e temendo che lo stesso Martinuzzi fosse presente con l’esercito nemico, si ritirarono disordinatamente; furono però raggiunti e 5000 di loro furono trucidati, molti altri (3000 „cavalli”) furono fatti prigionieri: il voivoda valacco a lungo non avrebbe ripreso le armi contro i transilvani. I secleri, invece, furono distratti dalla vendetta perpetrata contro i sassoni, loro eterni nemici, di cui saccheggiarono le terre e bruciarono le case, permettendo in tal modo al Moldavo di scorrere senza intralcio in Transilvania con ben 30.000 uomini al seguito⁶³. Ostermayer conferma la discesa indisturbata dei moldavi, insieme con turchi e tatari, nella terra dei secleri, che devastarono con ruberie e incendi, assalendo le piccole fortezze e rapendo le persone. Le razzie durarono quattordici giorni⁶⁴. Kasim pascià, invece, ritenendosi tradito dalla regina, prima di essere accerchiato dalle truppe di Martinuzzi e da quelle di Tamás Varkocs, tornò a Buda, facendo in un solo giorno lo stesso cammino che all’andata aveva fatto in sei. Perse soltanto 2–300 cavalieri, che, mandati in avanscoperta, furono tutti trucidati dagli uomini di János Török di Enying⁶⁵. Nel frattempo Kasim pascià era stato raggiunto a Lipova dalle truppe di Kadim Alı, reduci dall’aver subito una rovinosa sconfitta nei pressi del Mureş a opera di 1400 aiducchi. Per vendicarsi della sconfitta subita, Kadim Alı mise a ferro e a fuoco Arad e Şimand/Simánd. Rinunciando all’inseguimento delle truppe di Kasim pascià, Martinuzzi – sostiene Ignaz A. Fessler – evitò la vendetta dei turchi, anche se ciò non significa che fosse segretamente d’accordo con loro stando a quanto sostengono alcuni storici suoi contemporanei come Antal Verancsics⁶⁶.

A questo punto, cacciati i turchi, i moldavi e i valacchi, Martinuzzi ritenne giunto il momento di riconciliarsi una seconda volta con la regina, la quale gli diede

extant ..., p. 372. Istvánffy (Idem, *Regni hungarici historia*, p. 182) parla di 4500 valacchi fermati da János Kendy e da László Ödöffy, capi militari di Martinuzzi. Cfr. anche A. Verancsics a M. Oláh, Eger, 15/11/1550, in Verancsics, *Epistolae ...*, VII, n. 65, p. 147–51 e Tinódi, *Cronica ...*, vv. 581–84, p. 117, il quale, con manifesta esagerazione, parla d’un esercito transilvano di 60.000 uomini.

⁶³ Cfr. Centorio, *Commentarii ...*, p. 53–54. Non è verosimile che i secleri abbiano saccheggiato le terre dei sassoni perché esse non si trovavano lungo la loro direttrice di marcia. Cfr. anche Anonimo, *Res gestae in Transsylvania ...*, c. 47r–v, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii ...*, p. 39–41.

⁶⁴ Cfr. Ostermayer, *Chronik*, p. 41.

⁶⁵ Cfr. Centorio, *Commentarii ...*, p. 54–55; cfr. anche Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant ...*, p. 375, e Istvánffy, *Regni hungarici historia ...*, p. 182. Fece in due giorni il viaggio di ritorno secondo l’Anonimo italiano [*Res gestae in Transsylvania ...*, c. 47v, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii ...*, p. 40–41]. È però poco verosimile che il tragitto da Déva/Deva a Buda (circa 400 chilometri) potesse essere colmato in un solo giorno di cavallo. Con 175 uomini – scrive Tinódi [Id., *Cronica ...*, vv. 613–24, p. 118] – János Török debellò 200 turchi.

⁶⁶ Cfr. I.A. Fessler, *Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, parte VI, Leipzig 1823, p. 702. Le vicende dell’autunno 1550 sono raccontate da Martinuzzi nella qui già citata lettera al nunzio pontificio Martinengo datata Oradea, 7/1/1551 e pubblicata in *Nuntiatuerberichte aus Deutschland 1533–1559*, vol. XVI, *Nuntiatuer des Girolamo Martinengo (1550–1554)*, a cura di H. Goetz, Tübingen 1965, n. 12, p. 14–15.

appuntamento nella sua reggia per il 30 novembre. La riconciliazione – scrive Ostermayer – avvenne nuovamente tra baci e lacrime, essendo entrambi consapevoli dei danni che aveva subito il paese a causa della guerra civile. Sciolto un'altra volta l'esercito e restituita la città di Sebeş ai sassoni, Martinuzzi tornò a Oradea⁶⁷, per continuare le trattative che aveva iniziato a Bátor, consapevole com'era che la situazione non si sarebbe mai normalizzata sotto la regina, Petrovics e i turchi. Istvánffy e Forgách confermano che fu una riconciliazione melliflua e strappalacrime come la prima⁶⁸.

La regina accettò la pace e le sue condizioni, tra cui quella per la quale Martinuzzi dovesse venir sgravato al cospetto dei turchi delle accuse che gli erano state mosse nel passato. Solimano, constatato che il frate aveva restaurato il proprio potere, incaricò quindi un *çavuş* di provvedere a far ripristinare in Transilvania l'obbedienza al luogotenente della regina Isabella.

Sennonché, la pace fu un'altra volta effimera. La regina, approfittando dell'assenza del frate, rientrato nel suo vescovado, ricominciò a tramare contro di lui sollevando segretamente i notabili del regno, specie quelli che riteneva i più leali, presso i quali enfatizzò la crudeltà e l'instabile natura del suo governatore, la sua inosservanza delle leggi, delle promesse e dei patti, la sua aspirazione a esercitare la tirannia nel paese, di cui voleva farsi re dopo esserne stato servitore, e infine il suo tentativo di degradarla al livello di „minima Signora” – come scrive Centorio – dopo che lei era stata una regina: sarebbe stato meglio per i transilvani la sovranità di suo figlio anziché il potere e il governo d'un frate infido e ambizioso. Toccati da queste parole, i grandi di Transilvania, parimenti volubili come la regina, impugnarono nuovamente le armi contro Martinuzzi, il quale, scarso di truppe, si risolse allora a riaccordarsi con Ferdinando e a chiudere quelle trattative già da lungo tempo avviate ma mai portate a compimento⁶⁹.

Come detto, la concordia tra Martinuzzi e la regina non era destinata a durare a lungo. Martinuzzi – scrive il suo biografo Ognjeslav Utiešenović – voleva mantenere la parola data a Ferdinando; perciò cercò di spianargli la strada perché conseguisse il proprio obiettivo: l'annessione della Transilvania; in tale ottica, però, il re dei romani si stava già attivando col raduno sull'Alto Tibisco d'un grosso esercito supportato da una discreta artiglieria⁷⁰. Martinuzzi, essendo nel frattempo deceduto il suo interlocutore, il conte von Salm, mandò un proprio messo direttamente a Ferdinando per sollecitarlo a intervenire in suo soccorso, dato

⁶⁷ Cfr. Ostermayer, *Chronik ...*, p. 42. Bethlen dedica poco spazio alla campagna di Martinuzzi contro i turchi, i moldavi e i valacchi. Cfr. Id., *Historia de rebus transylvanicis ...*, p. 471–73. Sul ritorno di Martinuzzi a Oradea: D. Morosini e F. Badoer, Augsburg, 1/2/1551, in *Venetianische Depeschen ...*, p. 503, nota, anche in *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, a cura di A. Veress, vol. I, București, 1929, n. 44, p. 46.

⁶⁸ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia ...*, p. 182; Forgách, *Commentarii ...*, p. 8–9.

⁶⁹ Centorio, *Commentarii ...*, p. 55–57. La seconda effimera riconciliazione con la regina e il nuovo simulato accordo con Ferdinando sono ripresi anche dall'Anonimo italiano. Cfr. Anonimo, *Res gestae in Transsylvania ...*, c. 47v, in Papo – Nemeth, *De morte Georgii Martinusii ...*, p. 40–41.

⁷⁰ Cfr. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović ...*, p. 79.

l'atteggiamento nuovamente ostile della regina e del conte di Temes, e per chiedergli un abboccamento con alcuni suoi delegati affinché fosse definitivamente risolta la questione transilvana in proprio favore: era abbastanza plausibile che venissero concretizzati gli accordi già stipulati che avrebbero assicurato il passaggio della Transilvania alla Casa d'Austria.

Il 20 gennaio 1551 Martinuzzi convocò una Dieta dei rappresentanti dell'Oltretibisco a Oradea, dove ribadì il pericolo turco e l'impossibilità di sostenere la situazione con le sole proprie forze: urgeva affidare la difesa del paese a un altro principe capace di farlo ma nel rispetto dei valori e della fede cristiana. L'allusione a Ferdinando era a tutti palese⁷¹, anche se il 'principe' austriaco era latitante in quanto ad aiuti all'Ungheria. Ferdinando, invece, aveva convocato gli Ordini del Regno d'Ungheria nella Dieta di Pozsony⁷², che fu aperta il 15 gennaio 1551: il re dei romani confermò la tregua quinquennale coi turchi e portò in discussione la situazione transilvana⁷³. Alla fine fu deciso che fosse tenuto pronto l'esercito per un'eventuale invasione della Transilvania stessa⁷⁴.

L'incontro di Martinuzzi coi plenipotenziari di Ferdinando, Agostino Sbardellati, András Báthori ed Erasmus Teufel, fu fissato a Diosig/Diószeg, nella dimora di Zsigmond Forgách, per la sera del 3 febbraio 1551. Le trattative dovevano concludersi prima che la regina provvedesse all'incoronazione del figlio; a tale scopo Martinuzzi propose come data ultima per i negoziati il 24 aprile, e, per l'espletamento degli stessi, richiese l'invio in Transilvania d'un commissario regio con pieni poteri⁷⁵. Servivano anche 5–6000 fanti per l'occupazione militare della Transilvania e urgeva pure sistemare sul trono di Valacchia un nuovo voivoda che fosse fedele a Ferdinando. Nel frattempo si sarebbe adoperato per rinviare l'incoronazione di Giovanni Sigismondo. Per quanto riguardava la sua posizione futura sotto il regno di Ferdinando, non chiedeva per sé alcun incarico particolare ma si rimetteva alla volontà del futuro sovrano⁷⁶. Dal rapporto dei plenipotenziari asburgici traspare la sensazione che essi fossero convinti della lealtà del frate nei confronti del re dei romani⁷⁷.

Martinuzzi sollecitò un'altra volta Ferdinando, tramite Gergely Bornemisza, suo uomo di fiducia, a inviargli immediati soccorsi, visto che la regina, dopo la morte del conte von Salm, s'era nuovamente rivolta al Turco⁷⁸. Il frate si rivolse

⁷¹ Cfr. *Monumenta Comitalia Regni Hungariae*, a cura di V. Fraknoi, vol. III, Budapest 1876 (MHH, *Comitalia* III), p. 381.

⁷² Bratislava, oggi in Slovacchia.

⁷³ Cfr. Forgách, *Commentarii* ..., p. 5. Sulla Dieta: *Monumenta Comitalia Regni Hungariae* ..., p. 239–60, e in particolare le deliberazioni ivi al n. 8, p. 293–326.

⁷⁴ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 440–42.

⁷⁵ Frate Giorgio a Ferdinando I, Diosig, 4/2/1551, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 103, p. 229–32. Sulle trattative di Diosig cfr. anche Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant*..., p. 382; Forgách, *Commentarii* ..., p. 11; Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 475–76.

⁷⁶ Österreichische Staatsarchiv, *Ungarische Akten, Allgemeine Akten*, fasc. 57, cc. 32r–36r (7/2/1551).

⁷⁷ Cfr. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals*, p. 80.

⁷⁸ Istruzioni di Frate Giorgio per G. Bornemisza, Oradea, 16/2/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor* ..., n. 321, p. 519–20.

invece al principe elettore Federico del Palatinato perché intercedesse presso l'imperatore esortandolo a venirgli in aiuto per salvare la Transilvania dalle grinfie dei turchi⁷⁹. Ferdinando non intendeva però rompere la tregua con la Porta.

Il 9 febbraio 1551 due *çavuş* ottomani, Alı e Mustafa, si presentarono al cospetto della regina ad Alba Iulia, dove per il 22 febbraio era stata convocata una Dieta generale⁸⁰. I due *çavuş* pretesero dagli Ordini il giuramento di fedeltà alla regina e al principe Giovanni Sigismondo, ma esigettero altresì l'aumento del tributo a 50.000 fiorini d'oro; in cambio di ciò, il sultano avrebbe donato al principe il territorio a ovest del Danubio con la metà di quello compreso tra il Danubio e il Tibisco e lo avrebbe fatto incoronare re. I corrieri turchi informarono altresì la Dieta che il sultano aveva reintegrato Martinuzzi nei suoi incarichi, con l'obbligo però da parte sua di servire fedelmente sia la regina che il figlio Giovanni Sigismondo. Gli Ordini, in presenza dei due corrieri della Porta, rinnovarono la loro fedeltà alla regina e ringraziarono il sultano perché riconosceva Isabella e il figlio come loro sovrani⁸¹.

Martinuzzi, non essendo riuscito a incontrare il *çavuş* Alı ribadì un'altra volta al sultano la propria fedeltà, ch'era stata invece oscurata dalle false accuse dei suoi detrattori; gli chiedeva anche protezione di fronte ai suoi nemici interni. Martinuzzi recriminò altresì sul fatto che lo avevano accusato „factum esse Germanum” per rimuoverlo dall'ufficio in cui operava come servitore del sultano; denunciò d'esser stato ingiustamente accusato d'aver addirittura progettato il rapimento del piccolo Giovanni Sigismondo; insomma, le accuse nei suoi riguardi erano del tutto infondate: il padiscià non avrebbe dovuto prestarvi la benché minima attenzione⁸². Martinuzzi fece sentire le proprie ragioni anche in una lettera inviata ai pascià Rüstem, Ahmed e İbrahim⁸³.

Tuttavia, il frate capì che, nonostante le buone intenzioni del sultano, la regina aveva un'altra volta deciso di esautorarlo: i tempi stretti ch'erano stati dati per la convocazione della Dieta successiva giocavano a suo sfavore. Il 10 marzo decise quindi di partire immediatamente per la Transilvania⁸⁴. Molti dei suoi

⁷⁹ Frate Giorgio a Federico del Palatinato, Oradea, 7/1/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor ...*, n. 316, p. 510–11 e in *Documente privitoare la istoria Ardealului...*, n. 43, p. 44–45.

⁸⁰ Citiamo da *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae ...*, p. 269, nota 5 questo passo del libro dei conti di Sibiu: „8 Februarii misso famulo Clementis in sedes superiores cum literis Reginae, cum diaetam indixisset ad dominicam Reminiscere [= 22 febbraio]”.

⁸¹ Cfr. le deliberazioni della Dieta di Alba Iulia, 22/2/1551, ivi, n. 7, p. 312–14; nonché A. Báthori a T. Nádasdy, Bátor, 18/3/1551, in Pray, *Epistolae procerum ...*, n. 107, p. 245. Secondo Verancsics, invece, il sultano aveva mandato due *çavuş* ad Alba Iulia per incoronare il piccolo Giovanni Sigismondo. A. Verancsics a T. Nádasdy, Vienna, 8/3/1551, ivi, n. 106, p. 242–44.

⁸² Frate Giorgio a Solimano il Magnifico, s.l., s.d., ivi, p. 369–75. Una lettera di contenuto analogo fu spedita dal frate anche a Hayder pascià. Ivi, p. 375.

⁸³ Frate Giorgio a Rüstem pascià, Sighișoara/Segesvár, aprile 1551, in Pray, *Epistolae procerum ...*, p. 375–79; Id. ad Ahmed pascià, Sighișoara (?), aprile 1551, ivi, p. 380–82; Id. a İbrahim pascià, Sighișoara, ivi, p. 382.

⁸⁴ *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae ...*, p. 273, nota 2.

partigiani (tra questi: Antal Kendy, Menyhért Balassa, Pál Bánk) lo avevano però abbandonato per aderire alla fazione della regina⁸⁵.

La regina, su consiglio di Petrovics, convocò una Dieta ad Aiud per il 15 marzo 1551 (anche come risposta ai negoziati di Diosig)⁸⁶; aveva in effetti l'intenzione di deporre un'altra volta Martinuzzi. Molti magnati le promisero l'appoggio. Isabella ingiunse alle tre nazioni transilvane di presentarsi ad Aiud ciascuna con 1000 cavalieri; anche il tesoriere poteva presenziare alla Dieta, purché sprovvisto di scorta armata⁸⁷.

Tuttavia, Martinuzzi si recò lo stesso ad Aiud accompagnato da una scorta armata; scelse la strada più breve (quella che passava per Baia de Criș/Körösbánya), ma nello stesso tempo la peggiore. Infatti, la sua carrozza si rovesciò nel fiume Crișul/Körös ed egli stesso fu in pericolo di vita. Gli uomini del seguito intravidero nella caduta un cattivo presagio; ma Martinuzzi – racconta Centorio – obiettò che egli aveva in cielo come guida un altro carro, il carro di Erittonio⁸⁸. Martinuzzi arrivò inatteso alla Dieta, alla quale parteciparono la regina e tutti gli Ordini in armi, alla presenza del *çavuş Mehmed*⁸⁹. Petrovics accusò Martinuzzi d'aver chiamato in Transilvania i tedeschi per eliminare i suoi avversari politici: era ormai assodato che il frate volesse strappare la Transilvania al sultano e consegnarla ai tedeschi, relegando Giovanni Sigismondo in un principato della Germania⁹⁰.

Anche la regina rivolse a Martinuzzi l'accusa di voler consegnare il paese a Ferdinando e ai tedeschi immemore dei favori ricevuti dal re Giovanni; perciò raccomandò sé stessa e il figlio alla protezione del popolo, prima di ricevere l'aiuto dei turchi⁹¹. Tali accuse erano state formulate anche in una lettera che la vedova dello Zápolya aveva spedito qualche giorno prima al gran visir, Rüstem pascià; Isabella aveva inviato a Costantinopoli anche gli ambasciatori Antonio da Ragusa e István Budai perché rinnovassero al sultano l'espressione della sua fedeltà e lo informassero dell'imminente arrivo in Transilvania dei soldati tedeschi e della decisione manifestata da Martinuzzi alla Dieta di Oradea di prendere le distanze dalla Porta. La regina pregò infine il gran visir di rompere ogni rapporto e contatto con Martinuzzi⁹².

⁸⁵ Cfr. I. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis austriacae*, tomo III, Budae 1798, p. 24–26.

⁸⁶ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 182. Ostermayer [Idem, *Chronik* ..., p. 43] posticipa la Dieta di Aiud al 22 marzo.

⁸⁷ A. Báthori a T. Nádasdy, Bátor, 18/3/1551, in Pray, *Epistolae procerum* ..., n. 107, p. 245.

⁸⁸ Cfr. Centorio, *Commentarii* ..., p. 69.

⁸⁹ Cfr. *Documente privitoare la Istoria Românilor*, n. 333, p. 535–37. Sulla Dieta di Aiud e il successivo assalto ad Alba Iulia cfr. anche il racconto in N. Conti, *Historie de' suoi Tempi di Natale Conti... Di Latino in Volgare nuovamente tradotta da M. Giovan carlo Saraceni*, Venezia 1589, c. 100r; nonché Forgách, *Commentarii* ..., p. 11; Bruto, *Ungaricarum rerum libri qui extant* ..., p. 383, che cita Centorio; Gy. Pray, *Annales regum Hungariae*, parte V, Vindobonae 1770, p. 437 e Id, *Historia regum Hungariae*, parte III, Budae 1801, p. 97–98.

⁹⁰ Cfr. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands des Ersten* ..., VII, p. 257.

⁹¹ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 182; Forgách, *Commentarii*, p. 12.

⁹² La regina Isabella a Rustan pascià, Sebeș, 2/3/1551, ÖStA, *Ungarische Akten, Allgemeine Akten*, fasc. 57 (il regesto in *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának*

Isabella pretese dunque, un'altra volta, la revoca di tutti gl'incarichi a Martinuzzi. Bethlen riporta il discorso, certamente non autentico ma verosimile, con cui la regina aveva cercato di far breccia nel cuore dei transilvani descrivendo la propria condizione di vedova con un figlio ancor bambino in balia dei consigli scellerati del suo luogotenente. Era dunque soggetta a un frate, per di più di umili origini, imbevuto non di arti ma di malizia, che aveva tradito la Transilvania per venderla ai tedeschi e che si dava da fare per trasferire ad altri il regno, che non gli apparteneva. Faceva loro appello affinché, per amore della patria e della libertà, la strappassero dalle fauci di quel „mostro della stirpe di Cerere”, traditore del suo re, profanatore di tutte le religioni, nemico delle leggi e del diritto delle genti. Gli Ordini – conclude Bethlen – si commossero di fronte alle lacrime della regina: promisero che avrebbero garantito il rispetto della sua dignità e la salvezza del paese e che avrebbero immediatamente esautorato il suo luogotenente⁹³.

La decisione di privare Martinuzzi delle sue funzioni fu però effimera: il suo arrivo inaspettato ad Aiud costrinse gli Ordini stessi a fare marcia indietro; ora erano più disposti a riappacificare le parti, temendo che in caso contrario venissero prodotte delle ferite non rimarginabili. La Dieta si chiuse quindi con un nulla di fatto⁹⁴. Martinuzzi chiese alla regina che venissero tratti in giudizio i traditori, tra cui Mihály Csáky e Ambrus Kis, rei d'aver seminato zizzania tra gli Ordini⁹⁵. Fu proposto l'annullamento o, in seconda istanza, la revoca dell'aumento del tributo per il Turco, ma l'argomento fu un'altra volta procrastinato a un'assemblea generale, indetta per il 9 maggio successivo; venne approvato un sussidio di 4000 fiorini per nazione per la regina e uno stipendio per il tesoriere; fu deciso che Petrovics restituisse le fortezze occupate con la forza⁹⁶. La regina si ritirò quindi insieme con Petrovics e col figliolo prima a Sebeș, poi ad Alba Iulia⁹⁷.

Le deliberazioni della Dieta di Aiud evidenziano l'indecisione e la pusillanimità degli Ordini, i quali non ebbero il coraggio di prendere una precisa posizione né dalla parte della regina, né da quella del tesoriere, né nei confronti del Turco: ogni decisione veniva rinviata alla Dieta successiva. A ogni modo, da tutto ciò emerge la figura forte di Martinuzzi, che riesce praticamente a piegare alla sua volontà gli Ordini medesimi, che pur si erano espressi nella precedente Dieta di Alba Iulia contro la dedizione della Transilvania alla Casa d'Austria.

Il frate, deciso però a risolvere definitivamente il contenzioso con la regina, convocò il 10 aprile una Dieta a Sighișoara. A Sighișoara non furono presenti in molti; mancarono pure i sassoni, nonostante le sollecitazioni di Martinuzzi; la regina aveva infatti vietato agli Ordini di partecipare alla Dieta. Tuttavia, le tre nazioni le mandarono degli ambasciatori per convincerla a riconciliarsi col suo luogotenente: la risposta della regina fu negativa. Un'analoga richiesta di

oklevél-másolatai, a cura di L. Óváry, vol. II, Budapest 1894 / in seguito: *MTA oklevél-másolatai*, n. 462, p. 97).

⁹³ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 476–80.

⁹⁴ Cfr. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae* ..., p. 274, nota 5.

⁹⁵ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 183.

⁹⁶ Cfr. le deliberazioni della Dieta di Aiud, 1/3/1551, in *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, n. 11, p. 319–22.

⁹⁷ Cfr. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 482.

riappacificazione giunse tempestivamente anche dalla Porta: nei giorni della Dieta un *çavuş* turco aveva recapitato a Martinuzzi un *firman* del sultano che gli consentiva di conservare i propri uffici di tesoriere, giudice e luogotenente previa riconciliazione con la regina⁹⁸. La Porta era altresì intenzionata a rispettare la tregua con Ferdinando, anche se – risulta da avvisi veneziani – aveva ordinato a diversi sangiacchi d'allertare i rispettivi eserciti⁹⁹.

La regina convocò quindi una Dieta generale a Tîrgu Mureş per l'8 maggio, com'era stato stabilito ad Aiud: chi non si fosse presentato sarebbe stato accusato di tradimento. Ma ora la spaccatura tra le parti era più forte che mai. Martinuzzi, dal canto suo, capendo la gravità della situazione, aveva già sollecitato András Báthori a corrergli in aiuto „con 1000 cavalieri e 500 fanti”¹⁰⁰.

Tuttavia, nel frattempo era stata impressa un'accelerazione alle trattative per la dedizione della Transilvania alla Casa d'Austria. Infatti, il 30 marzo 1551 (Martinuzzi ne era stato informato direttamente da Ferdinando già il 20 febbraio, quindi prima della Dieta di Aiud) il re dei romani aveva incaricato i suoi commissari Báthori, Nádasdy, Sbardellati, Leonhard von Harrach e il tesoriere Siegmund von Herberstein di trattare, con pieni poteri, con Martinuzzi, la regina, Petrovics e gli Ordini la cessione della Transilvania e dell'Oltretibisco sulla base di quanto già pattuito a Bátor. I commissari erano altresì autorizzati a promettere al principe un'ulteriore rendita di 3000 fiorini e la promessa di matrimonio con una figlia di Ferdinando, e alla regina il risarcimento tramite la donazione dei ducati slesiani di Münsterberg e Frankenstein¹⁰¹ della dote e della controdote ammontanti complessivamente a 140.000 fiorini d'oro. Petrovics avrebbe potuto conservare i propri possedimenti, purché avesse giurato fedeltà a Ferdinando¹⁰². Martinuzzi era però convinto che il successo delle trattative sarebbe stato garantito soltanto dalla presenza in Transilvania d'un congruo esercito regio (almeno di 60.000 uomini) che Ferdinando avrebbe dovuto allestire onde difendere il paese, la regina e il principe Giovanni Sigismondo dalla plausibile reazione della Porta¹⁰³; si trattava però d'una forza che difficilmente Ferdinando avrebbe potuto organizzare.

Il 27 aprile 1551, il generale d'origine napoletana Giovanni Battista Castaldo fu nominato comandante supremo dell'esercito regio (al posto del defunto conte von Salm) con l'incarico specifico di dirigere le operazioni militari in Transilvania. Castaldo si mise subito in marcia per la Transilvania.

⁹⁸ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 43.

⁹⁹ G. Martinengo a G. Dandino, Vienna, 22/4/1551, in *Nuntiaturberichte aus Deutschland*..., n. 22, p. 26–30.

¹⁰⁰ J.K. Schuller, *Die Verhandlungen von Mühlbach im Jahre 1551 und Martinuzzi's Ende*, Hermannstadt 1862, p. 19 (Sighişoara, 27/4/1551).

¹⁰¹ Rispettivamente Ziębice e Żąbkowice Śląskie, oggi in Polonia – n.n., G.N., A.P.

¹⁰² Cfr. le istruzioni ai commissari regi, T. Nádasdy, A. Báthori e S. von Herberstein, stilate a Vienna prima del 30 marzo 1551, pubblicate in Katona, *Historia critica regum Hungariae* ..., p. 4–22, nonché in Pray, *Annales regum Hungariae* ..., p. 430–36 e Idem, *Historia regum Hungariae* ..., p. 98–100.

¹⁰³ Frate Giorgio a Ferdinando I, Oradea, 4/3/1551, in *Fráter György levelezése* ..., IV, n. 133a e 133b, p. 519–21. Ferdinando rispose alla richiesta d'aiuto di Martinuzzi con la promessa di 3000 cavalieri e 1000 aiducchi. Ferdinando I ad A. Báthori, Vienna, 25/3/1551, in *MTA oklevél-másolatai* ..., n. 472, p. 99 (regesto).

Il 2 maggio Martinuzzi ricevette a Turda l'avviso che annunciava l'arrivo dell'esercito e dei commissari regi¹⁰⁴. Giunte le truppe a Turda, il frate ritenne opportuno spostare in questa città la Dieta già programmata a Tîrgu Mureş. I sassoni tentennarono, ma Martinuzzi, molto determinato, riuscì a convincere anche gl'indecisi; la maggior parte dei signori transilvani sostenne infine la sua posizione¹⁰⁵. Il 14 maggio fu dichiarata la mobilitazione generale: coloro i quali non si erano ancora presentati al campo avrebbero dovuto farlo entro dieci giorni per non incorrere nell'accusa di tradimento; nobili, sassoni e secleri si sarebbero dovuti presentare tutti in armi; i sassoni inoltre avrebbero portato al seguito, secondo la tradizione, i propri cannoni¹⁰⁶. Appena giunsero le truppe delle tre nazioni transilvane, il frate non attese l'arrivo di quelle regie e partì immediatamente alla volta di Alba Iulia¹⁰⁷, dove s'era ritirata la regina, pregando il generale Castaldo che non perdesse tempo e marciasse il più in fretta possibile¹⁰⁸.

La regina non nutriva alcuna fiducia né in Martinuzzi, che stava pianificando la consegna del regno ai tedeschi, ma nemmeno nutriva fiducia nei tedeschi stessi, ed era altresì convinta che il frate sarebbe stato ingannato dai tedeschi prima che lei dai turchi¹⁰⁹.

Martinuzzi si accinse quindi ad assediare un'altra volta Alba Iulia, potendo anche contare di nuovo sulla lealtà dei serbi, che l'estate precedente avevano simpatizzato coi turchi, e sull'appoggio degli abitanti di Lugoj e di Karánsebes, i quali avrebbero potuto radunare ben 16.000 soldati, qualora la situazione lo avesse richiesto¹¹⁰. Il frate era però in pericolo di vita: Menyhért Balassa, che aveva diffuso la voce secondo cui era stato investito dalla regina del titolo di voivoda, aveva radunato 600 cavalieri con cui intendeva costringere Martinuzzi a cedere il controllo dell'erario per poi espellerlo dalla Transilvania. Balassa era molto determinato nella sua azione, deciso perfino a ucciderlo¹¹¹. Martinuzzi era consapevole del rischio che correva; per la sua difesa gli servivano perciò 1000–1500 fanti, per i quali fece sollecita richiesta a Báthori¹¹², cui rinnovò tale istanza

¹⁰⁴ Frate Giorgio ai commissari regi, Daneş/Dátos, 2/5/1551, in *Fráter György levelezése, Pótlék*, a cura di Á. Károlyi, in „Történelmi Tár”, 1882, n. 240, p. 121. Ferdinando esortò il generale Castaldo a raggiungere Martinuzzi col suo esercito quanto prima possibile. Ferdinando I a G.B. Castaldo, Vienna, 2/5/1551, in *MTA oklevél-másolatai* ..., n. 525, p. 110 (regesto).

¹⁰⁵ G. Martinengo a G. Dandino, Vienna, 24/5/1551, in *Nuntiaturberichte aus Deutschland*..., n. 26, p. 43.

¹⁰⁶ Cfr. le deliberazioni della Dieta di Turda, 8/5/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor* ..., n. 342, p. 548–50.

¹⁰⁷ Cfr. Ostermayer, *Chronik* ..., p. 44.

¹⁰⁸ G. Martinengo a G. Dandino, Vienna, 1/6/1551, in *Nuntiaturberichte aus Deutschland* ..., n. 27, p. 44–47.

¹⁰⁹ I. Pesty a frate Giorgio, Alba Iulia, 28/4/1551, in *Fráter György levelezése* ..., IV, n. 147, p. 67–69.

¹¹⁰ Frate Giorgio a Ferdinando I, Aiud, 31/3/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor* ..., n. 332, p. 534–35.

¹¹¹ I. Pesty a Frate Giorgio, Alba Iulia, 28/4/1551, ivi, n. 337, p. 541–43.

¹¹² Frate Giorgio ad A. Báthori, Sighişoara, 27/4/1551, ivi, n. 336, p. 540–41.

dopo aver ricevuto tramite Imre Pesty esplicite minacce da parte di Menyhért Balassa¹¹³.

Il 22 maggio il frate si accampò davanti alla fortezza di Alba Iulia; il giorno prima la regina, accompagnata da Menyhért Balassa e Pál Bánk, s'era però rifugiata a Sebeș con tutti i suoi averi¹¹⁴. L'assedio si protrasse fino al 10 giugno¹¹⁵. Il 28 maggio il frate tenne una Dieta al campo¹¹⁶: invitò la regina e Petrovics a trattare e fu inviata un'ambasceria capeggiata da László Ödönffy ai commissari regi, ch'erano in cammino, per informarli dell'assedio di Alba Iulia¹¹⁷. Il 4 giugno gli ambasciatori delle tre nazioni incontrarono a Cluj il generale Castaldo, cui fecero atto di reverente omaggio e sottomissione, che il generale accettò in nome del re auspicando di ottenere da loro anche la fedeltà e la tenacia necessarie per il perseguimento degli obiettivi che s'erano prefissati con la loro missione¹¹⁸.

Il pericolo maggiore veniva ora da Petrovics, che stava puntando verso la Transilvania: poteva avvalersi dell'apporto di circa 12.000 uomini, per lo più serbi; pertanto urgeva ancor di più per Martinuzzi ricevere da parte di Ferdinando gli aiuti sollecitati e promessi. Il conte di Temes costrinse gli abitanti di Lugoj, impauriti, alla sottomissione; dopo aver conquistato alcuni castelli posseduti da János Török di Enying, stava puntando su Cenad¹¹⁹. Pertanto, il 5 giugno Martinuzzi sollecitò dal campo di Alba Iulia l'arrivo dei commissari con l'esercito tedesco, perché fosse possibile arrestare la marcia di Petrovics nella valle del Mureș¹²⁰.

¹¹³ Id. a Id., Tîrgu Mureș, 30/4/1551, ivi, n. 338, p. 543.

¹¹⁴ Frate Giorgio ai commissari regi, Aiud, 22/5/1551, in *Fráter György levelezése ...*, IV, n. 153, p. 75–76. Altrove si parla di ben 16.000 uomini che le città di Lugoj e Caransebeș avrebbero potuto assoldare [Id. a Ferdinando I, Aiud, 31/3/1551, ivi, n. 142a, p. 60]. Secondo altre fonti [*Memorial histórico español: colección de documentos, opúsculos y antigüedades que publica la Real Academia de la Historia*, tomo X, Madrid 1857, p. 498], la regina era invece rimasta ad Alba Iulia.

¹¹⁵ Sulla durata dell'assedio cfr. G. Martinengo a G. Dandino, Vienna, 5/6/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor ...*, n. 350, p. 559. L'assedio durò venti giorni secondo Tinódi che ne parla in *Cronica ...*, vv. 751–58, p. 123. Secondo Istvánffy [Id., *Regni hungarici historia ...*, p. 183], Martinuzzi attaccò Alba Iulia anticipando l'arrivo delle truppe del generale Castaldo. La regina aveva affidato la difesa della fortezza di Alba Iulia a György Horváth. Alla fine dell'assedio Martinuzzi proibì ai suoi il saccheggio affinché non si appropriassero del tesoro reginale.

¹¹⁶ Convocazione della Dieta da parte di Martinuzzi, campo di Alba Iulia, 26/5/1551, in *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae ...*, n. 14, p. 326–27.

¹¹⁷ Cfr. le disposizioni della Dieta per i commissari regi, campo di Alba Iulia, 31 /5/1551, ivi, nn. 15–16, p. 327–31.

¹¹⁸ Cfr. *Magyartörténelmi okmánytár, a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból*, a cura di M. Hatvani, vol. II, Pest 1858 (MHH, Diplomataria II), n. 218, p. 255–58.

¹¹⁹ Frate Giorgio a T. Nádasdy, A. Báthori e S. von Herberstein, campo di Alba Iulia, 24/5/1551, in *Documente privitoare la Istoria Românilor ...*, n. 347, p. 554–55; F. Kendy a T. Nádasdy e A. Báthori, Alba Iulia, 23/5/1551, in *MTA oklevél-másolatai ...*, n. 522, p. 109 (regesto).

¹²⁰ Frate Giorgio a T. Nádasdy, S. von Herberstein e A. Báthori, Turda, 5/6/1551, in Pray, *Epistolaeprocerum ...*, n. 112, p. 256–57. Cfr. anche la lettera di P. Pázmán a E. Teufel, Oradea/Várad, 21/6/1551, in *MTA oklevél-másolatai ...*, n. 540, p. 113 (regesto), che

La regina, venuta a conoscenza dell'arrivo in Transilvania del generale Castaldo e dell'assedio di Almaşu/Almás da parte dell'esercito regio, ordinò ai suoi sudditi che impedissero con le armi l'ingresso nel paese alle truppe tedesche: si sentiva forte perché poteva contare, col consenso del Turco, sul concorso delle truppe moldave e valacche¹²¹. Successivamente, „vedendosi sfornita di genti di guerra e dubitando di non essere iscacciata insieme col Frate da quel Regno e perdere ciò che si trovava al mondo, rimanendo di Reina miserabilissima signora”¹²² accettò di accordarsi un'altra volta con Martinuzzi, il quale le permise di lasciare la città con tutte le sue cose. Convinta dal suo luogotenente, la regina accondiscese anche a ordinare la resa del castello di Almaşu¹²³. Consapevole del rinnovato potere del frate e della forza militare degli Asburgo accettò infine l'accordo col re dei romani¹²⁴, accordo che quest'ultimo considerava prioritario avanti qualsiasi altra azione militare, preoccupato com'era per la vecchia ruggine che c'era tra il frate e Isabella Jagellone e per il fatto che Martinuzzi aveva informato la Porta dell'arrivo dell'esercito tedesco; „[...] però – commenta il Martinengo – come il Turcho sia per intenderla, fin qua non si sa”¹²⁵.

Il 12 giugno Martinuzzi s'incontrò con la regina a Sebeş. Le rammentò che era giunto il momento di consegnare la corona, la Transilvania e la città di Kassa¹²⁶ a Ferdinando e le confermò le promesse che sia il re dei romani che l'imperatore avrebbero in seguito sottoscritto, ossia il risarcimento della sua dote e del patrimonio corrispondente al valore di quaranta ricche e solide fortezze, la concessione del principato slesiano di Oppeln a Giovanni Sigismondo, nonché il matrimonio di quest'ultimo con Giovanna d'Asburgo, la figlia minore di Ferdinando¹²⁷. Le disse anche – riportiamo le parole del suo biografo Béchet:

Voi mi considerate un usurpatore, ma il mio potere deriva dalla volontà del re Giovanni Zápolya, della cui fiducia non mi reputo indegno. La Transilvania o diventa asburgica o diventa turca. Bisogna decidersi con chi unirsi, affinché il paese non diventi teatro di guerra. Tutti i principi cristiani considererebbero un orrore se voi sceglieste la protezione dei turchi. Ferdinando è troppo intelligente e religioso per non rispettare i suoi impegni. Vi giuro che finché i suoi obblighi non saranno assolti, egli non recherà pregiudizio né a voi né a vostro figlio¹²⁸.

Questo discorso, forse messo in bocca a Martinuzzi dallo stesso Béchet, è però verosimile, perché ben riflette il pensiero del frate in quel frangente. Ma anche secondo Istvánffy, il frate mise in guardia la regina a diffidare dei turchi e della loro

conferma la presenza di Petrovics nella valle del Mureş, diretto a Cenad con una forza di 6000 uomini, invero non trascurabile.

¹²¹ Dispaccio di F. Badoer, Vienna, 17/5/1551, in *Documente privitoare la istoria Ardealului* ..., n. 47, p. 47.

¹²² Centorio, *Commentarii* ..., p. 74.

¹²³ Ivi, p. 75. Sulla resa di Almaşu cfr. anche Conti, *Historie de' suoi Tempi* ..., c. 101v e Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* ..., p. 484.

¹²⁴ Cfr. Tinódi, *Cronica* ..., vv. 767–68, p. 123.

¹²⁵ G. Martinengo a G. Dandino, Vienna, 7/7/1551, in *Nuntiaturberichte aus Deutschland* ..., n. 30, p. 52–54.

¹²⁶ Košice, oggi in Slovacchia – n.n., G.N., A.P.

¹²⁷ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 183.

¹²⁸ Béchet, *Histoire du ministere du Cardinal Martinusius* ..., p. 277–78 (trad. nostra).

perfidia. Martinuzzi pretese anche la testa dei consiglieri di Isabella (Menyhért Balassa, Antal Kendy, Péter Kis e Mihály Csáky); la regina, in lacrime, non potendo ora contare sull'appoggio né di Petrovics né tanto meno dei turchi, lontani, accondiscese alle richieste del frate, recriminando però sulla sorte iniqua che s'era abbattuta sul suo unico figliolo, destinato a vivere in terra straniera¹²⁹.

¹²⁹ Cfr. Istvánffy, *Regni hungarici historia* ..., p. 183.

O PIPĂ TURCEASCĂ GĂSITĂ LA SALONTA

*Marian TRANDAFIR**

Abstract: *A Turkish pipe discovered in Salonta. During the rehabilitation of an house in Salonta, a Turkish pipe was found. The knowledge about the turks presence in the area are very few or are not known at all. A few mentions are found in the traveller's chronicle of Evlia Celebi but even those are relatively confusing. The discovered piece is relatively common to the Ottoman cultural horizon, but the place where it comes from makes it unique.*

Keywords: *Salonta, Turks, pipe, pashalic, Evlia Celebi*

Cu ocazia reabilitării casei Roth și a depozitului adiacent acesteia, situate la intersecția străzii György Kulin cu strada Toldi, din molozul degajat din acestea, a fost recuperată o pipă turcească, aflată alături de alte piese ceramice, care din păcate s-au pierdut¹. Despre prezența turcilor sau urme ale vestigiilor arheologice specifice lor în zona Salonteii, referințele sunt foarte lapidare sau nu sunt deloc cunoscute.

Scurte menționări ale Salonteii, din timpul ocupației turcești, găsim în cronica lui Evlia Celebi, însă informațiile nu lămuresc prea mult anul când orașul și cetatea au intrat sub ocupația otomană sau perioada în care a fost reședința de sangeac al eialetului de Oradea. În prima scurtă mențiune Salonta apare în enumerarea centrelor de sangeac, alături de Debrețin, Hălmagiu, Sâniob și Pomezău, când cronicarul face o prezentare a organizării administrative a pašalâcului de Oradea, „*cucerit în timpul domniei sultanului Mehmet al IV-lea (1648-1687), de către marele serdar Kose-Ali pașa*”². La a doua sa vizită în zona, efectuată probabil între anii 1664-1665, Evlia Celebi amintește despre Salonta că e locul unde a fost înfrânt Nasuh pașa-zade Husein pașa, vizirul de Buda în anul 1658, moment în care cetatea a rămas în ruină³, dar orașul este foarte înfloritor. „*Este un oraș frumos și înfloritor. Are două mii de case de raiale, valahi și unguri, cu doi ghiauri birăi, judecători, trei biserici, câteva prăvălii și cu grădini și vii nenumărate. Face parte din ținutul garnizoanei cetății Gyula.*”⁴. După cum se reiese din a doua menționare, deja în anul 1664/1665, Salonta nu mai era centru de sangeac, trecând în subordinea sangeacul de Gyula, fapt care poate fi luat cu multă

* Muzeul Țării Crișurilor – Complex Muzeal, Oradea; e-mail: trandafirmariancornel@yahoo.com.

¹ Descoperirea a fost făcută fortuit de către muncitorii angajați să curețe molozul din cele două clădiri, persoane cu mai puține cunoștințe de specialitate, pipa respectivă fiind singura care a atras atenția datorită presupusei „valori”, restul pieselor/fragmentelor ceramice nefiind luate în seamă.

² *Călători străini*, vol. VI, p. 329-330.

³ Evenimentul menționat de cronicar a avut loc în iunie 1658.

⁴ *Ibidem*, p. 438, 653-654.

ușurință în considerare, Gyula fiind ocupată de către turci încă din anul 1566⁵, fiind organizată militar și administrativ mult mai bine⁶. Un alt fapt care trebuie amintit este că, după victoria de la Lipova⁷, din iulie 1658, principele ardelean Gheorghe Rackozi al II-lea (1648-1657, 1658-1660) este cel care dă ordinul de demantelare a palâncii Salonta, pentru a nu fi folosită ca bază de atac împotriva Oradiei, turcii de la Ineu organizând incursiuni de jaf în zonă⁸ și existând posibilitatea ca în această perioadă orașul să fi fost și ocupat. O a doua dată plauzibilă și pe larg acceptată a ocupării Salonteii este august 1660, când cetatea Oradea capitulează în fața forțelor otomane și o serie de cetăți și târguri intră sub stăpânirea lor⁹. În perioada stăpânirii otomane a Salonteii, dintre anii 1658/1660-1692, palanca a fost refăcută, chiar dacă la vizita lui Evlia Celebi din anul 1664/1665, „cetatea era în ruină”¹⁰, cunoscându-se faptul că în anul 1692 una dintre condițiile impuse capitulării garnizoanei otomane din Oradea, în fața habsburgilor, a fost și predarea cetății de la Salonta¹¹. Despre fortificația construită în sistem palancă de la Salonta știm doar că a fost amenajată în jurul donjonului de apărare din piatră, cunoscut în prezent ca Turnului Ciunt, ridicat în centrul așezării între anii 1620-1636, fără însă a putea fi identificată suprafața pe care o ocupa¹².

Piesa recuperată, o pipă specifică orizontului de cultură otoman, deși descoperită fortuit în circumstanțe neclare, merită o atenție datorită locului de unde provine. Piesa, păstrată fragmentar, este realizată din pastă albă, cunoscut ca și caolin, prezentând pe întreaga suprafață o glazură (smalt) de culoare gălbuie-maro, obținută prin ardere oxidantă. Starea de conservare este bună, lipsind doar camera de ardere, care după aspect și analogii, putem afirma că era de formă cilindrică și că era relativ scundă¹³. Piesa este lipsită de orice decor, atrăgând atenția inelul destul de proeminent și baza găvanului care reprezintă un decor floral stilizat cu șapte petale care continuă spre partea superioară unde se îngustează¹⁴. Lungimea pipei este de 55 mm, diametrul inelului de 22 mm și diametrul găvanului în partea superioară este de 33 mm. De remarcat este faptul că în partea interioară a bazei camerei de ardere nu prezintă urme de ardere, putându-se afirma că pipa nu a fost

⁵ După alte informații Gyula ar fi fost ocupată în anul 1562, în anul 1566 devenind reședință de sangeac înlocuind Aradul.

⁶ Totuși există posibilitatea ca pentru o scurtă perioadă cuprinsă între anii 1660-1664/1665, când pašalâcul de Oradea s-a organizat, Salonta să fi fost centru de sangeac, până la trecea ei în subordinea sangeacului de Gyula sau cronicarul să facă o confuzie, destul de întâlnite în scrierile sale, Salonta nefiind niciodată centru de sangeac.

⁷ După victorie Gheorghe Rákóczi al II-lea s-a retras spre Oradea așteptând riposta otomană.

⁸ Liviu Borcea, „Contribuții la istoria campaniei militare turco-tătare în Transilvania (august-octombrie 1658)”, în *Crisia* (Oradea), XV, 1985, p. 106.

⁹ Idem, Gheorghe Gorun, *Istoria orașului Oradea*, ed. Arca, Oradea, 2007, ed. a II-a, p. 146-147.

¹⁰ Posibil să facă referire la turnul de apărare.

¹¹ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p.156.

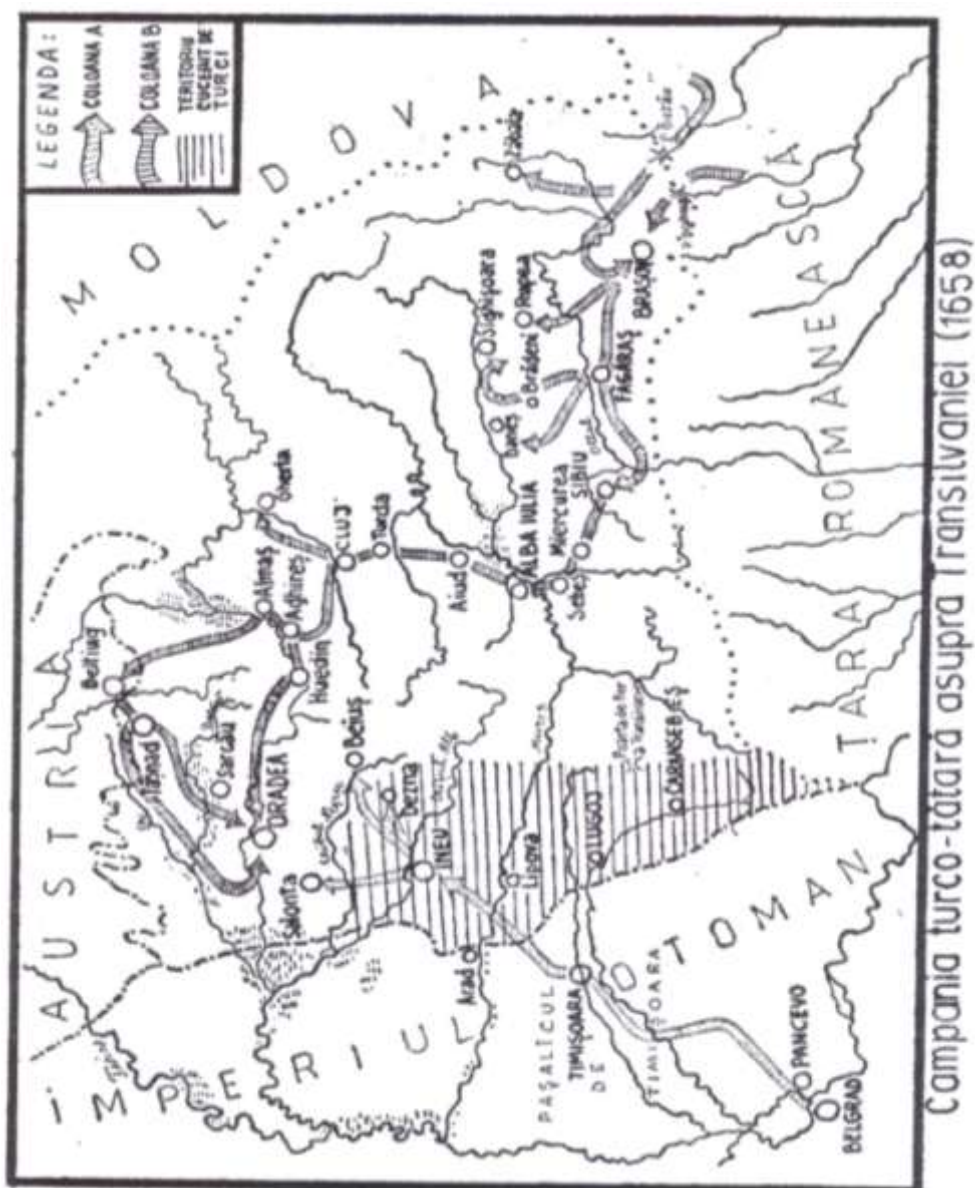
¹² Casa Roth se află la circa 200 m sud de donjonul de apărare, amplasamentul putând cu ușurință face parte din suprafața ocupată de palancă.

¹³ Piesa prezintă o serie de analogii cu piese similare inedite descoperite în cetatea Oradea.

¹⁴ Pentru terminologie, analogii și bibliografie verzi: Adriana Gașpar, „Obiceiuri cotidiene reflectate arheologic în Timișoara otomană. Observații asupra pipelor de lut”, în *Materiale și cercetări arheologice*, XII, București, 2016, p. 259-283.

folosită. Piesa poate fi cu ușurință încadrată secolului al XVII-lea, când cunoaștem că turcii își fac simțită prezența și chiar se stabilesc în zonă în a doua jumătate a secolului menționat. Nu se poate afirma că este o piesă de import sau că a fost produsă local, însă la sfârșitul secolului al XVII-lea devin mai rare când au fost înlocuite cu cele produse local din pastă roșie cu sau fără glazură.

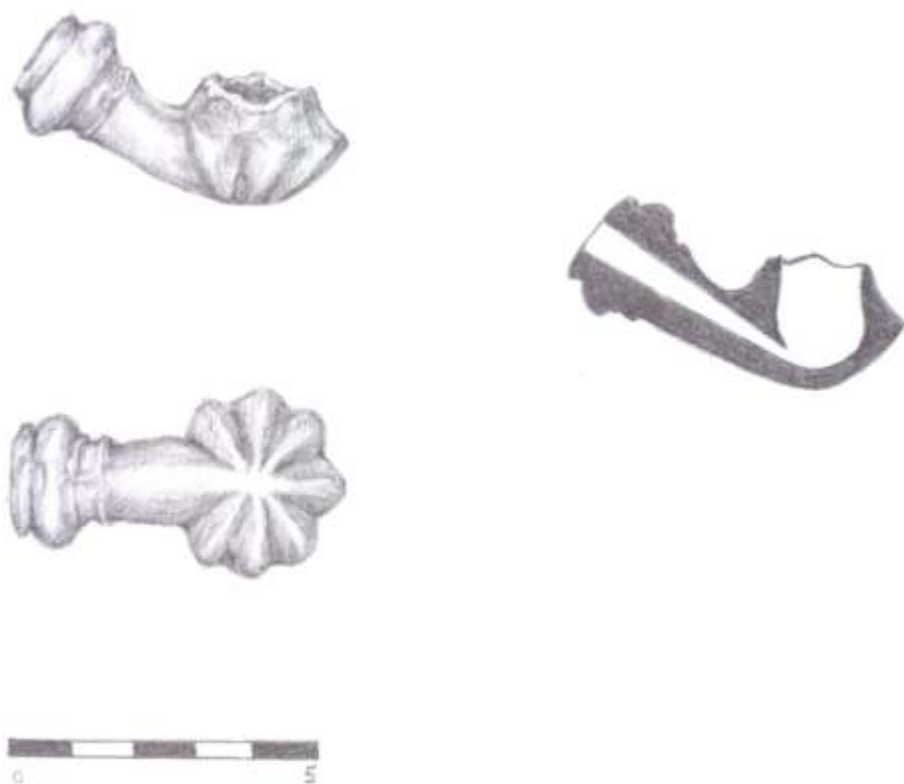
Prin această piesă prezentată, încercăm să aducem completări la puținele cunoștințe pe care le avem despre prezența turcilor în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în zona orașului Salonta.

Harta 1. Campania turco-tătara asupra Transilvaniei din anul 1658 (după L. Borcea 1985)

Fig. 1. Pipa turcească găsită la Salonta

Pl. 1. Pipă turcească găsită la Salonta

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ A COMUNEI VALCĂU DE JOS (JUDEȚUL SĂLAJ)*

Cosmin PATCA**

Abstract: *The Demographic Evolution of Valcău de Jos Commune (Sălaj County).* The present study follows the demographic evolution of the settlements that currently form the Valcău de Jos commune in Sălaj County, based on main documentary sources. For the period before the Josephine census at the end of the 18th century, the available documentary sources allow only a partial analysis of the demographic evolution. Starting with the end of the 18th century, the historical sources increase and allow a detailed analysis. The demographic evolution from the Middle Ages to contemporaneity of the mentioned area is an important part in the work to create historical monographs of localities or different micro-zones.

Keywords: *Valcău de Jos, Sălaj Countyj, demographic evolution, documentary sources*

Comuna Valcău de Jos este situată în partea de sud-vest a județului Sălaj, la contactul dintre Depresiunea Șimleu și Munții Plopișului, în bazinul hidrografic al Barcăului. În componența comunei intră următoarele localități: Valcău de Jos (reședința de comună), Lazuri, Preoteasa, Ratovei, Sub Cetate și Valcău de Sus. Ne propunem prin prezentul material să urmărim evoluția demografică a acestor așezări din Evul Mediu până în Epoca Contemporană, la ultimul recensământ de la care avem informații complete (cel din 2011). Sursele documentare ce permit evidențierea evoluției populației sunt diverse, în mare parte editate (recensăminte oficiale, șematisme, conscrieri medievale), dar sunt și surse inedite (registre de stare civilă) ce pun în valoare aspecte referitoare la mișcarea naturală a populației. Pentru perioada anterioară recensământului iosefin de la sfârșitul veacului al XVIII-lea suntem nevoiți să apelăm la izvoare alternative, nespecifice demografiei: conscripții fiscale, urbarii, conscripții militare, registre parohiale sau alte conscripții medievale. Deși izvoarele de acest tip oferă informații bogate, ele nu acoperă de cele mai multe ori decât anumite aspecte ale situației demografice și numai pentru o anumită zonă geografică. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea crește numărul surselor documentare (șematisme, recensăminte oficiale) și astfel poate fi mai bine urmărită evoluția populației. Indiferent de perioadă însă, sursele documentare trebuie analizate critic. Pentru a înțelege aspectele demografice, am încercat de fiecare dată să analizăm evoluția populației comunei Valcău de Jos în raport cu populația Sălajului și, uneori, a Transilvaniei.

* Prezentul material face parte din studiul nostru mai complex, referitor la comuna Valcău de Jos, publicat în: Sorin Șipoș, Gabriel Moisa (coordonatori), *Monografia comunei Valcău de Jos*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2023.

** lector univ.dr., Universitatea din Oradea; e-mail: cosminpatca@yahoo.com

Massimo Livi-Bacci considera că, de-a lungul istoriei, creșterea populației nu a fost unitară, perioadele de expansiune alternând cu stagnarea sau cu declinul demografic, prin prisma acțiunii a două categorii de forțe: ale *constrângerii* și ale *alegerii*¹. Specialiștii în demografie istorică vorbesc de două perioade distincte în evoluția populației². Sfârșitul secolului al XIX-lea a însemnat în opinia acestora debutul *tranziției („revoluției”) demografice*, mortalitatea și natalitatea atingând treptat valori scăzute. Epidemiile nu au mai afectat global populația și au devenit tot mai rare. Progresele în industrie și în sistemul sanitar, educația alimentară și igienică, îmbunătățirea nivelului de trai au sporit rezistența biologică a populației și au favorizat reducerea mortalității. După 1880 se poate identifica debutul tranziției demografice, tradus printr-un spor de populație mai consistent decât în deceniile anterioare³. Perioada anterioară acestui moment a fost considerată a fi *vechiul regim demografic (l’ancien régime)*, caracterizat prin crize repetate determinate fie de epidemii, fie de foamete, care provoacă oscilații spectaculoase ale mortalității și o evoluție demografică lentă; natalitatea și mortalitatea au valori ridicate, dar se anulează reciproc⁴.

În mod clar, dinamica populației din așezările care compun în prezent comuna Valcău de Jos de la primele atestări documentare și până la ultimul recensământ de care am dispus (cel din 2011) este rezultatul impactului acestor forțe (ale constrângerii și ale alegerii), ele variind însă în intensitate în perioada de timp studiată. Urmărirea evoluției demografice a comunei Valcău de Jos în perioada anterioară veacului XVIII este un demers foarte greu de realizat; datele au un mare grad de variabilitate, sunt incomplete și uneori contradictorii. Investigațiile arheologice și sursele scrise indică o creștere demografică pentru secolele XI-XIII, la nivelul întregii Europe. Secolul al XIV-lea a înregistrat un puternic recul demografic, continuat până la jumătatea veacului al XV-lea, după care populația a înregistrat din nou un trend ascendent⁵.

Primele date statistice cu privire la structura populației din Sălajul istoric (comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna în Evul Mediu) provin din secolul al XVI-lea și sunt în general de trei feluri: urbarii, conscripții pentru diferite dijme și conscripții dicale (*dicalis*)⁶. Datele cele mai cuprinzătoare sunt oferite de conscripțiile dicale, acestea fiind făcute pentru perceperea impozitului regal. Conscripția din 1549 menționează 26 de porți în Valcău și 3 porți în Sub Cetate⁷. O poartă cuprindea două gospodării (case), iar într-o gospodărie locuiau, de obicei,

¹ Massimo Livi-Bacci, *Populația în istoria Europei*. Traducere de Alina Vamanu, Editura Polirom, 2003, p. 7-11.

² Vezi Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 46-52. În cadrul cercetării situației demografice am recurs frecvent, pentru o analiză comparativă, la idei și aspecte din lucrarea citată a profesorului Ioan Bolovan.

³ *Ibidem*, p. 159-160.

⁴ *Ibidem*, p. 48-50..

⁵ Jacques Le Goff (coord.), *Omul medieval*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 16.

⁶ Géza Kovách, *Structura populației din Sălaj la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *Acta Musei Porolissensis (AMP)*, XIX, Zalău, 1995, p. 95.

⁷ *Ibidem*, p. 96-101.

părinții, copiii și nepoții, adică familia mare⁸. De asemenea, conscripția menționează 19 familii de iobagi săraci (având probabil sub un sfert de sesie) în Valcău, 7 familii în Sub Cetate și o familie în Preoteasa. Porți noi sunt semnalate în Valcău (9) și Sub Cetate (3), ceea ce ar putea fi un indiciu al creșterii populației așezărilor la începutul secolului al XVI-lea. Nu exista nici o poartă părăsită, prin urmare emigrarea sau fuga țăranilor nu era un fenomen răspândit la acea vreme. Nu sunt semnalate porți alodiale, ceea ce înseamnă că în această perioadă nobilimea se baza aproape exclusiv pe servituțile iobăgești. Datele ne arată că Valcăul era o așezare relativ mare, familia Apaffy avea centrul alodial la Valcău, unde erau atestate și 10 slugi, scutite de impozit regal⁹.

După integrarea Principatului Transilvaniei în Imperiul Habsburgic s-a simțit nevoia efectuării unei conscripții generale pentru stabilirea sesiilor locuite și a celor părăsite. Pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea dispunem de câteva conscripții referitoare la așezările avute în vedere, dar slăbiciunea acestor surse este dată de faptul că nu fac referire la întreaga populație: conscripția satelor din comitatul Crasna din perioada 1720-1722¹⁰, conscripțiile sării din perioada 1720-1725¹¹. Conscripția pentru cumpărarea sării din iunie 1720 nu a înregistrat toți capii de familie care locuiau în comitat, acest fapt rezultând și din confruntarea conscripției pentru sare cu conscripția generală a contribuabililor din iulie 1720¹². În cadrul conscripției generale a contribuabililor, peste 21% din nume nu se regăsesc în conscripția pentru sare, în condițiile în care distanța în timp între cele două conscripții este de doar câteva săptămâni. Conștientizând limitele conscrierii din 1720 și faptul că o parte a populației nu se regăsea în această conscriere, autoritățile comitatului au solicitat realizarea unei noi conscripții, fapt realizat în decembrie 1725. În linii mari, conscripția din 1725 înregistrează aceleași lucruri ca și cea din 1720¹³.

Pe baza datelor oferite de conscripție se poate obține numărul aproximativ al locuitorilor din așezările ce formează în prezent comuna Valcău de Jos. Astfel, pentru anul 1720 obținem următoarele valori: Valcău de Sus avea 103 locuitori, Valcău de Jos 97 locuitori, Lazuri 51 locuitori, iar Preoteasa doar 30 de locuitori; în total 281 locuitori. Conscripția din 1725 înregistrează o populație mai mare, de 331 locuitori, ceea ce înseamnă o creștere procentuală de 17,7%. Comparând datele din cele două conscripții la nivelul comitatului Crasna, R. Wolf constata că în 1725 s-a

⁸ Liviu Borcea, *Bihorul medieval*, Editura Arca, 2005, p. 98.

⁹ G. Kovách, *Structura populației...*, p. 96-101, 106.

¹⁰ Conscripțiile se găsesc în formă inedită în cadrul SJAN (Serviciul Județean – Arhivele Naționale) Cluj, fond Comitatul Crasna, dos. 1467/1720, 1651/1721, 1650/1722 și au fost prelucrate la nivelul comitatului Crasna de către G. Kovách. Vezi G. Kovách, *Conscripția satelor din comitatul Crasna din 1720-1722*, în AMP, IX, Zalău, 1985, p. 343-357.

¹¹ Conscripțiile se găsesc în formă inedită în cadrul SJAN Cluj, fond Comitatul Crasna și au fost analizate la nivelul comitatului Crasna de către R. Wolf. Vezi R. Wolf, *Populația comitatului Crasna în lumina unor conscripții din 1720*, în AMP, X, Zalău, 1986, p. 235-254.

¹² *Ibidem*, p. 240.

¹³ R. Wolf, *Evoluția populației comitatului Crasna între 1720-1725*, în AMP, XII, Zalău, 1988, p. 339-359.

înregistrat o creștere medie față de 1720 cu aproximativ 30%, observabilă în cazul majorității așezărilor¹⁴. Această creștere demografică este pusă pe seama unui spor natural pozitiv ca urmare a instaurării unui climat social și economic favorabil (după războiul curuților din 1701-1711 și după ultima expediție tătară din 1718), dar și a reducerii fenomenului de migrație a iobagilor tineri. Pe localități, creșterile demografice din perioada 1720-1725 sunt mult mai reduse comparativ cu media comitatului: 1,9% în Lazuri, 12,3% în Valcău de Jos și 26,6% în Preoteasa, în timp ce populația din Valcău de Sus înregistrează o diminuare cu 9,7%. În schimb, apare în 1725 menționată și așezarea Sub Cetate (39 locuitori), care nu fusese menționată în 1720. Populația totală a acestor așezări este totuși cu 17,7% mai numeroasă în 1725 decât în 1720. Este posibil ca, ținând cont de toate aceste aspecte, așezarea Sub Cetate să fi fost totuși recenstată la 1720 în cadrul așezării vecine, Valcău de Sus. Această ipoteză ar putea fi dovedită în viitor de confruntarea listelor nominale din cele două așezări.

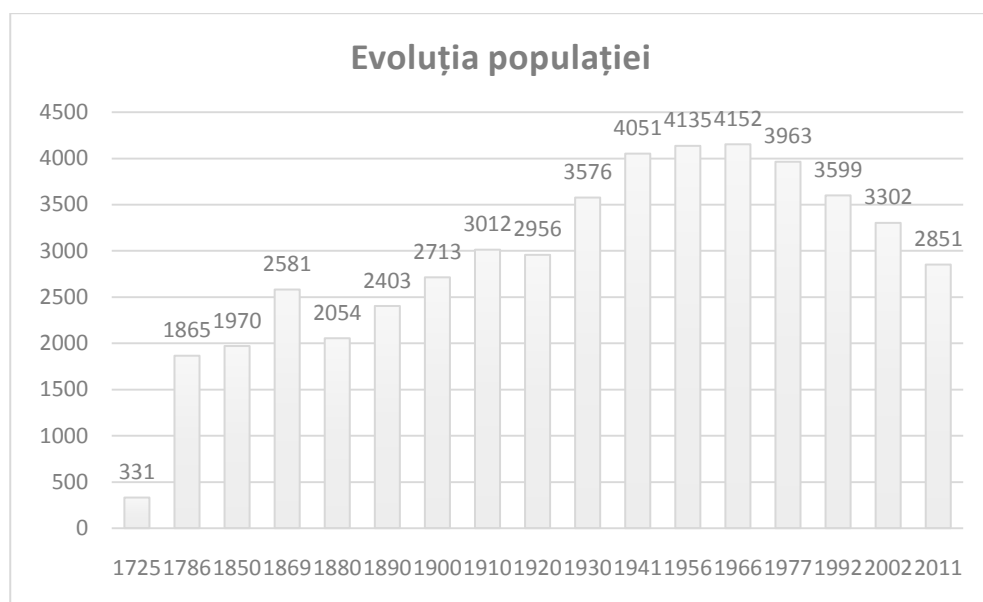

Fig.1. Evoluția generală a populației din așezările actualei comune Valcău de Jos între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (surse: R. Wolf, *Populația comitatului Crasna...*, p. 250-253; Idem, *Evoluția populației...*, p. 341-347; Dányi D., Dávid Z., *op. cit.*, p. 330-339; Varga E. Árpád, *Szilágy megye felekezeti...*, p. 66-67; Idem, *Szilágy megye etnikai...*, p. 105-107; INS, *Recensământ 2011*)

Urmărind evoluția generală a populației din așezările care compun în prezent comuna Valcău de Jos între de la 1725 și până la ultimul recensământ de care am dispus (2011), pe baza principalelor surse documentare (*Fig.1, Tab.1*), constatăm o evoluție fluctuantă, cu creșteri și scăderi de la o perioadă la alta. Se pot

¹⁴ R. Wolf a comparat populația din 1725 cu datele completate în urma conscripției pentru sare din iunie 1720 cu datele celorlalte conscripții din 1720-1721 (R. Wolf, *Evoluția populației...*, p. 348).

identifica totuși două perioade distincte: prima cuprinsă între 1725 și 1966 în care tendința generală este una de creștere demografică, în ciuda unor episoade de regres; a doua perioadă se desfășoară după 1966 și se caracterizează printr-o tendință constantă de scădere demografică.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea este cunoscută la nivel european ca o perioadă de creștere demografică puternică¹⁵. Fernand Braudel sugera ideea că expansiunea demografică generală din secolul al XVIII-lea ar putea fi determinată de o anumită variație a climei, o climă de care societatea de atunci, preponderent agrară, era în mare măsură dependentă¹⁶. S-a spus despre secolul al XVIII-lea că unul din câștigurile substanțiale pe care le-a adus se plasează la nivelul vieții și constă în multiplicarea oamenilor¹⁷. Dacă până la mijlocul secolului stăpânul domeniului s-a străduit să-și păstreze iobagii prin acordarea unor scutiri pentru a repopula sesiile părăsite, în perioada imediat premergătoare reglementării tereziene din 1767 tendința este alta, stăpânul fiind mai mult preocupat de dezvoltarea economiei alodiale. Sesiile pustii sunt tot mai puține și atunci când sunt părăsite stăpânul nu se grăbește să le dea iobagilor, deoarece loturile țăranilor erau o piedică în calea extinderii alodiului¹⁸.

Între anii 1784-1787 a avut loc recensământul populației efectuat din ordinul împăratului Iosif al II-lea. Acesta este considerat primul recensământ din Transilvania, având un caracter general, și a urmărit cunoașterea numărului populației existente în Imperiu, pentru rațiuni militare și economice. Pe lângă numărul populației și numărul bărbaților apti pentru stagiul militar, recensământul cuprinde date prețioase referitoare la situația familială, la împărțirea populației după sex, vârstă și stare civilă, la locuitorii stabili și la cei veniți din alte localități. În Transilvania recensarea a avut loc în 1786, pe baza datelor importante, totalizate pe comune, s-a efectuat rectificarea recensământului în 1787. Recensământul cuprinde întreaga populație, inclusiv clerul și nobilimea, dar nu oferă date cu caracter etnic sau confesional. Populația a fost înregistrată pe familii; prin familie se înțelegea o gospodărie, unde au fost cuprinși și copiii căsătoriți, care trăiau în gospodăria comună, dar și servitorii, ucenicii etc.¹⁹

¹⁵ Ioan Ciorba, *Aspecte ale politicii populaționiste habsburgice în Transilvania la cumpăna secolelor XVIII-XIX (cu privire specială asupra Bihorului)*, în *Crisia*, XXXV, Oradea, 2005, p. 87.

¹⁶ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I-II, Traducere Adrian Riza, Editura Meridiane, București, 1984, p. 30.

¹⁷ Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în secolul Luminilor*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1986, p. 126.

¹⁸ Wellmann Imre, *A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt (Situația țăranimii înainte de reglementarea din 1767)*, în *Századok*, Budapesta, 1955, nr. 4-5, p. 571; Vezi și Ana Ilea, *Lupta țăranilor din Bihor împotriva asupririi sociale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p. 133-145; Ileana Șuta, *Mișcări sociale din Bihor în secolul al XVIII-lea*, în *Analele Universității din Oradea (A.U.O.)*, Fascicola Istorie-Arheologie, Tom I, 1991, p. 45-54.

¹⁹ Lucrările recensământului (acelea care s-au mai păstrat) au fost publicate în anul 1960 de Biblioteca Oficiului Central de Statistică și Secția de Arhivistică a Ministerului Culturii din Budapesta. Vezi Dányi Dezső, Dávid Zoltán, *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787) (Primul recensământ al Ungariei (1784-1787))*, Budapesta, 1960, p. 330-339.

An	Număr locuitori	Creștere sau scădere față de recensarea anterioară		Rată medie anuală de creștere/scădere %
		Nr.	%	
1725	331	-	-	
1786	1865	1534	463	7,59
1850	1970	112	6	0,09
1869	2581	611	31	1,6
1880	2054	-527	-20,4	-1,85
1890	2403	349	16,9	1,69
1900	2713	310	12,9	1,29
1910	3012	299	11	1,1
1920	2956	-56	-1,8	-0,18
1930	3576	620	20,9	2,09
1941	4051	475	13,2	1,2
1956	4135	84	2	0,13
1966	4152	17	0,4	0,04
1977	3963	-189	-4,5	-0,4
1992	3599	-364	-9,1	-0,6
2002	3302	-297	-8,2	-0,82
2011	2851	-451	-13,6	-1,51

Tab.1. Evoluția generală a populației din așezările actualei comune Valcău de Jos între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (surse: R. Wolf, *Populația comitatului Crasna...*, p. 250-253; Idem, *Evoluția populației...*, p. 341-347; Dányi D., Dávid Z., *op. cit.*, p. 330-339; Varga E. Árpád, *Szilágy megye felekezeti...*, p. 66-67; Idem, *Szilágy megye etnikai...*, p. 105-107; INS, *Recensământ 2011*)

Așezările care formează în prezent comuna Valcău de Jos au înregistrat la 1786 următoarele valori: populația prezentă 1.865 locuitori, populația locală 1.862 locuitori, 308 case, 310 familii, plecați 5, veniți 8. În cadrul populației totale, populația masculină reprezenta 52,3%, iar cea feminină 47,7%. Față de 1725, creșterea populației este spectaculoasă, corespunzătoare unui procent de 463% și o rată medie anuală de creștere de 7,59%. Cauzele unui astfel de spor demografic țin în primul rând de mișcarea naturală pozitivă a populației specifică secolului al XVIII-lea, dar și de felul în care au fost realizate conscripțiile în prima jumătate a secolului. Cele mai populate așezări erau Valcău de Jos (614 locuitori) și Sub Cetate (509 locuitori). Valcău de Sus avea o populație de 338 locuitori, iar Preoteasa 236 locuitori, în timp ce Lazuri era așezarea cu populația cea mai mică, 168 locuitori²⁰.

Următorul moment de înregistrare a populației, de care dispunem, are loc abia peste 64 de ani, cu ocazia efectuării Recensământului din 1850 în toate provinciile Imperiului Habsburgic. Populația înregistrează o creștere de 6% față de

²⁰ *Ibidem*. Rezultatele recensământului iosefin pentru localitățile care compun județul Sălaj au fost publicate și de E. Wagner. Vezi E. Wagner, *Populația Sălajului la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în AMP, VI, Zalău, 1982, p. 175-200.

1786, ajungând la 1.970 de locuitori²¹. Creșterea este relativ mică și se suprapune cu siguranță peste perioade de criză ca urmare a creșterii mortalității (epidemii, calamități naturale, conflicte militare și sociale), perioade care au afectat creșterea demografică. Cea mai mare așezare rămâne și în această perioadă Valcău de Jos (614 locuitori), urmată de Valcău de Sus (475 locuitori) și Preoteasa (362 locuitori).

Registrele parohiale de stare civilă pun în evidență astfel de perioade cu mortalitate ridicată. Anii cu mortalitate ridicată sunt destul de frecvenți. În Parohia reformată (REF) Valcău de Jos au fost înregistrate valori mai ridicate ale mortalității în anii: 1832-18 decese, 1834-16, 1836-17, 1837-17, 1838-17, 1840-21, 1847-19, 1848-20, 1849-41, 1850-21²². Valori mai ridicate ale deceselor au fost înregistrate și în Parohia greco-catolică (GC) Valcău de Sus în această perioadă: 1829-9 decese, 1831-13, 1837-14, 1839-9, 1840-9, 1842-9, 1843-14, 1846-15, 1847-13, 1848-10, 1848-18²³. Distanța mică dintre localități a făcut ca epidemiile să se răspândească ușor în toate satele, uneori cu un decalaj de 1-2 ani.

²¹ Datele statistice referitoare la recensămintele oficiale din perioada 1850-2002 au fost preluate de la Varga E. Árpád, *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850-2002 között* (Statistica etnică și religioasă a Transilvaniei. Date de recensământ între 1850-2002), disponibile on-line pe site-ul <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (accesat la 15.02.2021). Pentru informațiile demografice cu caracter etnic am utilizat Varga E. Árpád, *Szilágy megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1850-2002* (Date despre etnie (limba maternă/naționalitate) ale așezărilor din județul Sălaj 1850-2002). Pentru informațiile demografice cu caracter confesional am utilizat Varga E. Árpád, *Szilágy megye településeinek felekezeti adatai 1850-2002* (Date religioase ale așezărilor județului Sălaj 1850-2002).

²² SJAN Sălaj, *fond Colecția Registrelor de Stare Civilă*, inv. 816, dos. 1261/1782-1836, dos. 1262/1826-1858.

²³ *Ibidem*, dos. 1270/1823-1858.

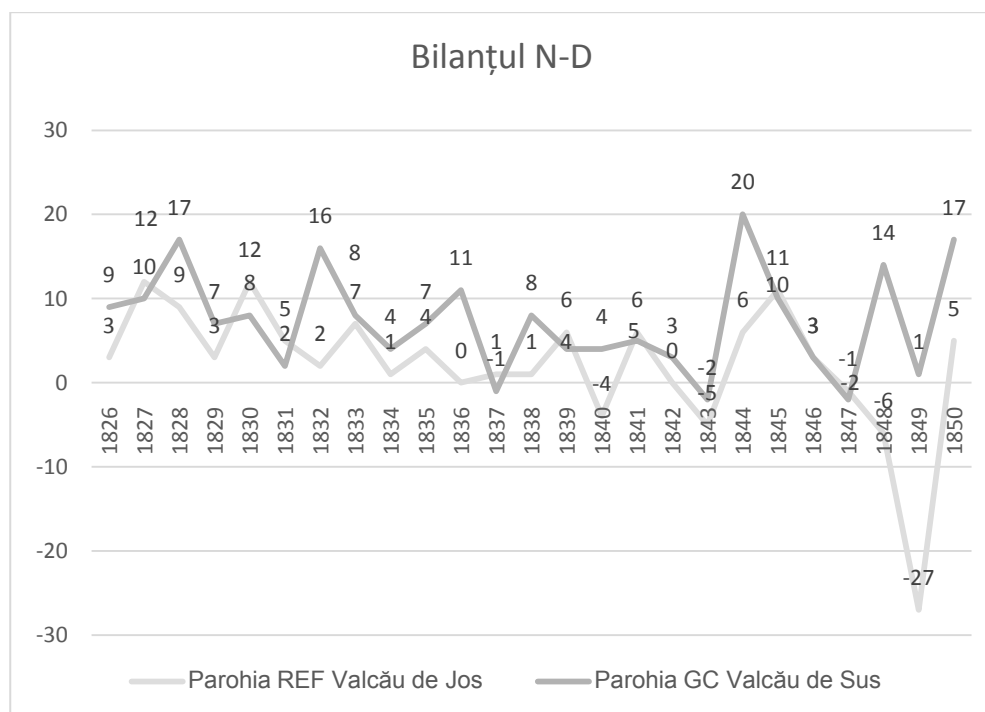

Fig.2. Evoluția bilanțului dintre numărul nașterilor (N) și numărul deceselor (D) în Parohia REF Valcău de Jos și în Parohia GC Valcău de Sus, între anii 1826-1850, pe baza registrelor de stare civilă (surse: SJAN Sălaj, *fond Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1261, 1262, 1270)

Bilanțul dintre numărul nașterilor (N) și numărul deceselor (D) dintr-un an pune cel mai bine în evidență mișcarea naturală a populației (Fig.2). Astfel, se constată între 1826 și 1850 o evoluție oscilantă a mișcării naturale a populației în cele două parohii analizate; ani cu valori scăzute sunt urmați, aproape instinctiv, de ani cu valori ridicate. De asemenea, se constată că după 1836 valorile sunt mai scăzute, diferențele de la un an la altul sunt mai reduse și sunt mai numeroși anii cu valori negative. Însă, în perioada 1844-1850, sunt înregistrate cele mai mari contraste: atât valorile cele mai ridicate din întreaga perioadă analizată, cât și cele mai scăzute valori, ca urmare a Revoluției de la 1848-1849. În 1849, în Parohia REF Valcău de Jos bilanțul dintre N-D este de -27.

Revoluția de la 1848-1849 a afectat sporul natural nu doar printr-o mortalitate ridicată, ci și prin reducerea fertilității: scăderea numărului de căsătorii și de nașteri. Evoluția numărului de nașteri, căsătorii și decese în Parohia REF Valcău de Jos în perioada 1844-1850 (Fig.3) ne arată o scădere a numărului de nașteri de la 21 în 1844 și 1845, la 14 în 1848 și 1849, pentru ca în 1850 să crească la 26. Numărul de decese crește de la 10 în 1845, 15 în 1846, la 20 în 1848 și 41 în 1849, pentru ca în 1850 să scadă la 21. Numărul de căsătorii scade de la 12 în 1844 și 9 în 1846, la 1 în 1847 și 6 în 1848 și respectiv în 1849.

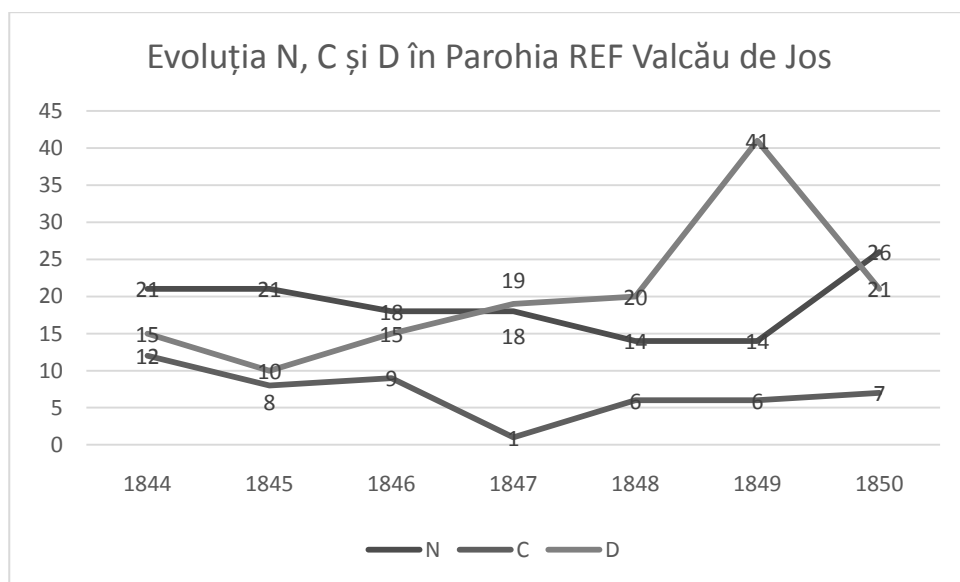

Fig.3. Evoluția numărului de nașteri (N), căsătorii (C) și decese (D) în Parohia REF Valcău de Jos în perioada 1844-1850, pe baza registrelor de stare civilă (surse: SJAN Sălaj, fond *Colecția Registrelor de Stare Civilă*, dos. 1261, 1262, 1270)

Recensământul din 1869, efectuat de către autoritățile maghiare la scurt timp după realizarea dualismului austro-ungar, menționează în așezările ce compun în prezent comuna Valcău de Jos o populație de 2.581 locuitori. Față de 1850 este o creștere numerică de 611 locuitori, corespunzătoare unei creșteri procentuale de 31% și o rată medie anuală de creștere de 1,6% (*Tab.1*). Trendul populației rămâne unul pozitiv și în perioada 1855-1869, mai ales datorită unei mișcări naturale pozitive a populației. După regresul natural cauzat de Războiul Crimeii, populația se reface printr-o natalitate ridicată. La acest trend contribuie și factorii economici, prin dezvoltarea activităților agricole și forestiere. O evoluție asemănătoare se poate observa nu doar în Transilvania, ci și în Ungaria sau Croația²⁴. O asemenea dinamică ascendentă a populației a fost în primul rând rezultatul generalizării consecințelor pozitive ale desființării relațiilor feudale, ceea ce a determinat un incontestabil progres economic al satului transilvănean²⁵. Îmbunătățirea condițiilor de locuit prin construirea de case din piatră cu mai multe încăperi, creșterea numărului caselor acoperite cu șindrilă sau țiglă, începuturile diversificării alimentației și ale ameliorării asistenței medicale au constituit suportul necesar unei creșteri demografice susținute²⁶. Cercetările sistematice desfășurate asupra transformărilor economice și sociale intervenite în primele două decenii după Revoluția Pașoptistă au evidențiat un proces lent de expansiune a spațiului agricol,

²⁴ Katus L., *Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn von dem ersten Weltkrieg*, în vol. *Demographie, Bevölkerungs- und Agrar-statistik*, herausgegeben von Gábor Erdödy, Budapest, 1982, p. 63, *apud*. I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 41.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

prin includerea unor suprafețe necultivate în circuitul agricol²⁷. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, asistăm la începutul de dezagregare a organizării tradiționale a spațiului agricol, prin creșterea ponderii pământului arabil pe măsura trecerii de la agricultura alternativă (în două sau trei sole) la agricultura continuă²⁸. În ciuda acestor avantaje pentru creșterea demografică, au existat și factori care au alterat regimul demografic: marea secetă din 1864-1865 a afectat grav zonele de câmpie și părțile nordice ale Transilvaniei; boala generalizată între vite din anul 1866 și o epidemie de holeră; efectele lor au fost totuși limitate prin intervenția fermă a autorităților²⁹. Anii cu mortalități mai ridicate în Parohia GC Valcău de Sus au fost înregistrați în anii: 1853-21 decese și 1854-41³⁰. În Parohia GC Valcău de Jos ani cu valori mai ridicate ale numărului de decese au fost: 1861-26 decese³¹, în timp ce în Parohia REF Valcău de Jos valori mai ridicate au fost în anii 1851-19, 1852-16 și 1855-16 (în măsura datelor disponibile)³².

Următorul recensământ efectuat de către autoritățile de la Budapesta a avut loc în anul 1880. Populația înregistrată acum era de 2.054 locuitori, în scădere numerică față de 1869 cu 527 de unități, corespunzătoare unei scăderi cu 20,4%, respectiv o rată medie anuală de -1,85% (Tab.1). La nivelul comitatului Sălaj valorile sunt apropiate, rata medie anuală fiind de -1,09%³³. Această scădere, de altfel observabilă nu doar în Transilvania, ci și pe teritoriul Ungariei, este pusă de către cercetători pe seama a 3 factori: mortalitatea ridicată ca urmare a epidemiei de holeră din 1873, migrația către America și inexactitatea înregistrării din 1880³⁴. Majoritatea specialiștilor consideră că declinul demografic al Transilvaniei, în sens larg, a fost cauzat în principal de epidemia de holeră din anii 1872-1873, cea mai amplă de acest gen din spațiul transilvănean și ultima mare epidemie de tip medieval³⁵. Din registrele parohiale de stare civilă disponibile rezultă mortalități foarte ridicate în toate așezările pentru anii 1872, 1873, 1874, 1877 și 1878. Anii cu mortalități mai ridicate în Parohia GC Valcău de Sus au fost înregistrați în anii: 1871-23 decese, 1872-24, 1873-41, 1874-20³⁶. În Parohia GC Valcău de Jos ani cu valori mai ridicate ale numărului de decese au fost: 1872-44, 1873-60, 1874-26, 1876-26, 1877-29, 1878-40³⁷. Impactul atât de mare al epidemiilor din deceniul opt

²⁷ Simion Retegan, *Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea, 1848-1867*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 21, Cluj-Napoca, 1978, p. 190.

²⁸ I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 41-42.

²⁹ *Ibidem*, p. 42.

³⁰ SJAN Sălaj, *fond Colecția Registrelor de Stare Civilă*, inv. 816, dos. 1270/1823-1858, dos. 1271/1858-1873.

³¹ *Ibidem*, dos. 1268/1858-1873, dos. 1269/1857-1882.

³² *Ibidem*, dos. 1264/1854-1875.

³³ Datele statistice referitoare la comitatul Sălaj în perioada 1869-1941 sunt preluate din studiul Ciprian-Marian Porumb-Ghiurco, *Dinamica populației din comitatul Sălaj în perioada 1869 și 1941*, în AMP, XXXIX, Zalău, 2017, p. 156-169.

³⁴ Varga E. Árpád, *Recensăminte...*, p. 693-711.

³⁵ I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 42, 142.

³⁶ SJAN Sălaj, *fond Colecția Registrelor de Stare Civilă*, inv. 816, dos. 1271/1858-1873, dos. 1272/1873-1903.

³⁷ *Ibidem*, dos. 1268/1858-1873, dos. 1269/1857-1882.

a fost stimulat și de criza financiară și industrială din monarhia austro-ungară, de anii consecutivi de secetă și recolte insuficiente³⁸.

După regresul demografic din perioada 1869-1880, populația s-a refăcut și a reușit să ajungă aproape de nivelul anterior. Astfel, recensământul din 1890 menționează o populație de 2.403 locuitori, adică o creștere cu 16,9% față de 1880 și o rată medie anuală de creștere de 1,69% (Tab.1). Dinamica ascendentă a populației în acest interval temporal trebuie pusă în legătură directă cu avântul economic sesizat în anii 1880, când s-au pus bazele procesului modern al industrializării³⁹. Crearea de noi locuri de muncă, dezvoltarea industriei alimentare sau extractive au favorizat, indirect, creșterea demografică. De asemenea, au început să se simtă efectele *Legii Sanitare* din Ungaria din 1876, când s-a trecut la o organizare mai eficientă, prin constituirea circumscripțiilor sanitare rurale. Ulterior, alte legi privind vaccinarea împotriva variolei (1887) sau popularizarea lucrărilor cu conținut medical au contribuit la ameliorarea stării de sănătate a populației și la diminuarea mortalității, în special a celei infantile⁴⁰. Anii cu mortalitate ridicată nu dispar cu totul, dar sunt mai rari și nu mai au aceeași intensitate: 34 de decese în anul 1890 în Parohia GC Valcău de Sus⁴¹. Creșterea populației din perioada 1880-1890 este pusă și pe seama colonizărilor efectuate de către autoritățile maghiare, cu populații maghiare sau maghiarofone. Scopul este atât economic, cât și politic, pentru a spori ponderea maghiarilor.

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-a continuat trendul ascendent al creșterii populației. Cu ocazia recensământului din 1900, populația era de 2.713 locuitori. Între 1891 și 1900, sporul real a fost de 310 unități, corespunzător unei creșteri procentuale de 12,9% și o rată medie anuală de 1,29% (Tab.1). La nivelul comitatului Sălaj, rata medie anuală de creștere pentru această perioadă este mai redusă (+0,81%). Avântul dezvoltării economice la sfârșitul secolului, sporirea suprafețelor agricole și introducerea unor mașini în agricultură, au permis obținerea unor recolte mai bune⁴². Progresul economic a determinat o creștere a căsătoriilor și a nașterilor; coroborat cu reducerea mortalității ca urmare a unei organizări sanitare și a unei lupte antiepidemice mai eficiente, populația zonei a crescut într-un ritm mai susținut.

Recensământul din anul 1910, ultimul efectuat de autoritățile de la Budapesta înainte de război, a evidențiat o populație de 3.012 locuitori, în creștere cu 11% față de 1900, ceea ce înseamnă o rată medie anuală de creștere de 1,1% (Tab.1), în concordanță cu cea de la nivelul comitatului Sălaj (1,05%). Situația statistică a Transilvaniei din 1920, efectuată de către autoritățile locale românești la scurt timp după încheierea Primului Război Mondial și formarea României Mari, consemnează în așezările ce compun comuna Valcău de Jos o populație de 2.956 locuitori, în scădere ușoară (-1,8%) față de 1910. Scăderea este mai accentuată decât cea de la nivelul Sălajului, unde rata medie anuală a fost de -0,15%. Scăderea populației este rezultatul efectelor nefaste ale Primului Război Mondial (pierderi de

³⁸ I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 43.

³⁹ *Ibidem*, p. 44.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ SJAN Sălaj, *fond Colecția Registrelor de Stare Civilă*, inv. 816, dos. 1272/1873-1903.

⁴² I. Bolovan, *Transilvania între...*, p. 44.

vieți omenești, distrugeri materiale, sărăcie, boală). Primul Război Mondial a afectat negativ sporul demografic, dar mai puțin printr-o mortalitate foarte ridicată, cât printr-o reducere a fertilității. Mobilizarea tinerilor pe front a însemnat o reducere a nupțialității și implicit a natalității. În același timp, după destrămarea Imperiului Austro-Ungar și integrarea fostului comitat Sălaj în hotarele României, a urmat deplasarea unei părți importante a populației (etnici maghiari, germani) în afara granițelor statului român. După 1900 s-a observat o creștere a mobilității surplusului populației rurale, atât spre orașe, cât mai ales în afara Transilvaniei, spre România și Statele Unite ale Americii.

Recensământul general al populației României din 1930 a fost primul și singurul recensământ efectuat în timpul României Mari. Sălajul a înregistrat o creștere demografică spectaculoasă în 1930, cu 51,4% față de populația înregistrată în 1920. La nivelul satelor care alcătuiesc comuna Valcău de Jos populația înregistrată la 1930 a fost de 3.575 locuitori, cu 20,9% mai mult decât în 1920. Rata medie anuală de creștere în perioada 1920-1930 este de 2,09%, inferioară celei de la nivelul Sălajului, dar este cea mai mare rată medie anuală din întreaga perioadă 1786-2011 referitoare la evoluția populației din Valcău de Jos. Încheierea Primului Război Mondial, formarea României Mari și înfăptuirea reformei agrare au creat un climat favorabil dezvoltării populației. În 1941, populația din Valcău de Jos era de 4.051 locuitori, cu 475 mai mulți decât în 1930. Creșterea este de 13,2% și corespunde unei rate medii anuale de creștere de 1,2%. La nivelul Sălajului perioada 1930-1941 este una de regres demografic, populația reducându-se cu 17,4%. Creșterea populației în Valcău de Jos în contrast cu reducerea de la nivelul Sălajului se explică printr-o balanță migratorie pozitivă. În 1941, un grup semnificativ de etnici slovaci (212 persoane) este atestat pentru prima dată în cadrul localității Sub Cetate⁴³. Ce mai probabil, populația slovacă atestată în această localitate doar în cadrul recensământului din anul 1941 (nu apare în 1930 și nici în 1956) a fost colonizată în perioada interbelică, pe văile din apropierea cetății Valcău, cu scopul exploatării forestiere⁴⁴.

În 1956, sunt atestați 4.135 de locuitori în comuna Valcău de Jos (*Tab.1*). Față de 1941 este o creștere redusă, de doar 2%. Rata medie anuală de creștere în perioada 1941-1956 este foarte redusă, de 0,13%. Anul 1966 este ultimul an în care populația din Valcău de Jos mai înregistrează spor natural pozitiv, chiar dacă procentul de creștere este doar simbolic (0,4%). După 1966, populația din Valcău de Jos este într-o continuă scădere, ratele medii anuale înregistrează doar valori negative. Între 1966-1977 rata medie anuală este de -0,4%, între 1977-1992 este de -0,6%, iar între 1992-2002 de -0,82%. Cea mai scăzută rată anuală este înregistrată

⁴³ Varga E. Árpád, *Szilágy megye etnikai...*, p. 105-107.

⁴⁴ Informație cu caracter oral provenită de la Bubo Gavril din Valcău de Jos, nr. 308, n. 1936 (interviu realizat la 09.10.2022). Bubo Gavril vorbește de un grup de muncitori slovaci care au fost aduși pentru a exploata lemnul și așezați deasupra de Sub Cetate, pe văi. În perioada interbelică exista o cale ferată care asigura transportul lemnului la Nușfalău; existau de asemenea gater pe apă. După ce au terminat lucrul, slovacii s-au dus în altă parte (*Ibidem*).

în perioada 1992-2011 și atinge valoarea de -1,51%. La recensământul din 2011⁴⁵, populația comunei Valcău de Jos era de 2.851 locuitori, puțin peste valoarea demografică înregistrată la 1900. Cauzele unui asemenea regres sunt asemănătoare cu cele care au contribuit la regresul demografic al întregii populații a României în general și a populației rurale în special. Ne referim aici la migrația tinerilor de la sat spre oraș, migrația externă, natalitate redusă, îmbătrânirea populației rurale etc.

Localitate An	Valcău de Jos	Lazuri	Preoteasa	Ratovei	Sub Cetate	Valcău de Sus	TOTAL
1725	109	52	38	-	39	93	331
1786	614	168	236	-	509	338	1865
1850	614	207	362	-	312	475	1970
1869	767	244	555	-	443	572	2581
1880	565	221	419	-	334	515	2054
1890	705	281	466	-	376	575	2403
1900	852	292	505	-	383	681	2713
1910	900	336	607	-	455	714	3012
1920	836	333	608	-	498	681	2956
1930	1114	404	682	-	549	827	3576
1941	1175	418	746	-	816	896	4051
1956	1082*	405	809	252	664	923	4135
1966	1060	397	896	228	659	912	4152
1977	1098	371	836	168	581	909	3963
1992	967	356	768	106	498	904	3599
2002	909	289	698	76	414	916	3302
2011	748	236	624	59	359	825	2851

Tab.2. Evoluția populației comunei Valcău de Jos pe localități (nr. locuitori) între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (surse: R. Wolf, *Populația comitatului Crasna...*, p. 250-253; Idem, *Evoluția populației...*, p. 341-347; Dányi D., Dávid Z., *op. cit.*, p. 330-339; Varga E. Árpád, *Szilágy megye felekezeti...*, p. 66-67; Idem, *Szilágy megye etnikai...*, p. 105-107; INS, *Recensământ 2011*)

Urmărirea evoluției demografice a localităților între 1725 și 2011 (*Tab.2, Fig.4*) scoate în evidență existența multor asemănări, dar și a unor deosebiri. În linii mari, așezările se încadrează în tendința generală de creștere demografică până în 1966, iar după acest an tendința generală este una de scădere. O asemănare importantă constă în faptul că toate așezările înregistrează un regres demografic important în perioada 1869-1880. De asemenea, toate așezările înregistrează o creștere importantă în perioada 1920-1930.

⁴⁵ Institutul Național de Statistică (INS), *Recensământul populației și locuințelor 2011*. Vol. II. *Populația stabilă după etnie – județe, municipii, orașe, comune*, disponibil la <https://www.recensamantromania.ro/rpl-2011/rezultate-2011/>, accesat la 10.02.2021 (în continuare, INS, *Recensământ 2011*).

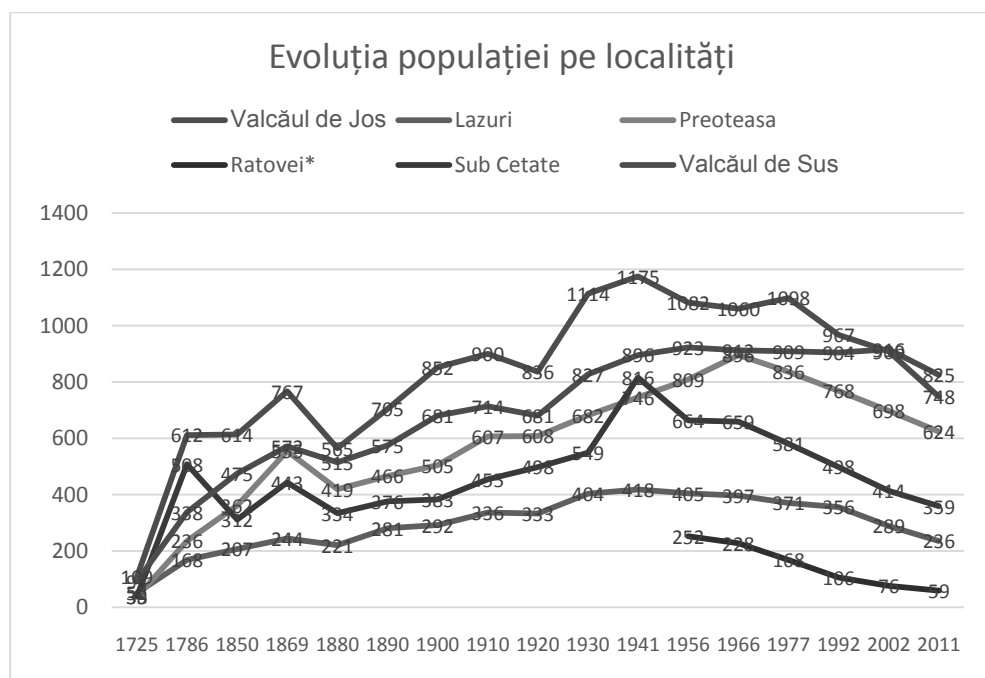

Fig.4. Evoluția populației comunei Valcău de Jos pe localități între secolele XVIII-XXI, pe baza principalelor surse documentare (surse: R. Wolf, *Populația comitatului Crasna...*, p. 250-253; Idem, *Evoluția populației...*, p. 341-347; Dányi D., Dávid Z., *op. cit.*, p. 330-339; Varga E. Árpád, *Szilágy megye felekezeti...*, p. 66-67; Idem, *Szilágy megye etnikai...*, p. 105-107; INS, *Recensământ 2011*)

În concluzie, analiza surselor documentare din Evul Mediu până în Epoca Contemporană permite evidențierea evoluției demografice a comunei Valcău de Jos. În linii mari, evoluția generală a populației așezărilor ce formează în prezent comuna Valcău de Jos se încadrează evoluției generale a populației Sălajului și Transilvaniei, cu unele particularități locale. Conscriptiile medievale nu permit decât parțial ilustrarea evoluției populației întrucât acest tip de surse documentare nu face referire decât la o parte a populației, cea aflată în raport de dependență față de stăpânul de pământ. De la sfârșitul veacului al XVIII-lea, sursele documentare cresc numeric și permit o analiză demografică complexă, dar trebuie interpretate într-o notă critică.

ORGANIZAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI BEIUȘEAN ÎN PERIOADA 1867-1918

*Iulia VAISĂRHOFFER**

Abstract: *The Organization of Education in Beiuș during 1867-1918. In this article, we tried to capture the realities of the Romanian confessional schools in Beiuș during the Austro-Hungarian regime. The radical policy carried out by the Hungarian authorities aimed at the annihilation of the national identity of the Romanians in Transylvania by neutralizing the church and the school, the two pillars of the Romanian national being. In this sense, Beiuș was the favorite target of the Hungarian state apparatus, if we take into account the fact that the majority population: the Romanians, was aligned around the two churches: Orthodox and Greek-Catholic, supporting the confessional education that was born under their protection.*

Keywords: *Austro-Hungarian dualism, national identity, confessional school, Romanian education.*

Începuturile învățămîntului confesional beiușean – scurt istoric

Începuturile învățămîntului beiușean a fost marcat de întemeierea a două școli confesionale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor: școala confesională ortodoxă din 1759 și școala confesională greco-catolică, ridicată în 1828.

Pentru a înțelege procesul de întemeiere și organizare a primelor școli din Beiuș, trebuie să avem în vedere un cadru mult mai amplu: organizarea învățămîntului transilvănean în contextul politicii iluministe purtate de împărăteasa Maria Teresa și dusă la apogeu de către fiul acesteia, Iosif al II-lea. Neîndoiește, o schimbare radicală în rîndul școlilor din Transilvania a fost produsă datorită legii educației - *Ratio Educationes* din 1777, care a stat la baza învățămîntului până la mijlocul veacului al XIX-lea¹. Această lege a vizat reorganizarea învățămîntului de toate gradele și a cunoscut două modificări: prima în 1806, respectiv cea de-a doua în 1828.

Principalul motiv al interesului Curții de la Viena pentru reformarea învățămîntului din Ungaria și Transilvania a fost reprezentat de dorința de a crea cetățeni supuși și fideli față de politica Imperiului. Din această perspectivă, împărăteasa Maria Tereza a aprobat în 1756 solicitarea episcopului vicar Meletie Covaci de a crea școli populare în Oradea, Beiuș și Vașcău. Drept consecință directă a respectivei cereri, din 1759 a fost atestată documentar prima școală din

* Drd. – Istorie, Universitatea din Oradea. E-mail: iulia.vaisarhofer06@yahoo.com.

¹ Radu Milian, *Istoria învățămîntului în Mircea Bradu*, Aurel Chiriac, Gheorghe Măhăra (coord.), *Monografia județului Bihor*, vol. I, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2010, p. 180.

Beiuș, în cadrul căreia studiau 12 elevi, sub îndrumarea învățătorului Neykeforo Papp. Datorită vechimii și gradului de degradare a unității de învățământ, în urma unei petiții emise de comunitatea ortodoxă din Beiuș către Inspectoratul Regal al Școalelor, și-a deschis porțile o nouă școală în anul 1808 (vezi anexa 1).

Alături de alte unități de învățământ din Bihor, școala confesională ortodoxă din Beiuș a primit gradul de *școală districtuală* în anul 1812², renunțând astfel la titlul de școală rurală. A funcționat cu mici întreruperi până în anul 1920, moment în care a fost transformată în școală de stat. În primii ani ai secolului al XIX-lea, datorită numărului relativ mare de locuri pe care le găzduia școala confesională ortodoxă, au fost aduși elevi din sate precum: Delani, Sân-Martin, Feneriș, Pocola, Totoreni, Negru, Săucani³ pentru a studia la Beiuș. Totodată, merită amintit și momentul care a făcut posibilă ridicarea unei școli ortodoxe în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea: întemeierea bisericii ortodoxe din Beiuș în anul 1726. Astfel în momentul implementării legilor iluministe, emise de Curtea de la Viena, românii se aflau organizați într-o comunitate bisericească diferită de cea a maghiarilor și au reușit în cele din urmă să întemeieze o unitate de învățământ românesc sub sânul și protecția bisericii. În primele decenii ale veacului al XIX-lea avea să se producă o schimbare în rândul societății românești, mai ales la nivelul mentalității: se consolida conștiința națională a românilor transilvăneni, care au înțeles că dincolo de obligațiile apăsătoare față de stat, pot beneficia de drepturile corespunzătoare și firești.

Peste acest fundal s-a scris cel de-al doilea moment de referință pentru învățământul confesional din Beiuș: clădirea unei școli greco-catolice (vezi anexa 2), sub coordonarea episcopului unit Samuil Vulcan. Într-o primă parte a activității sale, școala greco-catolică funcționa pe baza legii din 1777, întărită de Edictul de toleranță din 1781. După înființare, numărul cadrelor didactice calificate se ridica la 10-15 persoane. În primii ani de activitate ai școlii greco-catolice, elevii români se aflau în minoritate comparativ cu elevii de alte naționalități. Un exemplu în acest sens poate fi considerat anul școlar 1828-1829: clasa a II-a era formată din 25 de elevi, 15 străini și doar 10 români⁴. Raportul de minoritate al elevilor români în școala greco-catolică de la Beiuș, trebuie înțeles ca un fapt ce se încadrează într-un cadru mai larg, dat atât de imposibilitatea țaranului transilvănean de a susține financiar studiile copiilor, cât și de mentalitatea ancorată în rândurile țăranimii românești timp de veacuri. Treptat, situația s-a ameliorat datorită stăruinței episcopului Samuil Vulcan, secondată de lupta altor intelectuali, profesori, preoți pentru dezvoltarea învățământului confesional românesc.

În ciuda neînțelegerilor de ordin confesional dintre greco-catolici și ortodocși, deschiderea unei școli cu șase clase, din 1851-1852 gimnaziu superior cu opt clase, dublată de remarcabila activitate a episcopului Vulcan, a transformat

² Idem, *Școala ortodoxă și greco-catolică din Bihor în a doua jumătate a secolului XIX în Crisia*, an XXX, 2000, p. 230.

³ Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș. 1828-1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Beiuș*, Tipografia Doina, Beiuș, 1928, p. 98.

⁴ *Ibidem*, p. 121.

Beiușul într-un adevărat „focar de cultură românească”⁵ pentru zona Bihorului, unde se va milita pe întreg parcursul secolului al XIX-lea până la Marea Unire, pentru păstrarea identității naționale și pentru drepturile românilor.

Totodată, organizarea școlilor confesionale în Beiuș, unde elementul românesc se afirma într-un mod vizibil, a atras ostilitatea conducerii maghiare, care se împotriva categoric școlilor cu predare în limba română. Din această perspectivă, opresiunea maghiară s-a făcut tot mai simțitoare începând cu mijlocul veacului al XIX-lea, ajungând la apogeu după momentul 1867.

Situația școlilor confesionale din Beiuș în contextul dualismului austro-ungar (1867-1918)

Organizarea școlilor confesionale românești, atât a celor ortodoxe, cât și a celor greco-catolice, avea să cunoască o schimbare semnificativă odată cu instaurarea noului regim din 1867. În paginile următoare ne vom concentra atenția asupra situației școlilor confesionale românești din Beiuș în contextul dualismului austro-ungar și vom încerca să reliefăm principalele probleme cu care s-au confruntat românii și reprezentanții învățământului din meleagurile beiușene până la momentul 1918.

Pentru a putea analiza situația școlilor din Beiuș în perioada mai sus menționată, trebuie să clarificăm faptul că politica purtată în timpul dualismului austro-ungar a vizat în primul rând anihilarea identității naționale a românilor din Transilvania, iar pentru ca acest lucru să se poată realiza era necesară neutralizarea celor două pietre de temelie ale naționalității române: biserica și școala.

Din această perspectivă, în perioada imediat următoare după instaurarea dualismului, școala confesională a devenit instrumentul „preferat” în vederea maghiarizării forțate a tuturor structurilor românești. Fără îndoială, învățământul s-a transformat în obiectul „celor mai puternice presiuni din partea autorităților maghiare”⁶ datorită legilor adoptate între anii 1867-1907, de la Eötvös József până la Apponyi Albert.

Reacția românilor reprezentați de intelectualitatea transilvăneană nu a întârziat să apară. S-au depus eforturi considerabile pentru apărarea drepturilor și libertăților naționale românești în contextul unui regim radical și opresiv, deși în cele mai multe dintre cazuri, fără rezultat. Pe fundalul luptei neîntrerupte a elitei românești din Transilvania, școala a adus un aport important atât prin consolidarea conștiinței naționale în rândul tinerelor generații⁷, cât și printr-o dărză rezistență în fața presiunii venite din partea autorităților maghiare.

Politica de deznaționalizare prin intermediul învățământului viza cu precădere zonele cu o populație majoritar românească. Pe această linie este situat Beiușul, despre care putem afirma că reprezenta centrul românismului bihorean.

⁵ Petru E.Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Tipografia Doina, Beiuș, 1928, p. 12.

⁶ Ioan Bolovan, Dumitru Suci, Mihai Racovițan (coord.), *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 90.

⁷ Nicolae Țucra, *Contribuții documentare la istoricul școlilor românești din sudul Bihorului (1870-1918)* în *Crisia*, an XIX, 1989, p. 456.

Din acest punct de vedere, în prima parte a prezentului studiu vom urmări situația și greutățile întâmpinate de școala vulcaniană în perioada dualismului austro-ungar. Legea Eötvös din 1867-1868⁸, nu a atras cu sine o schimbare substanțială în structurile școlii unite de la Beiuș, însă se pot sesiza unele modificări în ceea ce privește introducerea unor noi discipline obligatorii: gimnastica și desenul⁹, precum înmulțirea orelor de matematică în contrapondere cu limitarea orelor de istorie a patriei și istorie fizică. Totodată, merită amintit faptul că atât cheltuiala pentru plata profesorilor de gimnastică și desen, cât și cea pentru dotarea sălilor corespunzătoare celor două discipline, revenea direcțiunii gimnaziului.

După cum era de așteptat, la scurtă vreme după adoptarea primelor legi de maghiarizare prin intermediul școlii, au apărut ciocnirile între cele două direcții total opuse: pe de-o parte, flacăra vie a identității naționale apărută de către români, iar pe de cealaltă parte politica aparatului de stat maghiar care atenta tocmai asupra conștiinței naționale românești. Beiușul a fost martorul unei prime dispute: autoritățile maghiare au interzis folosirea steagului românesc în cadrul serbărilor școlare, ca urmare a incidentului de la serbarea câmpenească a școlarilor din 1868, când tinerețea beiușeană în frunte cu viitorul avocat Paul Papp a înlăturat drapelul ungarilor și l-a distrus¹⁰. Fapt ce a atras imediată ostilitate a autorităților maghiare. O situație similară, dar cu consecințe mai grave a avut loc 20 de ani mai târziu: în vara lui 1888, la Beiuș a sosit episcopul romano-catolic în vizită, motiv pentru care drapelul statului maghiar era înălțat pe toate instituțiile, inclusiv la școala greco-catolică, lucru care s-a perceput ca o jignire la adresa românilor. Unul dintre elevi în complicitate cu câțiva oameni mai de seamă ai școlii, au înlăturat steagul maghiar din gimnaziul vulcanian. Reacția autorităților maghiare a fost atât de dură încât s-a decis închiderea școlii. Abia prin intervenția și stăruința episcopului greco-catolic Mihail Pavel s-a ajuns la un compromis: gimnaziul își putea continua activitatea, însă cu condiția ca câteva cadre didactice să demisioneze iar tânărul elev implicat să fie exmatriculat. Mai mult decât atât, statul a adoptat unele măsuri aspre în ceea ce privește școala de la Beiuș.

Prin optica autorităților maghiare, întâmplarea amintită a fost redată sub forma „atentatului de la Beiuș”¹¹ la adresa statului. Din momentul 1888, prăpastia dintre cele două tabere se va adânci tot mai mult, neînțelegerile și opresiunea maghiară ajungând la apogeu după legile din 1907. Asupra acestui subiect vom reveni în paginile următoare.

Întorcându-ne privirea spre problemele întâmpinate datorită legilor de maghiarizare forțată, trebuie să subliniem că situația școlii beiușene se va agrava tot mai mult în contextul lipsei de fonduri pentru plata cuvenită cadrelor didactice, dat fiind faptul că conducerea gimnaziului superior refuzase într-o primă etapă ajutorul

⁸ Prin cele 148 de articole ale legii cu nr. XXXVIII/1868 se stabilea: obligativitatea și libertatea învățământului, modalitățile de înființare a școlilor primare, confesionale, primare, comunale (populare, superioare, cetățenești) și a seminariilor pedagogice, apud. Constantin Băjenaru, *Legislație școlară în perioada dualismului austro-ungar (1867-1918)* în *Sargetia*, an XLI, 2014, p. 240.

⁹ Traian I. Farkaș, *Istoria Gimnaziului Gr.Cat de Beiuș (1828-1895)*, Beiuș, 1896, p. 80.

¹⁰ Petru E. Papp, *op.cit.*, p. 14.

¹¹ Constantin Pavel, *op.cit.*, p. 199.

din partea statului, tocmai pentru a evita implicarea majoră a autorităților maghiare în chestiunile interne ale școlii.

În grele condiții, neavând o altă variantă, corpul profesoral, prin intermediul deputatului Dimitrie Ionescu, a emis o solicitare către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice în vederea obținerii unui modest și justificat ajutor din partea statului¹². Din nefericire pentru școala beiușeană, în 1872, cererea a fost refuzată în Parlamentul de la Budapesta. Trei ani mai târziu de la respingerea solicitării semnată de către profesorii beiușeni, printr-o ordonanță a Ministerului, s-a impus predarea istoriei și a geografiei exclusiv în limba maghiară. Prin decizia din anul 1875 s-a pregătit treptat terenul pentru ceea ce avea să se introducă începând cu anul școlar 1879-1880: maghiara ca disciplină de studiu obligatorie începând cu clasa a doua.

O grea lovitură avea să se răsfrângă asupra învățământului beiușean odată cu legea din 1883, emisă de ministrul Trefort Ágoston¹³. Treptat, statul maghiar prin reprezentanții săi, s-a implicat în chestiunile interne ale gimnaziului: de la renovarea clădirii la concedierea unor cadre didactice pe motiv că promovează ideile naționale românești.

Dacă Trefort, în ciuda atitudinii relativ rezervate față de bisericile și școlile confesionale din Ungaria, a adoptat legea în totala lor defavoare, lucrurile se vor radicaliza și mai mult din momentul 1888 când portofoliul Ministerului Cultelor și a Instrucțiunii Publice a fost preluat de Csáky Albin¹⁴. Modificările din învățământul confesional în favoarea statului maghiar nu au întârziat să apară, iar școala întemeiată de Samuil Vulcan nu a făcut excepție de la regulă. La scurtă vreme după preluarea puterii de către noul ministru s-a hotărât ca limba exclusivă de predare în școlile confesionale să fie maghiară. Așa se face că la școala vulcaniană din Beiuș, începând cu anul școlar 1889-1890, limba română ocupa un număr 17 ore în programa de predare, pe când limba maghiară ajungea la un număr de 28 de ore¹⁵, în pofida faptului că numărul elevilor de naționalitate maghiară era net inferior față de cel al românilor. Consecința cea mai gravă pentru școala unită beiușeană în acest an școlar a fost reprezentată de decizia de eliminare a limbii române de la clasele superioare de studiu.

Tocmai în contextul unui proces tot mai accelerat de maghiarizare forțată, episcopul unit Mihail Pavel prin propria cheltuială, a reușit să ridice spre finele veacului al XIX-lea un internat al elevilor greco-catolici¹⁶. Construcția institutului în această perioadă nu a fost întâmplătoare, ci trebuie privită prin lentila amenințării iminente a principalului element al identității naționale: limba română. Legea

¹² *Ibidem*, p. 159.

¹³ A venit în completarea articolelor de lege XXVIII/1876 și XVIII/1879 care făceau referire la dreptul inspectorului regal de a verifica planurile de învățământ, manualele școlare, materialul didactic, respectiv introducerea limbii maghiare ca obiect de studiu obligatoriu în școlile confesionale, apud. Constantin Băjenaru, *op.cit*, p. 241-242.

¹⁴ A emis legea XXVI/1893 prin care s-a stabilit salariul învățătorilor confesionali la un minim de 300 de florini/an, apud. Constantin Băjenaru, *op.cit*, p. 243.

¹⁵ *Transilvania. Organul Asociațiunii Transilvane* (Sibiu), an XXVII, 1896, nr. 7-8, august-septembrie, p. 203.

¹⁶ Petru E. Papp, *op.cit*, p. 17.

maghiară era impusă doar în școli, în afara acestora, inclusiv în interiorul internatului de băieți, elevii erau liberi să propovăduiasă și să apere graiul românesc. Potrivit statisticilor, în anul școlar 1895-1896, internatul găzduia 104 tineri din cei 139 de elevi de confesiune greco-catolică, care urmau cursurile la gimnaziul superior¹⁷.

Inițiativa episcopului unit a fost dublată de mobilizarea Bisericii Ortodoxe, care în beneficiul tinerilor ortodocși de la școala vulcaniană, a construit un al doilea internat. Încă din anii 1880, credincioșii ortodocși din Beiuș aveau în plan ideea unui internat pentru elevii lipsiți de posibilități financiare. Cu mari eforturi, frunțașii Bisericii Ortodoxe, mari militanți pentru drepturile românilor precum: Nicolae Jiga, Demetrie Negreanu, Paul Papp, Constantin Popovici, Maria Waltner, Hermina Ignat, Partenie Cosma, Vasile Sala, printre alții, sprijiniți de eparhia de Arad, și-au văzut visul împlinit începând cu data de 18 septembrie 1899, când a avut loc sfințirea internatului de către episcopul Iosif Goldiș¹⁸.

Chiar înainte de deschiderea internatului, Biserica Ortodoxă s-a îngrijit de soarta copiilor de țărani. Motiv pentru care, eparhia Aradului a hotărât ca acei elevi ai căror părinți nu dispuneau de posibilități financiare, să fie găzduiți gratuit la internatul ortodox¹⁹. Decizia a venit tocmai din necesitatea de a ușura situația apăsătoare a țăranilor români din împrejurimile orașului, dar mai ales pentru a facilita dreptul la educație a cât mai multor români, indiferent de categoria socială din care aceștia proveneau. Din această perspectivă, internatul își putea începe activitatea în vederea îndeplinirii misiunii sale și anume aceea „de a crește fii vrednici bisericii și neamului nostru”²⁰. Din periodicele vremii, ne putem da seama că în perioada anilor 1899-1905, internatul, cu o capacitate de 50-60 de locuri anual, a găzduit peste 300 de elevi ortodocși, dintre care în fiecare an cel puțin 10 elevi au fost cazați în mod gratuit²¹, după cum prevedea hotărârea menționată în rândurile de mai sus.

Începutul veacului al XX-lea a atras cu sine agravarea situației învățământului beiușean sub controlul absolut al autorităților maghiare. Punctul de vârf al politicii de maghiarizare forțată a fost atins în 1907 prin adoptarea unei noi legi a educației în timpul ministerului condus de Apponyi Albert²². Legea avea să reprezinte un atentat direct la adresa școlilor confesionale, fie ortodoxe, fie greco-catolice și la cadrele didactice care activau în rândurile acestora. Încă din ședința de la Budapesta din 16 ianuarie 1907, Apponyi începuse să pregătească terenul în

¹⁷ *Transilvania. Organul Asociațiunii Transilvane* (Sibiu), an XXVII, 1896, nr.7-8, august-septembrie, p. 200.

¹⁸ Moise Popoviciu, *Monografia Internatului de băieți ort.rom. din Beiuș*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1932, p. 9...20.

¹⁹ Radu Milian, *Școala ortodoxă și greco-catolică din Bihor în a doua jumătate a secolului XIX în Crisia*, an XXX, 2000, p. 238.

²⁰ *Biserica și școala* (Arad), an XXIII, 1899, nr.39, septembrie, p. 315.

²¹ *Biserica și școala* (Arad), an XXIX, 1905, nr. 30, iulie, p. 256.

²² Legea XXVII din 1907 prevedea obligația dascălilor de a depune jurământ de fidelitate față de statul maghiar. Școlile puteau fi inspectate atât de revizori școlari, cât și de notarii comunali, învățătorul putea fi chiar dat afară din funcție. Salariile porneau de la un minim de 1.000 de coroane. Predarea limbii maghiare era prevăzută cu minim 13 ore pe săptămână apud Constantin Băjenaru, *op.cit.*, p. 243.

vederea adoptării noii legi, a cărui scop îl justifica prin pretextul îmbunătățirii situației învățământului, astfel încât: „planul de învățământ, orele și metodele de prelegere trebuie reformate și aduse în consonanță cu stările din apus”²³, iar un prim argument adus de noul ministru era „îmbunătățirea salarelor învățătoresți” pentru a „nu rămâie în urmă celor din străinătate”²⁴.

După cum era de așteptat, românii au reacționat față de legea lui Apponyi, motiv pentru care în întreaga Transilvanie s-au organizat proteste. Același lucru s-a petrecut și la Beiuș în ziua de 14 aprilie 1907, la îndemnul avocatului Ioan Ciordaș. Orașul a devenit centrul unei mari adunări, unde au participat atât avocați, preoți, învățători, erudiți ai vremii, cât și țărani, meseriași din împrejurimile orașului²⁵, ce au fost înștiințați cu câteva zile înainte de importanța participării lor la adunare în vederea protejării limbii române ca element primordial al identității naționale în fața atacului constant din partea autorităților maghiare. Răspunsul față de protestul beiușenilor a fost extrem de agresiv: un grup de unguri de la Târcăia, trimiși la Beiuș au agitat masele românești din cadrul adunării și au recurs la violență fizică. Protestul a plasat Beiușul în lumina presei din Transilvania și Ungaria. Așa se face că pe prima pagină a ziarului *Tribuna* a apărut drept titlu „Vărsarea de sânge de la Beiuș” (vezi anexa 3). Din descrierea amănunțită surprinsă în rândurile mai sus numitului periodic putem să creionăm o imagine de ansamblu asupra modului în care s-a desfășurat protestul din piața Beiușului, dar mai ales asupra clipelor de teroare la care au fost supuși români în momentul în care „ungurii din Târcăia, cu petri pe cari le aduseseră cu ei în traiste ascunse sub șubele lor, au început să bombardeze pe frunții români de pe podiu și chiar mulțimea mare de români”²⁶, iar jandarmii prezenți la adunare în loc să instaureze liniștea, s-au alăturat mulțimii maghiare și „au început să dea cu baionete și cu patul puștii în români”²⁷. Consecințele au fost umilitare și total în defavoarea românilor care „aveau capetele sparte și trupurile împunse. Strigătele de furie și vaietele umpleau văzduhul”²⁸.

Un alt moment de referință pentru Beiușul anului 1907 a fost alegerea lui Vasile Lucaciu ca deputat în Parlamentul de la Budapesta. Alegerea unui deputat român din Beiuș a semănat speranța în inimile românilor, implicit a reprezentanților școlii beiușene care nădăjduiau la o schimbare în ceea ce privește climatul ostil față de români al legilor educației. Avântul beiușenilor nu va dura mult timp, dacă luăm în considerare că soarta nu i-a surâs lui Vasile Lucaciu și la alegerile din 1910, dat fiind faptul că a pierdut în fața contracandidatului maghiar.

Dacă urmărim firul cronologic al evenimentelor ce într-un fel sau altul și-au lăsat amprenta asupra școlii beiușene, trebuie să reliefăm că pe fundalul izbucnirii primei conflagrații mondiale, s-au intensificat acțiunile naționale ale românilor²⁹, cu scopul de a-și atinge marele deziderat: ieșirea de sub jugul dualismului austro-ungar

²³ *Tribuna* (Arad), an XI, 1907, nr. 3, ianuarie, p. 4.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 250.

²⁶ *Tribuna* (Arad), anul XI, 1907, nr. 76, aprilie, p. 1.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Gavril Hădăreanu, *op.cit*, p. 253.

și unirea cu Regatul României. Spre deosebire de alte școli care au rămas închise, gimnaziul superior de la Beiuș și-a continuat activitatea în perioada 1914-1918, în pofida greutăților materiale sau a situației delicate provocate de război. Mai mult decât atât, au existat tineri ai școlii care s-au implicat alături de cadrele didactice în serviciul sanitar pentru soldații răniți. Finalul războiului și organizarea Marii Adunări de la Alba Iulia au atras cu sine consecințe prielnice pentru gimnaziul vulcanian: reintroducerea după aproape 30 de ani a limbii române la clasele superioare de studiu, după cum era subliniat în decretul emis de episcopul Dimitrie Radu: „Limba oficială a gimnaziului va fi așisderea limba românească”³⁰. În contextul unirii cu patria-mamă, s-a decis ca învățământul din Transilvania și toate problemele aferente acestuia să fie preluate de Consiliul Dirigent. Așa se face că la Beiuș în cele două conferințe ale profesorilor de la gimnaziul vulcanian, din 25 decembrie 1918 și 6 ianuarie 1919 s-a votat în unanimitate ca organizarea școlii românești să fie pusă la dispoziția Consiliului Dirigent, profesorii susținând că „amestecul străin numai ar stânjeni”³¹. Începând cu anul 1919-1920 s-a dispus organizarea școlilor într-un sistem unitar, din care după cum era firesc a făcut parte și școala greco-catolică de la Beiuș. În fapt, crearea unui sistem unitar de învățământ s-a realizat întru totul în anul 1924, printr-o nouă lege de organizare a școlilor.

Pentru a creiona un tablou complet al școlii vulcaniene de la Beiuș, merită să îi aducem în discuție pe acei oameni care au activat la catedra școlii greco-catolice în perioada tumultuoasă a dualismului austro-ungar. Corpul profesoral era alcătuit în cea mai mare parte din preoți, dar alături de aceștia au activat și câțiva profesori-mireni (vezi anexa 4). În calitate de directori ai școlii confesionale greco-catolice, pentru a doua jumătate a veacului al XIX-lea, îi amintim pe: Theodor Kövály-Chioreanu, Petru Mișuțiu, Ioan Budeanu, iar în primii ani ai secolului următor au ocupat această funcție: Vasile Dumbravă și Vasile Ștefănică.

Merită să amintim faptul că sub stăruința episcopului unit Mihail Pavel s-a ridicat la Beiuș în anul 1896, un nou institut de învățământ: Școala greco-catolică de fete (vezi anexa 5) care după Marea Unire avea să fie transformată în Liceul de fete. În perioada imediat următoare, alături de școală a fost construit și un internat destul de încăpător.

În cele ce urmează, vom încerca să scoatem în evidență câteva aspecte privitoare la modul de organizare al școlii menționate în contextul dualismului austro-ungar. Ideea construirii unei noi școli sub protecția Bisericii Unite, poate fi privită din două perspective: consolidarea accesului la învățământ a românilor – astfel că la Beiuș noul institut era deschis în primul rând pentru copilele orfane din familiile de preoți, atât greco-catolici, cât și ortodocși, dar și pentru celelalte fete din Beiuș și împrejurimi. Al doilea unghi din care poate fi privită construcția școlii de fete, face referire la încheierea luptei de apărare a identității naționale purtată de către reprezentanții gimnaziului superior care spre sfârșitul veacului al XIX-lea avea deja o tradiție de câteva decenii. În fond, episcopul Pavel a clădit noua școală dintr-o misiune clară, anume aceea ca în viitorul apropiat fetele ce urmau cursurile

³⁰ Constantin Pavel, *op.cit.*, p. 211.

³¹ Radu Milian, *Aspecte ale reorganizării învățământului românesc din Bihor în contextul Marii Uniri în Crisia*, an XLIX, 2019, p. 284.

la institutul greco-catolic „să mântuie, ce se poate din naintea puhoiului maghiarizator”³². De aici putem observa cum noua școală a servit pentru apărarea elementului românesc în contextului unui regim tot mai agresiv. Menționăm că în băncile școlii de fete, au urmat studiile viitoare personalități ale istoriei locale, femei care au militat pe de-o parte pentru drepturile naționale ale românilor, iar pe de altă parte pentru consolidarea culturii românești în meleagurile bihorene.

Dacă luăm în considerare contextul creionat de legile în vigoare la momentul 1896, trebuie să menționăm că singura posibilitate de înființare și organizare a noii școli beiușene a fost reprezentată de implementarea regulamentului de funcționare *regnicolar*³³, prevăzut de către autoritățile maghiare pentru școlile medii pe baza legilor din 1868, 1876 și 1882. În momentul înființării institutului, disciplinele de studiu erau următoarele: limba română, limba maghiară, religie, istorie, geografie, aritmetică, geometrie, chimie, mineralogie, geologie, economie, caligrafie, muzică, lucru de mână, desen, gimnastică (vezi anexa 6).

Chiar dacă legea prevedea ca limba maghiară să ocupe un loc primordial în școlile românești, în structurile școlii greco-catolice la care facem referire, limba oficială de predare a fost româna, iar aparatul de stat nu a reușit să exercite un control major asupra organizării interne a viitorului liceu. În această direcție, aducem în discuție faptul că autoritățile maghiare nu au contribuit sub nicio formă materială la menținerea școlii. Salariile modeste ale profesorilor și toate cele necesare bunei funcționări erau acoperite din fondurile proprii ale reprezentanților bisericii.

Merită să menționăm persoanele care au preluat frâiele de conducere încă din momentul înființării: în calitate de director al școlii a fost numit Vasile Ștefănică, la conducerea internatului a fost numită Octavia Stolojanu, iar de chestiunile economice se ocupa administratorul moșiilor episcopoești, Alexandru Gera. Totodată, vom realiza o scurtă trecere în revistă a unei părți din corpul profesoral după cum urmează: în primii ani de existență a școlii, au depus o muncă considerabilă doamnele profesoare Angela și Elena Buteanu, Marta și Elena Fabianu. Pentru primii ani ai veacului al XX-lea, merită să menționăm activitatea următorilor dascăli: Ioan Georgescu, Antoniu Pap, Elisa Pavel, Valeria Pavel, Valeria Ștefănică, Veturia Butean, Veturia Vălean. După momentul 1918, Școala greco-catolică de fete a cunoscut modificări substanțiale în structurile sale, motiv pentru care a fost transformată în Liceul de fete de la Beiuș, implicit programa școlară a fost adaptată în conformitate cu planul de învățământ al școlilor secundare de fete din întregul Regat³⁴.

Cea mai mare parte a prezentei lucrări s-a concentrat asupra situației gimnaziului unit din a doua jumătate a veacului al XIX-lea și începuturile secolului al XX-lea, realizând și câteva succinte dar cuprinzătoare trimiteri la modul de organizare și funcționare a Școlii greco-catolice de fete, înființată la Beiuș. Totuși pentru a completa tabloul învățământului beiușean din timpul dualismului austro-ungar, lipsește încă o pată de culoare la fel de relevantă: școala confesională ortodoxă. În rândurile următoare ne vom întoarce privirea asupra acestui subiect,

³² Constantin Pavel, *op.cit.*, p. 17.

³³ Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p. 302.

³⁴ *Ibidem*, p. 318.

însă menționăm de la bun început că tratarea temei va fi una mai succintă în comparație cu abordarea situației școlii vulcaniene, din pricina faptului că nu beneficiem deocamdată de o bibliografie atât de vastă în această direcție.

Școala confesională ortodoxă din Beiuș a funcționat sub teroarea instaurată de dualismul austro-ungar începând cu anul 1869. Anul 1862 a adus cu sine o mare nenorocire pentru învățământul ortodox din Beiuș: un puternic incendiu a distrus din temelii casa parohială și implicit școala construită în apropierea acesteia. Din acest considerent, în anul 1865 a fost refăcută casa parohială, însă pentru finalizarea lucrărilor de construcție a noii școli vor mai trece aproximativ 20 de ani: în 1869 abia s-a reușit refacerea unei săli de clase, construcția școlii fiind finalizată întru totul în anii 1888-1889 (vezi anexa 7).

Trebuie să avem în vedere că soarta școlii confesionale ortodoxe de la Beiuș în perioada 1867-1914 a fost chiar mai precară decât a celei greco-catolice. Această afirmație își are explicația în faptul că din punct de vedere financiar reprezentanții Bisericii greco-catolice beneficiau de o poziție mai prielnică decât cei ortodocși. Dacă destinul învățământului confesional beiușean nu era deja condamnat de jugul dualismului, fruntașii ortodocși au trebuit să poarte pe umeri și dificila sarcină de a reconstrui din temelii școala confesională ortodoxă. Atât pentru reconstrucția școlii confesionale, cât și pentru eforturile neobosite de a proteja ideile naționale ale românilor în dificilul context dat, merită să amintim o parte dintre fruntașii beiușeni: Partenie Cosma, Gavril Cosma, Nicolae Cristea, Nicolae Negreanu, a căror activitate a fost dublată de perseverența protopopului Terentie Raț³⁵. Acești jertifitori pentru neamul românesc au muncit fără întrerupere pentru finalizarea reconstrucției școlii confesionale ortodoxe care împreună cu școlile greco-catolice ale Beiușului, va deveni un stâlp de apărare a structurilor românești tot mai sufocate de apăsătoarele acțiuni interpretate de către aparatul de stat maghiar.

Vom realiza în cele ce urmează o scurtă trecere în revistă a dascălilor care s-au jertfit pe sine cu scopul de a construi o educație temeinică pentru tinerii elevi care învățau în băncile școlii confesionale ortodoxe în perioada 1869-1918. Îi amintim pe: Ioan Moldovan, Ioan Sferle, Ioan Pinter, Ignatie Popluca, Ioan Cigariga³⁶. O mențiune aparte merită învățătorul Ioan Roșu datorită bogatei sale activități culturale și didactice. Asupra numelui acestuia vom mai reveni în partea finală a prezentului studiu.

Pentru învățământul confesional ortodox din Beiuș un capitol luminos se va scrie începând cu anul 1912, când școala ortodoxă de fete își va deschide porțile grație stăruinței cadrelor didactice, a oamenilor politici beiușeni și a susținerii financiare din partea instituțiilor bancare „Drăganul” și „Albina”, dublate fiind de remarcabila activitate filantropică a boierului basarabean Vasile Stroescu, subiect ce îl vom relua în paginile următoare.

După momentul 1914, asemenea gimnaziului vulcanian, școlile confesionale ortodoxe din Beiuș și-au continuat activitatea didactică, reprezentanții acestora militând datorită contextului favorabil în acest sens pentru idealul național al românilor: unirea cu patria-mamă, Regatul României. Școala confesională

³⁵ *Ibidem*, p. 192.

³⁶ *Ibidem*, p. 196-198.

ortodoxă va funcționa sub această formă până în 1920, când sub noua organizare a învățământului „a luat ființă Școala primară de stat pentru întregul oraș”³⁷.

Prin cele expuse, am încercat să reliefram situația învățământului confesional românesc din Beiuș: greco-catolic și ortodox în contextul tumultos dat de politica maghiarizării forțate gestionată de autoritățile de la Budapesta. După cum s-a putut observa, beiușenii, ca de altfel românii din întreaga Transilvanie au fost nevoiți să facă față unui regim opresiv care viza tocmai neutralizarea școlilor confesionale care împreună cu biserica, sub protecția căreia au luat naștere, au constituit elementele de temelie ale identității naționale românești. Informațiile sunt mult mai cuprinzătoare, noi încercând doar să punctăm aspectele principale cu privire la tema abordată cu scopul primordial de a surprinde o pagină din istoria învățământului românesc.

Considerăm că nu putem concluziona prezenta lucrare, fără a discuta întâi despre personalitățile care au acordat un sprijin real învățământul beiușean la începuturile veacului al XX-lea. La fel cum fruntașii Beiușului: avocați, preoți, profesori au militat fără încetare pentru protejarea identității naționale românești în contextul regimului opresiv austro-ungar, au existat români din exteriorul arcului carpatic pentru care soarta fraților din Transilvania a reprezentat un subiect de primă importanță. În această direcție, neîndoiește, un loc de cinste este ocupat de boierul basarabean, Vasile Stroescu.

Raporturile dintre activitatea filantropului Vasile Stroescu și învățământul românesc din Beiuș

Chiar dacă într-o oarecare măsură vom pătrunde dincolo de granițele subiectului central al prezentului studiu, precizăm că este absolut relevant să cunoaștem câteva mențiuni referitoare la activitatea boierului basarabean Vasile Stroescu aflată în legătură cu susținerea învățământului și a culturii beiușene de la începuturile veacului al XX-lea. Ne vom limita strict la ajutorul acordat de către Stroescu școlilor din Beiuș, nu vom insista asupra întregii sale activități filantropice deoarece subiectul este unul complex și merită tratat într-un studiu separat.

Pentru a discuta despre cele menționate în rândurile de mai sus, întâia oară trebuie să răspundem la următoarea întrebare: „Cine a fost Vasile Stroescu?”. Cel care va deveni un părinte al culturii românești, s-a născut la 11 noiembrie 1845, avându-și originea într-o familie înstărită de boieri din ținutul Hotinului. A urmat facultatea de drept la Sankt Petesburg, ocupând în primii ani după finalizarea studiilor un post de judecător la Hotin³⁸. Referitor la activitatea caritabilă, putem chiar afirma că spiritul filantropic i-a fost insuflat din familie, încă din tinerețe construind în lumea rurală din Basarabia și Moldova școli, biserici, spitale din propriile finanțe, lovindu-se în acest sens de numeroase obstacole venite din partea autorităților țariste.

Boierul basarabean nu s-a simțit totalmente împlinit de opera sa caritabilă și a decis să ajungă dincolo de hotarele Carpaților, spre ajutorarea fraților români din Transilvania, a căror situație era pictată în negre culori sub regimul austro-ungar.

³⁷ *Ibidem*, p. 204.

³⁸ Mihai Sofronie, *Vasile Stroescu, un filantrop aproape uitat în Conferințele Astrei*, Sibiu, 2012, p. 10.

Față de greutățile românilor transilvăneni „s-a arătat deosebit de sensibil”³⁹, motiv pentru care începând cu anul 1910 și până la sfârșitul vieții sale, donațiile pentru Transilvania, mai ales în sfera învățământului și a culturii s-au ridicat la „aproximativ 950.000 de coroane”⁴⁰.

Ne rămâne să conturăm activitatea filantropică a boierului basarabian în cercurile culturale și didactice din Beiuș. Apropierea lui Vasile Stroescu față de românii din Beiuș nu a fost o coincidență, aceasta s-a datorat tocmai faptului că Beiușul reprezenta centrul românismului bihorean, unde un loc central era ocupat de școala confesională românească care a reprezentat pilonul de rezistență în fața legilor opresive venite din partea autorităților maghiare. Așa se explică faptul că alături de băncile românești „Albina” și „Drăganul”, Vasile Stroescu a făcut posibilă construcția școlii ortodoxe de fete în anul 1912 prin donarea unei sume de 5.000 de coroane. Reprezentanții Beiușului care au intrat în contact cu Stroescu au fost aceiași care s-au trudit pentru reconstrucția școlii ortodoxe în urma incendiului din 1862 și anume: Partenie Cosma și Gavril Cosma, în sprijinul cărora a pledat și învățătorul Ioan Roșu⁴¹. Acesta a reprezentat primul moment în care boierul basarabian și-a aplecat mâna ocrotitoare asupra românilor din Beiuș.

În această ordine de idei merită să amintim de strânsa colaborare existentă între Vasile Stroescu și beiușeanul Partenie Cosma, directorul executiv al Băncii „Albina”, care trebuie privită prin lentila sprijinului acordat învățământului beiușean și a elevilor fără posibilități financiare⁴², dar și prin rezultatele prielnice în târâm cultural. Munca caritabilă în Beiuș nu s-a oprit doar la donația către școala de fete. Împins de aceeași mărinimie ce îl caracteriza, boierul basarabian și-a îndreptat atenția asupra gimnaziului vulcanian, unde a donat câteva mii de coroane în vederea susținerii copiilor din familiile sărace. Astfel au beneficiat de sprijinul lui Vasile Stroescu peste 50 de elevi care au primit burse suficient de consistente pentru a le acoperi studiile (vezi anexa 8). Parte dintre aceștia au reușit să își continue studiile și mai departe, ocupând funcții onorabile. În acest sens îi amintim pe: Pavel Malița, Titus Popovici, Sabin Sala. Filantropul basarabean și-a continuat activitatea și în anii care au urmat. Un exemplu concludent în acest sens este donația de nu mai puțin de 2000 de coroane pe care o direcționează prin intermediul Băncii „Albina”, gimnaziului greco-catolic, astfel 27 de elevi au avut posibilitatea de a urma studiile la Beiuș.

³⁹ Radu Romînașu, *Vasile Stroescu (1845-1926) – un model de viață filantropică* în Radu Romînașu (coord.), *Istoriografie, cultură și politică în vestul României*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 263; Laura Ardelean, *Acțiunile filantropice ale boierului Vasile Stroescu reflectate în presa maghiară (1910-1914)* în vol. *Între istorie națională și istorie europeană. Studii în onoarea profesorului Mihai Drecin* (coord. Gabriel Moisa, Sorin Șipoș), Editura Universității din Oradea, Editura Pro Universitaria, 2019, p. 309-315; Radu Romînașu, Mihail Iliev, *Activitatea lui Vasile Stroescu în România întregită (1919-1926)*, în *Ibidem*, p. 345-362.

⁴⁰ Mihail Ignatiev, *Vasile Stroescu și românii din Bihor* în *Tyragetia*, vol. VI, nr. 2, XXI, 2012, p. 253.

⁴¹ Constantin Stan, *Minunata tăcere a unui boier basarabean. Vasile Stroescu (1845-1926)*, Editura Paideia, București, 2017, p. 79.

⁴² Gavril Hădăreanu, *op.cit.*, p. 443.

Nu ne rămâne decât să punem în valoare opera caritabilă a marelui mecena Vasile Stroescu, acela care a reprezentat fără de îndoială „un mare român [...] un titan al caracterului și al voinței, un mare om, un nobil distins în cea mai frumoasă accepțiune a cuvântului”⁴³, un ocrotitor a neamului românesc care a lăsat în urma sa un model al binelui și o moștenire spirituală de neegalat prin lucruri materiale. Boierul basarabean merită așezat la loc de cinste în memoria colectivă a poporului român, iar a sa activitate trebuie scrisă cu litere de aur în istoria națională.

Concluzii

Concludem prin a menționa că am încercat să întocmim o lucrare care să surprindă realitățile școlilor confesionale românești din Beiuș în timpul regimului austro-ungar. Este lesne de înțeles că politica radicală a autorităților maghiare viza în primul rând învățământul românesc care în esență era confesional, astfel încât regimul opresiv avea drept scop o dublă neutralizare: biserica și școala, cei doi piloni ai ființei naționale. În acest sens, Beiușul a reprezentat o țintă predilectă a aparatului de stat maghiar, dacă luăm în calcul că populația majoritar românească era angrenată în jurul celor două biserici: ortodoxă și greco-catolică, susținând învățământul confesional care s-a născut sub protecția acestora.

După cum s-a observat în paginile prezentului studiu, am realizat un scurt istoric al școlilor confesionale beiușene în contextul legilor de maghiarizare forțată, urmărind câteva direcții cheie: modul de organizare, schimbările total dezavantajoase pentru români și eforturile depuse de reprezentanții învățământului confesional beiușean (fie greco-catolic, fie ortodox) pentru protejarea identității naționale românești. Totodată, am considerat necesară trecerea în revistă măcar a unei părți a personalităților remarcante ale Beiușului din aceea vreme: oameni politici care au susținut învățământul românesc, preoți, cadre didactice și directori ai școlilor confesionale beiușene. Cu scopul de a creiona un tablou cât mai aprofundat asupra învățământului beiușean, ni s-a părut relevantă o scurtă incursiune în activitatea filantropică a marelui mecena Vasile Stroescu privitoare la ajutorarea școlilor din Beiuș și susținerea elevilor din satele învecinate prin burse școlare. În această direcție, am oferit în rândurile de mai sus, câteva exemple concrete.

Nu putem conchide fără a sublinia că drumul până la momentul 1918 a fost croit prin grele încercări, însă tumultoasa politică a dualismului austro-ungar nu și-a atins în cele din urmă scopul: anihilarea structurilor românești, dimpotrivă, românii grupați sub protecția bisericească - ortodoxă și unită, au reușit să treacă peste diferențele de ordin confesional și să lupte pentru idealul național comun. Această reușită a fost vizibilă și în cazul Beiușului. Dărză rezistență în fața politicii agresive de maghiarizare nu ar fost posibilă fără eforturile venite din partea unor beiușeni înzestrați cu dragoste față de neam și credință în Dumnezeu: pe de-o parte, avocați, profesori, preoți care prin toate mijloacele la care au avut acces, au apărat ființa națională a românilor din Beiuș, iar pe de altă parte, țăranii, care s-au jertfit pe sine atât prin sacrificiile depuse pentru a-și trimite copii la școlile confesionale, cât și prin răspunsul prompt și favorabil la solicitările fruntașilor beiușeni, de câte ori a fost nevoie.

⁴³ *Universul Literar* (București), an XLIV, 1928, nr. 48, noiembrie, p. 766.

Anexe

Anexa 1 – Școala confesională ortodoxă din Beiuș în anul 1808

Sursa: Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p. 185.

Anexa 2 – Clădirea școlii greco-catolice din Beiuș în 1836

Sursa: Constantin Pavel, *Școale din Beiuș*, Tipografia Doina, Beiuș, 1928, p. 215.

Anexa 3 – Adunarea de la Beiuș din 1907 reflectată în presă

Anul XI.

Arad, Marți, 3/16 Aprilie 1907

Nr. 76.

ABONAMENTUL
Pe un an 24 Cor.
Pe jumătate an 12 „
Pe 3 luni 2 „
Nrul de Duminică pe un an 4 Cor.
Pentru România și America 10 Cor.
Pentru România și strălătimea nrii de
zi pe an 40 franci.

TRIBUNA

REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA
Deak Ferenc-utca nr. 20.
—
INSERTIUNILE se primesc la admi-
nistrație.
Manuscrisurile nu se înapoiază.
Telefon pentru oras și comitat 302

Vărsarea de sânge dela Beiuș.

Adunarea românilor. — Ungurii dela Târcaia agenți provocatori. — Administrația protejând pe bătași. — Asaltul jendarmeriei. — Sânge.

Duminică s'au întâmplat în Beiuș lucruri cari sunt o rușine pentru țara întreagă. Pentru a teroriza și împiedica marea manifestare a românilor, administrația s'a datat la fapte demne nu de un stat de drept, ci cari numai în fundul Aziei se mai pot petrece.

Iată raportul telefonic ce am primit azi după amiază despre cele întâmplate.

Beiuș, 15 Aprilie orele 2. Pe ieri după amiază a fost convocată aici o adunare populară. În urma propagandei ce s'a făcut cu graiul și în scris, propagandă din care și-au luat parte și d-nele Viora Ciordaș și Hortensia Pagubă, cari au curțierat satele, au venit români din toate părțile să protesteze împotriva proiectului de lege alui Apponyi și una s'a declarat cu frunții. Piața orașului nostru era plină de români. Pe podul ridicat în mijlocul pieței ocupase loc întreaga inteligență din loc și jur, în frunte cu protopopii celor două confesii, avocați, profesori, preoți, învățători etc.

Era curios că pentru menținerea ordinii dela comitat a fost trimis aici protopretorele Markovits din îndepărtata comună Cefa. Erau apoi de față 60 jandarmi, în frunte cu un căpitan și locotenent. Veniseră — adică au fost aduși — și ungurii din Târcaia, cari și în rândul trecut, în luna anului 1905 provocaseră scandal.

S'acum așa au făcut. Abia s'a deschis adăca adunarea și pe când vorbă de C. Popovici, acești agenți provocatori au început să cânte »Kossuth nota«. Ai noștri ca să meargă până la extrem cu răbdarea și văzând că protopretorele, apoi toți funcționarii dela judecătorie și căă ungurime de pe aici toată, îi aprobă și aplaudă, i-a lăsat să cânte până în capăt.

Nemernicii nu s'au mulțumit însă cu atâtă, ci după ce au terminat cu cântarea, au început să lărmăiască și să strige tot felul de injurii la adresa românilor.

Protopopul Antal, dr. Cosma, dr. Ciordaș și ceilalți arangiatori ai adunării noastre au rugat atunci pe protopretore să facă ordine și să împărțeze pe scandalagii. Acesta a răspuns însă că într-o adunare populară oricine are dreptul să deie expresiune sentimentelor sale.

Românii au protestat atunci și au făcut responsabili pe protopretori de cele ce se pot întâmpla. Acesta ca un scos din fire a început atunci să vociferare și le-a strigat frunțiișii români să tacă, să nu mai zică un cuvânt, căci altfel îi arestează pe toți.

Așa par'că a fost ca un semnal, căci ungurii din Târcaia, cu petri pe cari le aduseseră și ei în traisă ascunse sub șubele lor, au început să bombardeze pe frunțiișii români de pe podiu și chiar multimea mare de români.

Se înțelege, s'a produs o învâlmășală cumplită, lute însă jandarmii au tras cordon între români și unguri și au început să deie cu balonetele și cu puștii în români, asupra cărora și ungurii dela spațiile jandarmilor dădeau cu petri.

În câteva clipe început să curgă sânge: românii aveau capetele sparte, și trupurile îm-

darmii urmau a isgoni pe români, până-i-au scos afară din oraș, risipiadu-i pe câmp și spunând că vor fi împușcați cei ce nu se vor duce acasă, în satele de unde au venit. De fapt: jandarmii s'au și oprit și ridicaseră puștile să tragă și dacă nu au tras, cauza e numai că s'ar fi putut dovedi astfel ucideri pe la spate, căci românii toți văzându-se cu ce teroare stau în față, grăbiau spre căminele lor.

Volu căuta să adun numele celor cu capul spart, celor ale căror sânge a fost vărsat. Fiului preotului din Drăgănești i-s'a spart capul, încât a fost dus pe brațe la doctor. Un fiu de preot român a fost dus tot între băta, la jandarmerie. Deținuți sunt mulți.

Se înțelege că între români indignarea e mare, iată cum răspunde administrația pe cercul românesc, care a fost destul de slab să aleagă deputat un kossuthist (ovreu), iată cum sub fișpanul kossuthist Glatz se fac lucruri întocmai ca sub a lui Tisza (când la Aleșd au fost împușcați 30 români).

Chiar acum căutăm frunțiișii de aici în stat. S'a dat de altfel o telegramă la ministrul de interne (care desigur va lăuda însă pe agenții provocatori administrativi) și la clubul naționalist (care sperăm să interpeleze și să arate lumii mari ce fel de libertăți avem în Ungaria) iar o delegație de trei se va duce la Oradia, să protesteze și să arate fișpanului mișelile ce s'au comis.

Toate acestea s'au săvârșit pentru a curma în Bilhor ori ce mișcare românescă. Noi însă nu ne vom lăsa, ci vom convoca alia adunare, prelinzând măsuri cari să garanteze ordinea și viața românilor.

Până aci raportorul nostru. Și aceste sunt însă destule pentru a înțelege ce barbarie fără samân s'a săvârșit.

Sperăm și noi că deputații noștri vor face interpelare în dietă și vor reuși să silească pe ministru a lua măsuri ca românii să nu fie tratați în patria lor ca niște criminali, ci să fie puși la locul lor mișei cari au provocat acea vărsare de sânge.

Cu drept cuvânt zelosul dr. D. Lascu — publicând adresa rezervată către notari — s'a arătat îngrijorat de intențiile pe cari le are față de români administrația din acele părți.

De altfel credem că nimeni nu se mai îndoieste, ci e cert, că lucrurile au fost a-nume puse la cale.

Oare frunțiișii din Oradia nici după toate aceste mișeli nu se vor trezi?

Și câtă vreme își mai fac de cap bezicnicii din Târcaia? Nu se găsește ac de jocul lor?

Interpelare în Dietă.
Din Budapesta primim știrea prin telefon, că cele petrecute la Beiuș au produs o mare revoltă în clubul

volte îndată. Nu prea se crede însă ca deputații kossuthiști din dietă să arete mai multă condescendență față de deputații români, de cât au arătat sălbăticiii din Târcaia. În acest caz interpelarea va veni la rând numai mâine, de cumva și mâine ministrul de interne nu va da bir cu fu-giții.

Cronica săptămânei.

— Politica externă. —

În România spiritele s'au mai calmat și viața politică e pe cale a intra în făgașul obișnuit. Pe lângă nevoile interne, atât de mărite acum prin valorile diverse ale războaielor, atenția bărbaților de stat români va putea să fie îndreptată și asupra evenimentelor externe. Parlamentul actual cu greu va mai fi convocat pentru rezolvarea de chestiuni curente și astfel nici cuvântul autorizat al guvernului român în afaceri externe n'avem de unde-l cunoaște. Avem însă motivul nostru de a crede — și și atitudinea presei bucareștene întregi o confirmă — că întâmplările recente din Camera ungară a făcut în România o penibilă impresie. Interpelarea contelui Bethlen, acuzațiile stupide aduse pretinse »irredente«, injuriile aduse românilor de aici pentru faptul că au luat parte la expoziția din București, au revoltat adănc opinia publică din Regatul român. Aceasta cu atât mai mult, că la București în întreaga afacere Vaida s'a văzut o înscenare și în toate persecuțiile din urmă, cum sunt procesele de presă și legile lui Apponyi, se vede o răsunare a kossuthiștilor pentru sărbările de astă-vară, cu ocazia vizitei noastre la expoziție. Guvernul crede că pe calea asta ne va pedepsi pe noi și va pedepsi în același timp pe oamenii politici din România, în frunte cu Regele Carol I, cari au acordat o ospitalitate de largă frăție românilor din Ungaria.

Astfel de intenții de nealitate politică a guvernului unguresc sunt extrem de nefavorabil criticate în București și nu pot decât să tulbure bunele relațiuni între cele două state.

Nu înțelegem de ce în aceste vremuri guvernul maghiar nu și îndreptează toate forțele spre Austria. Nu este acolo destulă materie de prelucrat? Căci zile după zile trec de când s'au reluat discuțiile econo-

Sursa: Tribuna (Arad), an XI, 1907, nr.76, aprilie, p.1

Anexa 4 – Tabelul cadrelor didactice de la școala vulcaniană între anii 1867-1918

Cadrele didactice de la gimnaziul greco-catolic (Beiuș) în perioada dualismului austro-ungar	
Preoți	Mireni
1. Andreiu Papfalvay	1. Ioan Zaica
2. Mihail Bandiciu	2. Paul Biazini-Bălaș
3. Ioan Selăgianu	3. Dimitrie Fekete
4. Augustin Antal	4. Iosif Papp
5. Gheorghe M. Marinescu	5. Ioan Bușița
6. Iosif Juțiu	
7. Gavril Lazăr de Purcăreț	
8. Ștefan Szády	
9. Alexandru Bozintanu	
10. Simion Bulcu	
11. Theodor Roșiu	
12. Gheorghe Selagianu	
13. Ioan Barbul	
14. Moise Neșiu	
15. Theodor Dringo	
16. Vasile Herlo	
17. Ștefan Guleșiu	
18. Simion Toma	
19. Ioan Sabău	
20. Vasile Leșianu	
21. Vasile Budescu	
22. Iuliu Papfalvay	
23. Ștefan Creșniacu	
24. Ștefan Nagy	
25. Ioan Ardelean	
26. Ioan Clintocu	
27. Sever Mărcușiu	
28. Gheorghe Sflurlea	
29. Augustin P. Bălășiu	
30. Gheorghe Papp	

31. Antoniu Bonyi	
32. Alexandru Grama	
33. Coriolan Ardelean	
34. Trăian Fărcașiu	
35. Victor Borlan	
36. Ioan Fersiganu	
37. Theodor Bulcu	
38. Florian Stan	
39. Antoniu Chighi	
40. Ioan Cheri	
41. Valentin Dițiu	
42. Nicolae Fabian	
43. Ilie Stan	
44. Ioan Iepure	
45. Radu Ghedeon	
46. Alexandru Pteancu	
47. Constantin Pavel	
48. Petru Hetco	
49. Nuțiu Alexandru	
50. Francisc Hubic	
51. Ioan Ossianu	
52. Ioan Georgescu	
53. Paul Voștinariu	

Anexa 5 – Școala greco-catolică de fete din Beiuș

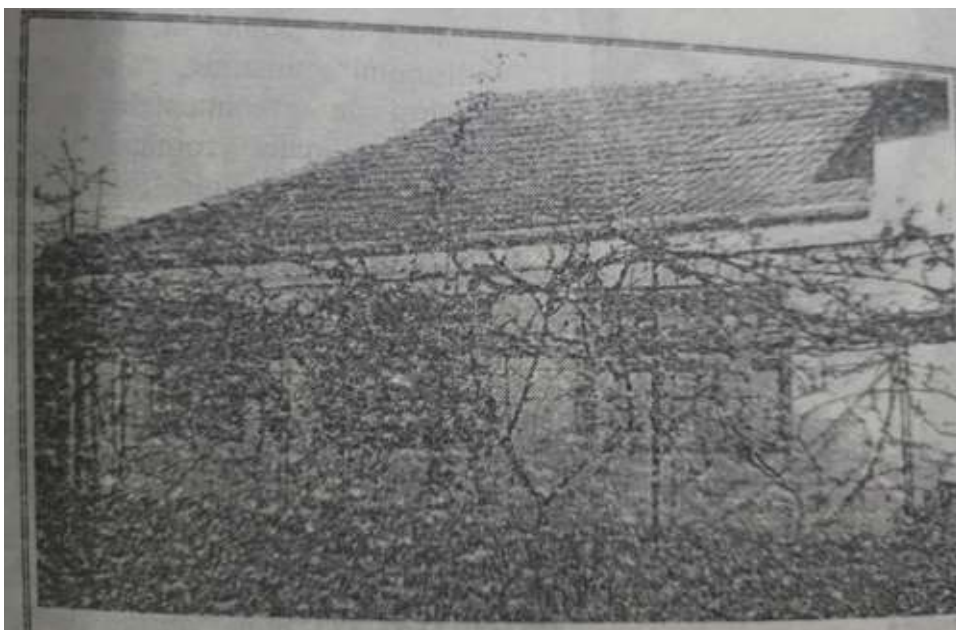
Sursa: Constantin Pavel, *Școale din Beiuș*, Tipografia Doina, Beiuș, 1928, p.220

Anexa 6 – Disciplinele studiate în cadrul Școlii greco-catolice de fete din Beiuș

O B I E C T E L E	C L A S A				Suma
	I	II	III	IV	
Religiunea	2	2	2	2	8
Limba română	4	4	4	4	16
„ maghiară	4	4	4	4	16
„ germană	2	3	3	2	10
Aritmetica și Geometria	3	3	2	2	10
Istoria	—	—	2	3	5
Geografia	2	2	2	—	6
Istoria naturală	2	2	—	—	4
Chimia și Mineralogia	—	—	3	—	3
Fizica	—	—	—	2	2
Igiena	—	—	—	1	1
Economia	—	—	—	2	2
Desemnul	2	2	2	2	8
Caligrafia	1	1	—	—	2
Lucrul manual	2	3	3	3	11
Cântul	1	1	1	1	4
Gimnastica	1	1	1	1	4
Laolaltă	26	28	29	29	112

Sursa: Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, Institutul de artegrafice „Nicolae Stroilă”, București, 1915, p. 131

Anexa 7 – Școala ortodoxă din Beiuș în 1888

Sursa: Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Editura Buna Vestire, Beiuș, 1995, p.191

Anexa 8 – Elevii care au beneficiat de bursa Stroescu în 1913

1913	1	Popoviciu Augustin	I-a	80	Fiu de industriaș sărman din Beiuș.
	2	Popovici Vasiliu	I-a	80	Fiu de învățător sărman din Lupoae.
	3	Cernău Nicolae	I-a	80	Fiu de industriaș, om sărman.
	4	Roșu Aurel	I-a	80	Fiu de învățător sărman din Beiuș.
	5	Liviu Mihali	I-a	80	Orfan de tată.
	6	Gh. Drăgan	I-a	126	Fiu de agronom din Curățele, sărac.
	7	Jurca Pavel	I-a	126	Fiu de agronom din Curățele, sărac.
	8	Foltuțiu Ioan	I-a	158	Fiu de preot din Feneriș. Banii se dau pentru hrană.
	9	Popovici Nicolae	I-a	80	Fiu de preot din Budureasa.
	10	Radovan Petru	I-a	184	Orfan. Banii se dau pentru întreținere.
	11	Dușe Silviu	II-a	80	Fiu de învățător. Orfan de tată.
	12	Sala Sabin	a III-a	80	Originar din Vașcău.
	13	Bogdan Ștefan	a III-a	80	Fiu de agronom sărac din Zărand. Banii se dau pentru hrană.
	14	Balog Gh.	a IV-a	184	Fiu de zilier din Cefa.
	15	Papp Alexandru	a IV-a	80	
	16	Buha Gheorghe	a VI-a	80	Originar din Chișineu.
	17	Șeghiște Haica Ioan		184	
	18	Columba Sava			Originar din Berzeasca.

Sursa: Mihail Ignatiev, *Vasile Stroescu și românii din Bihor*, în *Tyragetia*, vol. VI, nr.2, XXI, 2012, p.256.

ÎNCORONAREA REGELUI FERDINAND ȘI A REGINEI MARIA LA ALBA IULIA

*Ioan Daniel BARBU**

Abstract. *The Coronation of King Ferdinand and Queen Marie in Alba Iulia. The echo of what happened in Alba Iulia in October 1922 will be felt in the farthest corners of the Kingdom of Romania. The documents of the time record not only interesting aspects of what was happening at the national level through the presence of the royal family in Alba Iulia and some important guests from European countries, but also the way in which the moment of Coronation was perceived in local communities and remained in collective memory. From this perspective, I approach two aspects of local history based on unpublished and unknown archival information in the historiography related to the anniversary moment of October 15, 1922.*

Keywords: *coronation, press, Alba Iulia, local history, coronation celebrations, oak tree*

Marea Unire a oferit românilor o nouă viață, într-un nou cadru administrativ, politic, economic și cultural, fiind înlăturate barierele jugului străin și asigurate posibilități și oportunități sporite de dezvoltare a României.

Regele s-a implicat personal în toate actele legate de unire, a primit delegațiile din provinciile istorice, a purtat discuții și a formulat sugestii care au stat la baza unor decizii, a recunoscut actele de unire adoptate la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia și, împreună cu regina Maria, a susținut politica diplomatică pentru recunoașterea internațională a Unirii în cadrul Conferinței de pace de la Paris¹. Pentru a întări actele de unire a întreprins călătorii în provinciile românești incluse în România Mare, în 1919 (între 22 mai și 1 iunie) străbătând Transilvania², iar în 1922 (între 16-19 mai și 20-25 mai) străbătând Bucovina și Basarabia. Unirea teritorială și politică era înfăptuită, recunoscută în plan extern, iar suveranii, prin călătoriile întreprinse, luaseră contact cu teritoriile românești unite cu Vechiul Regat și cu locuitorii acestora. Unirea instituțională, uniformizarea legislativă, reformarea întregii societăți românești reprezentau o necesitate în noul context. După o perioadă mai dificilă, datorată retragerii trupelor ocupanților străini și jafului care a însoțit retragerea, urmărindu-se practic reducerea treptată a decalajului economic al României Mari față de țările avansate ale Europei, au fost inițiate

* Drd. la Școala de Studii Avansate a Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, e-mail: danebarbu@yahoo.com

¹ Ion Mamina, *Regalitatea în România (1866 – 1947)*, Editura Compania, București, 2004, p. 140.

² Ruta a fost: Brașov – Oradea – Carei - Baia Mare – Bistrița – Cluj –Turda – Apuseni (Câmpeni – Țebea – Abrud) – Alba Iulia – Blaj – Sibiu – Făgăraș.

reforme pentru uniformizarea și eficientizarea noii legislații și a instituțiilor statului român în funcție de noile nevoi ale țării³.

Mai era nevoie și de un simbol pentru România reunificată pentru prima oară după patru secole, o ceremonie de încoronare, mediatizată, care să marcheze unirea tuturor teritoriilor românești sub sceptrul lui Ferdinand I cel Loial și al Mariei cea Mare, o ceremonie care să aducă țării prestigiu internațional, care să arate Europei și țării, printr-un anume fast, o monarhie puternică și, mai ales, credibilă⁴.

Odată luată această decizie, este ales orașul pentru încoronare, e stabilită data desfășurării evenimentului, sunt aleși oamenii care să pregătească totul până la cele mai mici amănunte. Orașul Alba Iulia, situat în inima Transilvaniei, a fost ales ca loc al încoronării suveranilor României Mari pentru că acolo, la 1600, Mihai Viteazul proclamase, cel dintâi, unirea Țării Românești, a Moldovei și a Transilvaniei, care au format o țară românească mare până la 1601⁵. După disputele politice dintre liderii partidelor politice, care doreau întâietate în organizarea evenimentului, încoronarea, stabilită inițial să se desfășoare în 1921, este amânată pentru 15-17 octombrie 1922⁶. Pregătirile începute din 1920 s-au derulat, așadar, pe parcursul a doi ani.

Multe informații interesante despre încoronare se găsesc în presa timpului, unele cunoscute, altele nu. În acest studiu încercăm să oferim câteva dintre informațiile pe care „Vestea”, un ziar local albaiulian le oferea albaiulienilor de atunci, pregătindu-i pentru eveniment. Multe articole comunică date preluate din presa centrală, altele aduc informații strict locale privind organizarea și măsurile luate în acest sens de factorii decizionali locali, în colaborare cu cei veniți de la București sau din alte părți ale țării. Unele articole oferă informații strict tehnice, altele prezintă și întrețin o anume stare emoțională, de așteptare. În majoritatea cazurilor, articolele din „Vestea”, critice sau nu față de stările de lucruri constatate în teritoriu, dovedesc un caracter mobilizator pentru comunitate, de solidarizare, de unire a tuturor forțelor pentru ca Alba Iulia să se ridice la nivelul cerut de un asemenea eveniment. Multe dintre articole sunt semnate de Ioan Teculescu, protopop de Alba Iulia, unul dintre cei mai însuflețiți luptători și apărători ai cauzei românismului în zonă.

În articolul *Încoronarea* din ziarul „Vestea” din 30 septembrie 1922, pe prima pagină se sublinia importanța acestui eveniment precizându-se că: „Încoronarea se va face la 15 octombrie. Să fie un praznic luminat. Să alergăm toți din toate părțile să fim de față în ziua aceasta, căci așa o zi sfântă n'a mai avut

³ Până la mijlocul secolului al XIX-lea Vechiul Regat a rămas sub tutela otomană, iar mentalitatea orientală, letargia și fatalismul oamenilor, plăcerile, senzualitatea, corupția claselor superioare nu au fost complet eradicate. Dincolo de Carpați, Transilvania și Bucovina, eliberate de sub dominația turcească de către austrieci din veacurile XVII – XVIII și așezate sub tutela directă a Vienei, au beneficiat de o occidentalizare nu doar a moravurilor, dar și în planul afacerilor. De aici discrepanțele care nașteau unele probleme ce se cereau rezolvate. (Vezi Guy Gauthier, *Missy regina României*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 264).

⁴ *Ibidem*, p.268.

⁵ Uciderea voievodului și interesele străine au dus, din păcate, la destrămarea acesteia.

⁶ În 15 octombrie 1922, la Alba Iulia și, în 16-17 octombrie 1922, la București.

poporul nostru. [...] Ziua aceasta încoronează eforturile milenare ale unui popor întreg. În ziua aceasta se încoronează puterea de viață a poporului acesta. Ziua aceasta dovedește că suferințele se răsplătesc și că cel bun și drept nu are se desmereze. Ziua acesta este triumful dreptății și adevărului. Blestămat să fie cel ce cutează ca din ziua aceasta, cea mai sfântă zi de serbătoare a neamului nostru, să facă o zi de neunire, de ceartă și zădărnici. Blestămat să fie cel ce cutează ca din ziua aceasta să facă o zi politică”.

După Marea Unire, prestigiul micului oraș de pe Mureș a crescut datorită evenimentelor care i-au marcat existența și care au avut o importanță capitală pentru istoria românilor. În ciuda acestui fapt, totuși, orașul nu a reușit să se ridice la un nivel economic și urbanistic corespunzător rolului său de simbol în istoria României, pe de o parte, datorită insuficienței fondurilor publice alocate în acest sens, pe de altă, datorită disfuncționalităților în aprobarea bugetelor locale și a lipsei de interes din partea autorităților timpului în conceperea și respectarea unui plan urbanistic de dezvoltare și de sistematizare a orașului⁷. La toate acestea s-a adăugat și folosirea nejudicioasă de către factorii locali de decizie a puținelor fonduri bănești intrate în bugetul local.

Într-un amplu articol intitulat *Unde se va face încoronarea?* din „Vestea” se precizează că de fapt, „[...] încoronarea se va face în cetatea lui Mihai Viteazul și nicidecum în Alba Iulia oraș” care „tot vechiu a rămas”, care are casele „vechi și pripite, forțate la iuțală pentru o tencuială și o văruială nouă ce nu ajung a ne mândri streinilor, în vreme ce mormanele de gunoi au fost lăsate și în ziua sfințirii bisericii să ne dea tristul aspect de dezinteres față de curățenie. [...] Curentul electric, asemenea e la bunul plac al întâmplării să fie, să nu fie. Chiar în seara de priveghere lumina noastră electrică ne-a lăsat în baltă”⁸. Semnatarul articolului concluzionează că: „Nu e de ajuns să știm aranjarea numai banchete, e necesar ca să îngrijim de curățenie, măcar până suntem treji, înainte de banchet, altcum aspectul orașului nostru cu gunoarele și canalizările sale, ne face de răs lumei și străinilor care vor lua parte la încoronare”⁹.

După o primă prezentare a programului încoronării, în ziarul „Vestea” din 23 septembrie 1922, în articolul *Sărbătoarea neamului. Pregătirile și programul festivităților Încoronării Suveranilor. Solemnitatea de la Alba Iulia și serbările din București*, urmează *Programul definitiv al serbărilor încoronării Suveranilor. La Alba Iulia*, în ziarul „Vestea” din 10 octombrie 1922.

În primul articol se precizează că o „Comisiune specială care a lucrat sub prezidenția D-lui prim-ministru a stabilit definitiv programul festivităților cari vor avea loc cu prilejul încoronării Suveranilor în zilele de 15, 16 și 17 Octomvrie a.c.”¹⁰, fiind prezentate succint evenimentele.

„Vestea” anunță că în ziua de 15 octombrie 1922 regele și regina, împreună cu familia regală și capetele încoronate din străinătate, vor sosi la Alba Iulia. Este prezentat programul zilei. Aflăm astfel că suveranii și familia regală vor fi primiți la gară de către membrii guvernului, misiunile străine, foști prim-miniștri, președinții

⁷ Un asemenea plan a fost elaborat abia în 1929.

⁸ „Vestea”, Alba Iulia, 10 octombrie 1922, p. 1-2.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰ *Idem*, 23 septembrie 1922.

Corpurilor legiuitoare cu soțiile și reprezentanții autorităților, că onorurile militare vor fi date de o companie de onoare cu muzică și drapel și că, dimineața, la ora 10, oficialitățile și invitații vor pleca spre catedrala din Alba Iulia spre a primi acolo pe suverani, urmând ca după 10 minute să pornească din gară spre catedrală și cortegiul regal. Regele și regina vor fi întâmpinați la catedrală de corpul diplomatic străin, principii, membri ai guvernului și alți invitați, în număr de peste 300 câți vor încăpea în biserică. Serviciul divin în catedrală va fi oficiat de Mitropolitul Primat dr. Miron Cristea, înconjurat de toți înalții prelați ai țării, mitropoliți și episcopi. Apoi, în fața incintei catedralei, de sub baldachin, regele va citi proclamația către popor care va fi prezentată ulterior și în cele patru puncte cardinale ale orașului Alba Iulia de către persoanele desemnate în acest scop. După citirea proclamației, regele se va întoarce în catedrală spre a depune insignele regale și apoi va merge în apartamentele construite lângă catedrală, așteptând ca invitații să treacă în Sala Unirii. Întâmpinați de invitați, în Sala Unirii, regele și regina se vor întreține cu cei prezenți. În sala de banchet împreună cu monarhii vor lua masa cei care au asistat la serviciul divin din catedrală, ceilalți parlamentari urmând să ia masa în oraș. Între orele 14 și jumătate și 17 era stabilită trecerea în revistă a armatei și defilarea, după care regele și regina, principii, suita, membrii guvernului și misiunile străine părăsesc Alba Iulia și pleacă spre București.

În dimineața de 16 octombrie în gara Mogoșoia se va forma cortegiul încoronării pentru intrarea triumfală în capitală în ordinea următoare: drapelele tuturor regimentelor, regele călare, înconjurat de principele moștenitor Carol, principele Nicolae, capetele încoronate care vor asista la serbările încoronării, misiunile streine, corpul diplomatic, ofițerii superiori și suita regelui. Vor urma regina și principesele în trăsurile de gală și celelalte principese în trăsurile la Daumont. Cortegiul va fi încheiat de Regimentul de Escortă. La mitropolie, urma să fie oficiat serviciul divin, după slujbă regele și regina urmând să meargă la statuia lui Mihai Viteazul, de unde vor asista la defilarea cortegiului istoric și etnografic care va dura până la ora 14. După amiază era preconizat un prânz de gală la Palat, în timp ce orchestre militare și coruri vor cânta în piețele publice ale capitalei. La Arenele Romane suveranii vor primi omagiul celor 10000 de primari din întreg cuprinsul României. Erau anunțate concerte. Parcul Carol găzduia la ora 12 și ospățul primarilor, toate aleile principale urmând a fi acoperite cu scânduri și ocupate cu mese. Pentru seara zilei de 16 octombrie 1922 era anunțată o recepție la Palatul Regal, precum și reprezentații teatrale și concerte simfonice.

La serbări erau așteptați generalul Franchet d'Esperay, un fiu al regelui Angliei, Duce de Genova în Italia, Suveranii Iugoslaviei, Diadocul Greciei și Principesa Elisabeta¹¹.

Odată cu povestea încoronării am aflat și povestea catedralei care face mândria orașului Alba Iulia. Catedrala Reîntregirii sau Încoronării a fost ridicată special pentru acest moment istoric, întrucât acesta necesita un lăcaș de cult special, unde să aibă loc slujba religioasă în care trebuiau să fie sfințite simbolurile regale și în fața căreia trebuia să aibă loc ceremonia încoronării.

¹¹ *Informațiuni*, în „Vestea”, Alba Iulia, 23 septembrie 1922, p. 3.

Cei care astăzi vor să se întoarcă în timp cu nouă decenii în urmă pentru a reface atmosfera „minunii-minunilor” cum numește un contemporan momentul Încoronării din 15 octombrie 1922 de la Alba Iulia vor avea plăcuta surpriză de a găsi informații dintre cele mai interesante în presa și memorialistica vremii. Dincolo de latura uneori subiectivă din paginile documentelor îngălbenite de timp străbat sentimentele unui patriotism funciar și forța care se degajă din visul unității naționale, devenit realitate în anul 1918.

Nicolae Iorga surprinde în cuvinte de o rară frumusețe imaginea zilei de 15 octombrie 1922 în varianta sa meteorologică. „*Picură de ploaie pe dealurile de la Alba Iulia și negurile se scarmână de pădurile depărtate ale Munților Apuseni*”¹² și continuă cu detalii despre succesiunea evenimentelor și prezența personalităților la Alba Iulia, cu o admirație deosebită față de generalul Berthelot „*prieten al poporului român*”. Istoricul și-ar fi dorit o prezență mai masivă a românilor, o revărsare a provinciilor românești spre Alba Iulia, întrebându-se retoric: „*de ce în locul unei națiuni s-a văzut doar o mulțime?*”¹³.

Suntem la aproape patru ani după momentul înfăptuirii Marii Uniri și foarte probabil marele savant avea încă în memorie Platoul Romanilor vibrând la prezența celor o sută de mii de participanți din 1 Decembrie 1918.

Ecoul celor întâmplate la Alba Iulia în octombrie 1922 se va resimți până în cele mai îndepărtate colțuri ale Regatului României. Documentele timpului consemnează nu numai aspecte interesante din ceea ce se întâmpla la nivel național prin prezența familiei regale la Alba Iulia și a unor oaspeți de seamă veniți din țările Europei, ci și modul în care momentul Încoronării a fost perceput în comunitățile locale și a rămas în memoria colectivă. Din această perspectivă abordez două aspecte de istorie locală bazate pe informații de arhivă nepublicate și necunoscute în istoriografia aferentă momentului aniversar din 15 octombrie 1922.

În primul rând consemnez atitudinea corpului învățătoresc al Școlii primare de stat din comuna Feldioara - Războieni așa cum se desprinde dintr-un proces verbal luat în 13 octombrie 1922 „*în cadrul conferinței dascălilor în vederea stabilirii serbărilor Încoronării*”¹⁴. După ce învățătorul director Teodor Oțel salută membrii prezenți se aduce la cunoștință marele eveniment istoric „*peste care trecem și pe care trebuie să-l sărbătorim și noi cu pompă și solemnitatea cuvenită*”¹⁵.

În vederea realizării acestui deziderat directorul roagă pe colegii prezenți să se consulte pentru ca din materialul deja învățat și cunoscut de elevi să se contureze un program potrivit și în așa măsură să fie executat „*ca prestigiul școlii să nu sufere*”. Nu este lipsit de importanță faptul că Școala primară de stat din Războieni funcționa doar din 11 mai 1919 cu predare în limba română pentru că până în 1918 învățământul local s-a desfășurat pentru toți copiii comunei atât români, cât și maghiari în limba maghiară¹⁶.

¹² Nicolae Iorga, „Duminica Încoronării”, articol din ziarul Universul reprodus în *Revista pedagogică și social „Învățătorul”*, nr.15-16, noiembrie 1922.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Arhiva Școlii Războieni, *Registrul de procese verbale 1922-1942*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Idem, an 1924, doc.32.

Lipsa învățătorilor români în primii ani după Marea Unire se resimte și în școala din Războieni în care predau doar trei învățători la cinci clase: Teodor Oțel, Victoria Nemeș, debutantă și preotul Vasile Maximinian. Cu atât mai lăudabilă este cerința directorului de a se avea grijă ca prestigiul școlii să nu sufere, școala alături de biserică au fost principalele instituții prin care s-au perpetuat valorile și însemnele naționale la nivelul comunității locale.

Directorul Teodor Oțel era deja o personalitate de marcă a învățământului din județul Turda-Arieș în care se înscria administrativ și comuna Feldioara-Războieni. A participat activ la Conferințele învățătoresci din anii 1920 și 1921 de la Cluj și Turda, prilej cu care în referatele prezentate a conturat principalele cerințe pentru o școală de tip superior între acestea numind: localul să fie corespunzător, rechizite și manuale suficiente, servitor bun care să țină școala curată, *“învățători cât reclamă trebuința și așa cum trebuie, iar aceștia să fie în așa fel plătiți ca să le fie asigurată pâinea cea de toate zilele”*¹⁷. Teodor Oțel a fost delegat oficial al Asociației învățătorilor din județul Turda la Încoronarea de la Alba Iulia din 15 octombrie 1922, motiv pentru care încredințează responsabilitatea organizării și conducerii serbărilor ce urmau a se desfășura la Războieni, domnișoarei Victoria Nemeș aflată în primul an de activitate pedagogică. Aceasta dă citire următorului proiect de program pentru această serbare¹⁸.

Duminică dimineța în ziua Încoronării la ora nouă și jumătate elevii vor veni cu toții în haine de sărbătoare la școală de unde vor fi conduși la biserică. Aici vor asculta serviciul divin și vorbirea ocazională. Duminică seara la ora șapte ferestrele școlii se vor ilumina iar elevii claselor a-4 a și a-5 a vor fi de față cântând cântece naționale în timpul retragerii cu torțe. În a doua zi, luni la ora nouă în sala mare a școlii împodobită dinainte vor fi invitate autoritățile locale și poporul și se va desfășura următorul program: Vorbirea ocazională de deschidere a domnișoarei învățătoare Victoria Nemeș, care se va face și în limba maghiară pentru elevii și publicul maghiar. Programul artistic cuprinde următoarele momente:

„Imnul regal” executat de elevii școlii.

„Odă Majestății Sale” poezie recitată de eleva Nicușan Dochîța din clasa a-3a.

„Eroii” cântec interpretat de elevii școlii.

„Limba mea” poezie declamată de Nemeș Leontina elevă în clasa a-3a.

„Hora Încoronării” cântec interpretat de elevii școlii.

În curtea școlii se va întinde o horă cu participarea elevilor care vor interpreta melodiile „Alunelul” și „Hora Încoronării”. În cea de a treia zi, marți 17 octombrie elevii și învățătorii au organizat o excursie în Berc, loc situat pe malul Mureșului. Desprindem din acest program al serbării Încoronării desfășurat la Războieni conținutul patriotic și participarea autorităților comunei. Nu putem omite nici faptul că învățătoarea Victoria Nemeș s-a adresat și în limba maghiară elevilor și părinților din aceasta etnie pentru că în cadrul Școlii primare de stat, funcționa și secția maghiară.

Un al doilea moment care este legat de Încoronarea Regelui Ferdinand și Reginei Maria la Alba Iulia și care avea ca scop păstrarea în memoria colectivă a acestui eveniment istoric se va desfășura mai târziu în primăvara anului 1923. Acum se va pune în aplicare în multe din localitățile țării Ordinul Ministerului

¹⁷ Conferința corpului didactic primar din Dacia Superioară, Cluj, 1920, p. 45- 46.

¹⁸ Arhiva Școlii Războieni, *Registrul de procese verbale*, proces verbal nr.7-922 p. 9-10.

Instrucțiunii nr.6737 „*pentru a eterniza și lega mărețul act al Încoronării primului Rege al tuturor românilor și de o activitate școlară de o deosebită însemnătate pedagogică și națională*”. Această activitate se va desfășura cu prilejul Sădirii Pomilor ori a Serbării Arborilor și a Păsărilor din primăvara anului 1923 când s-a sădit „*Arborele Încoronării*”. Se recomanda ca acesta să fie plantat în locul cel mai potrivit din localitate, iar întrucât poziția geografică și climaterică a locului este potrivită pentru acesta, arborele să fie un stejar. Momentul sădirii stejarului trebuia să fie urmărit de toți elevii și învățătorii școlii având un caracter festiv.

Apărarea și îngrijirea viitoare a Arborelui Încoronării era sarcina învățătorilor împreună cu primăria comunală. Îndeplinirea acestui act patriotic de către fiecare școală trebuia raportată Revizoratului școlar¹⁹.

Dacă despre leu se spune că este regele animalelor și vulturul este cel al păsărilor, în lumea vegetală stejarului îi revine titlul de rege al pădurii.

Cercetări biologice recente au arătat că între structura genetică a stejarului și a omului nu există mari diferențe. Acest lucru se știa în antichitate când arcadienii susțineau că au devenit oameni din stejari. Se știe că în Piemont din timpuri îndepărtate, copiilor li se spunea că s-au născut sub un stejar, adică din el, și nu că i-ar fi adus barza. Stejarul pentru om a însemnat sănătate, înțelepciune și prosperitate. Asta este și semnificația visului în care apare un stejar matur.

Dar Omul pentru Stejar ce înseamnă astăzi?

Atât la Războieni, cât și la Ocna Mureș există acești stejari în curtea școlilor din aceste localități, stând mărturie peste timp despre încoronarea de la Alba Iulia, moment istoric care a consacrat în plan intern desăvârșirea unității statale, iar pe plan extern, recunoașterea internațională a Unirii²⁰.

Cele două momente de istorie locală desfășurate la Feldioara-Războieni în anii 1922 și 1923, serbarea Încoronării, respectiv sădirea stejarului aflat și azi lângă școală se alătură ca o contribuție modestă a comunității locale animată de dascălii ei, momentului istoric de la Alba Iulia, lăsând pentru urmași amintirea unui timp căruia i se atribuie cel mai important fapt istoric: Unirea cea mare și corolarul ei Încoronarea din Catedrala Reîntregirii Neamului de la Alba Iulia.

Între sfârșitul celui de-al doilea război mondial și 1989, nu există nici un domeniu de activitate în România, în care ideologia nu a intervenit în schimbarea mesajului inițial. Această caracteristică fundamentală a statului totalitar este foarte clară.

Este un fapt adevărat, folosirea muzeelor de istorie, de către autoritatea politică, ca mijloc de propagandă. Muzeul, care a fost considerat de prea multe ori o instituție politică, a fost transformat într-un instrument foarte eficient de modelare ideologică. Aici, poporul a mers dincolo de abstractul cărților și a intrat în contact direct și vizual, cu o istorie națională, așa cum a fost prezentată în secțiile de istorie a expozițiilor²¹.

Istoria, știm cu toții că a fost mistificată și profund politizată de regimul comunist! Nici stejarii din Ocna Mureș și Războieni nu au scăpat de politizarea

¹⁹ „Școala nouă”, Revista pedagogică a corpului didactic din jud. Bihor, Oradea, nr.9-10 mai 1923.

²⁰ Dorin Giurgiu, Marius Cristea, Ioana Rustoiu, Smaranda Cetean, *Regii României la Alba Iulia*, Alba Iulia 2009.

²¹ Gabriel Moisa, „Alienarea istoriei în România în timpul regimului Ceaușescu”, în *Analele Universității din Oradea, Seria Istorie- Arheologie*, XXII, Oradea, 2012, p. 168-175.

comunistă. Nu rescriem istoria, dar vrem să arătăm că prin exagerare, reinterpretări, răstălmăcire, omisiune, mit și uneori falsificare, am ajuns să avem o istorie din care nu suntem siguri cât e adevăr.

„Istorie se cheamă ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, nu ceea ce am vrea să se fi întâmplat”, spunea în urma cu aproape un secol unul dintre cei mai mari istorici români - Nicolae Iorga.

Așadar, stejarul din Ocna Mureș nu a fost plantat pentru a omagia Marea Unire! (așa cum s-a scris în numeroase lucrări și chiar în monografiile orașului). Să vedem însă ce știm despre stejarul din Ocna Mureș. E o placă acolo pe care scrie că a fost plantat în 1921 de învățătorul Moldovan Leon, directorul școlii, în amintirea Marii Unirii din 1918. (vezi Foto 1). Sună frumos, istoric, nu avem motive să nu credem ce scrie acolo, mai ales că amintește de o pagină din trecut, de care suntem mândri. Să vedem însă și care e realitatea.

Placa care se află pe stejar, a fost refăcută în anul 1995, prin grija Societății Cultural- Patriotice „Avram Iancu”, dar preluând informațiile promovate de autoritățile comuniste, care aveau „mare drag” de regalitate și valorile ei, informații care s-au păstrat și după 1989 (Foto 1).

La 15 octombrie 1922, regele Ferdinand și regina Maria erau încoronați la Alba Iulia ca primii suverani ai României Reîntregite. Evident că un astfel de moment a fost marcat prin diferite manifestări și activități în toate localitățile, mai ales cele apropiate Cetății Marii Unirii. A apărut astfel un ordin al Ministerului Instrucțiunii, transmis mai departe de Revizoratul Școlar al județului Turda- Arieș, ca circulara nr.1023/1923(foto 3) , datat 3 mai 1923 și primit la școala din Ocna Mureș, prin care se solicita ca de „Serbarea pomilor și a păsărilor” (ce avea loc pe 3 mai, conform ordinului 4000/1923 al Inspectoratului Instrucțiunii) să se sădească un arbore²².

E sigur că astfel de stejari sunt mulți în Ardeal deoarece acea acțiune a avut loc peste tot, în mai toate localitățile²³. Unii anonimi, uitați și neștiuți de nimeni, alții îngrijiți și respectați de oameni ca niște cetățeni de seamă ai comunității lor. Câți dintre ei și-au păstrat simbolul, câți dintre ei mai există și acum, câți mai sunt amintiți în memoria noastră?

Ne-am obișnuit să citim niște plăci pe care sunt urme de istorie, scrieri ce amintesc de vremuri trecute și uitate printre amintirile noastre. Au fost vremuri care au uitat de încoronări, de regi și regine, sau au vrut și au impus oamenilor să le uite. Avem acum dreptul, dar mai ales obligația morală să repunem adevărul pe acele însemne care ne arată trecutul, să-l arătăm așa cum a fost și să-l arătăm la fel și celor ce vor veni. Pentru că acești stejari de care puțin mai știu au o simbolică a lor, s-au născut când străbunii noștri erau copii, vor dăinui, cu ajutorul lui Dumnezeu, încă multe veacuri transmițându-și menirea și mesajul. Ne vor spune întotdeauna că la Alba Iulia, cândva, prin 1922, la 15 octombrie, un rege numit Ferdinand și o regină numită Maria a României, au fost încoronați ca primii suverani ai României Reîntregite.

²² http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/scoalanoua/1923/BCUCLUJ_FP_279899_002_008.pdf (accesat în 3 noiembrie 2021, ora 21.00).

²³ http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/scoalanoua/1923/BCUCLUJ_FP_279899_002_009_010.pdf (accesat în 3 noiembrie 2021, ora 21.20).

Foto 1: Stejarul din curtea Școlii Vechi din Ocna Mureș

Foto 2: Stejarul din curtea Școlii Vechi de pe strada Nicolae Iorga nr.18 (lângă Biserica Romano-Catolică) a fost plantat în anul 1923 cu prilejul "Serbării Pomilor și Păsărilor" spre a eterniza actul de încoronare a primului rege al românilor la 15 octombrie 1922 la Alba Iulia . Până nu demult s-a crezut că acest stejar a fost plantat spre a cinsti Marea Unire din 1918.

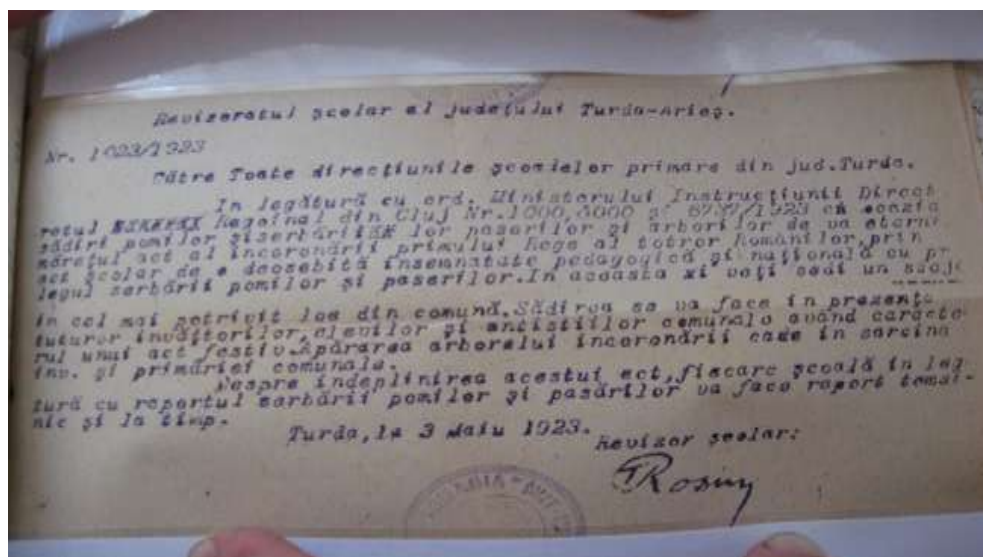

Foto 3: Circulara nr.1023/1923 a Revizoratului Școlar Turda- Arieș

Foto 4: Stejarul din curtea Școlii Gimnaziale Războieni

THE ORGANIZATION OF THE ROMANIAN COMMUNITY IN THE TRIANON HUNGARY

*Gabriel MOISA**
*Anamaria RATȚIU***
*HAGI ISLAI Edy****

Abstract. *The Organization of the Romanian Community in the Trianon Hungary.* The separation from the Romanian ethnic bloc created huge problems to those left within the Hungarian borders. The natural bonds with those from Crișana, Banat and Transylvania broke and the community was left suspended, without any support. The establishment of an institutional minority structure to support the interests of the Romanian nationality was absent although this type of structure used to exist before 1918 as the Romanian National Party from Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș.

After 1920 the Hungarian Horthyst state led a hostile policy against minorities. Only the local activities were tolerated (cultural circles, choirs etc.), the Romanian communities being cut off due to their wide spread along the Romanian-Hungarian borders. Even these activities were decreasing.

In the paper the authors point out the situation of the Romanian minorities in the Hungarian space during different rulers, starting with the year of 1918 until the present days.

Keywords: Hungary, Romanian ethnic, hostile policy, Romanian government, actions

Until 1918 the Romanians from Transylvania, members of the same ethnic bloc were part of joint organizational structures, considering either cultural economic or political associations. Therefore, we can find enumerable examples in which the Romanians originating in the states today part of Hungary were involved in different activities and projects throughout the entire Transylvania and even past the Carpathians. Such a telling example would be Moise Nicoară (1784-1861). Born in Giula, he studies in Oradea, Arad, Bratislava and Wien, and becomes one of the most representative personalities of the Romanians from Ardeal and also a devoted representative of the interests of the Romanians in Hungary. Due to him, with the help of his relations with the Court in Wien, where he used to be the Romanian language tutor of archduke Ferdinand, Arad city has a Romanian pedagogical school starting 1812, a theological institute (1822) and an Orthodox archbishop. In 1825 Moise Nicoară moves to Bucharest where he dies in 1861. Besides Nicoară,

* Prof.univ.dr.habil, Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea; e-mail: gabimoisa@hotmail.com.

** e-mail: ratiu_anamaria0@yahoo.com.

*** e-mail: edyhagiislai@gmail.com.

the Romanian localities from what is now Hungary gave many other personalities who got involved in the cultural and national struggle of the Romanians from Transylvania before 1918, the majority of them being members of the National Romanian Party from Transylvania and a few of them of the Social Democrat Party¹. Some of them, living in Great Romania continued their political and cultural activities between the two World Wars. Nicolae Roxin from Micherechi for example became a deputy member of the Parliament in Bucharest.

During the fall of 1918 the Romanians from what is now Hungary actively participated in the enterprises initiated by their leaders for the unification of these territories with Romania. When the Romanian National Council in Oradea and Bihor was created, Micherechi had Nicolae Roxin as a representative², the same city also having a Romanian National Guard led by the aspiring cadet Alexandru Roxin³. We can also find among the participant delegates for the Great National Gathering in Alba Iulia on the 1st of December 1918 George Mureșan, treasurer from Bedeu, Teodor Pățaș, priest from Peterd, Ioan Bodor, treasurer from Vecherd, Victor Domocoș, owner from Vecherd⁴ all part of the electorate in Bihor County. They all expressed their wish to unify with Romania, but their wish was left without any consequence as the borders between Romania and Hungary were laid out. Besides those mentioned above, who had mandate, another Romanians from today's Hungary took part, all of them with the same wish: the unification with Romania.⁵

The separation from the Romanian ethnic bloc created huge problems to those left within the Hungarian borders. The natural bonds with those from Crișana, Banat and Transylvania broke and the community was left suspended, without any support. The establishment of an institutional minority structure to support the interests of the Romanian nationality was absent although this type of structure used to exist before 1918 as the Romanian National Party from Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș.

After 1920 the Hungarian Horthist state led a hostile policy against minorities. Only the local activities were tolerated (cultural circles, choirs etc.), the Romanian communities being cut off due to their wide spread along the Romanian-Hungarian borders. Even these activities were decreasing. The Romanians were not better organized from the religious point of view⁶. The majority of the Romanian researchers from Hungary are not very uncompromising when they talk about the statute of the Romanian minority between the two WW. According to these the

¹ Aurel Suci, Moise Nicoară, David Voniga etc.

² 1918. Bihorul în epopeea unirii, Editura CCES, Oradea, 1978, p. 121.

³ Ibidem, p. 317.

⁴ Ibidem, p. 240.

⁵ Gheorghe Petrușan, *Românii din Ungaria și Unirea din 1918*, în *Foaia românească*, p. 5-9, 30 noiembrie 2018, p. 3; Mihaela Bucin, *De Centenar, cercetări despre bapțiștii români și Unirea din 1918*, în *Foaia românească*, 30 noiembrie 2018, p. 4; Eva Șimon, *Și ai noștri au fost la Alba Iulia*, în *Foaia românească*, 30 noiembrie 2018, p. 3

⁶ Mihai Cozma, *Evoluția istorică a identității noastre românești/Ce s-a întâmplat și de ce?*, în *Conviețuirea (Együttélés)*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, Seghedin, 1999, p. 105.

special historical conditions would be to be blamed⁷. Nonetheless the expression they used tells very much to those familiar with the history of the inter-war Hungary and its policy regarding the minorities⁸.

The organizational capacity of the Romanian minority was extremely reduced during that period, so that after the 2nd WW, when the new political context made this possible, the birth of a Romanian structure was not very smooth⁹. The organizational burst didn't come from the inside of the community but from the outside. "Guilty" for this situation was the new political reality in Hungary as it was drafted in November 1944 in the action program of the Hungarian Communist Party¹⁰. The organizing forms, of the patriotic popular front type, were similar to those in the other states of the communist bloc¹¹. According to the directives of the era and the type of organization of the "popular masses" during the communist period, the Romanians too were forced to organise groups to meet certain set pattern and not their own interests. They were, as Mihai Cozma appreciated, "programmed first and foremost for the demonstrative, formal representation of a minority"¹², and the activities they were involved in were, according to the same author, in most cases useless for the Romanian cause¹³.

On the 21st of March 1948, in Giula, under direct authority of the "socialist regime state and party leadership" the organization entitled the Democratic Union of the Romanians from Hungary was founded. Its first president was Gheorghe Alexici and Gheorghe Nădăban was elected secretary general. In 1949 the leadership of the Union was altered. Ioan Borbély became the president, Gheorghe Bordea vice-president, Petru Pomuț secretary general and Ilie Moldovan cashier. The activity of the Union has been unprevailing, almost fictional for a long time. During the first decade of its existence the most active proved to be the cashier Ilie Moldovan, from Giula. Both Gheorghe Alexici who became state secretary in the Ministry of Culture of the Budapest government¹⁴, therefore absent from his duties as president, and Gheorghe Nădăban were relatively less visible in this position. Of course the political regime in Budapest marked this status quo. Only during the 70's when the components of this regime changed the Democratic Union of the Romanians in Hungary became more present in the lives of the Romanians¹⁵. All the actions of the Union were imposed a representative of the political authority.

Between 1957 and 1983 the leader of the group was the secretary general, Petru Silaghi. From 1960 plenary meetings were organized where Romanians from

⁷ Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *op.cit.*, p. 89.

⁸ *The Romanians in Hungary. Dynamics of an Ethnic Genocide*, Globus Publishers, Bucharest, 1992, p. 28-55.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *20.századi magyar történelem 1900-1994*, Szerkesztők: Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Korona Könyvkiadó, Budapest, 1994.

¹¹ François Fejtő, *Histoire des démocraties populaires*, Paris, 1992, *passim*.

¹² Mihai Cozma, *Evoluția istorică a identității noastre românești/Ce s-a întâmplat și de ce?*, în *Conviețuirea (Együttélés)*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, Seghedin, 1999, p. 105.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Elena Csobai, *Românii din Ungaria după 1945*, in *Simpozion*, XVI, Giula, 2007, p. 84.

¹⁵ Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *op.cit.*, p. 90.

the whole Hungary were taking part. In the same year the position of extracurricular president was introduced, position filled by Vasile Marc from Micherechi until 1983. He was followed by Gheorghe Petrușan (1983-1988) and between 1988 and 1990 by Gheorghe Mihăescu. Gheorghe Marc was the secretary general from 1983 to 1990.

From 1972 the Democratic Union of the Romanians from Hungary held congresses each four years¹⁶. During these congresses it was noticed that there were several disagreements among the Romanian minority related first of all to the relations with the leadership in Budapest. There disagreements were more and more emphasized during the 80s when the loosening process was visible in Hungary. The apex of these tensions was reached at the congress in December 1988 when the delegates from Seghedin refused to participate as a sign of protest towards the “showcase policy of the Union”, that is the reserved attitude of the leaders regarding the problem of getting rights for the Romanian minority. On this occasion, Mihai Cozma sent a letter to the congress addressed to Petru Silaghi himself, the one who had led the Union for decades according to the political and ideological requests of the Hungarian state, and who still had a decisive word in the formation of the political line. Mihai Cozma together with a reformative group made up of Gheorghe Petrușan, Petru Cîmpian, Ștefan Frățean, Tiberiu Boca and Tiberiu Bordaș, toughly attacked the leadership of the Union and Petru Silaghi considered this group aggressive, trying to disunite the Romanians from Hungary. The letter published in the first number of the magazine *The Informer* was also an extremely harsh criticism of the leading body of the Union considered to be inapt to reform and adapt to the moving world of 1988-1989. Mihai Cozma asserted that: “my two decades experience convinced me that the mild, common proposals made at different meetings have all the chances to get lost without any result: our speeches during the congresses were never taken into account to such an extent that something might change (as the documents of the congresses clearly reveal the same real problems). One question has to be asked: why should anyone believe that the method of proposals and usual speeches would be useful right now? Isn’t it natural for everyone to come to the conclusion that the only thing helping here would be a loud intervention, such as my letter?”¹⁷ It seemed that the group from Seghedin would be the one trying to modernize and update the speeches of the leaders of the Democratic Union of the Romanians from Hungary. “*The Informer*” was the stand where the objectors of the leadership of the time could have manifested. Although from the very editorship it had been announced that 6 issues per year were going to be printed, after the first two issues the magazine was suspended. It is still a mystery why after the first two issues in which the modernity of the journalistic discourse and consistent and constructive criticism in its pages was bringing a breath of fresh air within the community, it stopped printing. It may be because the moment of change was not there yet. It was the beginning of 1989 and the Hungarian authorities could not risk another open discussion on the minority issues, including the matter of the complicity of some of the leaders with the communist leadership in Budapest.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Mihai Cozma, *Plic deschis*, in *Informatorul*, nr. 1, Seghedin, 1989, p. 8-9.

The following period until 1990 was quite tensioned, due to a parlous general ambition. The year 1989 marked the radicalization of the intellectuals grouped around the Romanian language and literature Department of the “Juhász Gyula” Pedagogical Institute in Seghedin, who were extremely unsatisfied with the activity of the Democratic Union of the Romanians from Hungary towards the promotion of the rights of their own minority. As a matter of fact, in 1989 they refused to collaborate with the leadership of this structure. We can find the reason why in the publication of the department, *The Informer*, set forth by Mihai Cozma, the editor, teacher within the department, who, during a meeting with Gheorghe Marc, the secretary general of the Democratic Union communicated the fact that “...*The Union is still working within a frame and based on a content and a mechanism which have proved till now totally outdated and useless*”¹⁸.

In 1989 things started to change. The first win was the possibility to organize after the willing principles of the Romanian community in Hungary, even if many of the organizational deficiencies of the old regime were still present¹⁹.

On the 15th and 16th of December 1990 during a general assembly held at “Nicolae Bălcescu” Highschool in Giula, the Union of the Romanians in Hungary was founded. Gheorghe Petrușan became the president. This was the representing institution of the Romanians in Hungary both under cultural and political aspects until 1994. On the 5th of June 1995 the Union became the Cultural Union of the Romanians in Hungary, taking on from that point cultural-professional duties. Tiberiu Herdean was elected president, followed by Ioan Ciotea.²⁰

This transformation was due to the issuing of the Law for National and Ethnical Minorities in Hungary in 1993. It was to ensure equal rights for the national and ethnical minorities in regard with the preservation of their own culture and national features. This law also established the new kind of representing the minorities. They were to elect local governments which later at a national level would elect a national local government²¹. These structures used to be elected within general local rounds in Hungary and get competencies regarding issues in what concerned education, culture, media etc. of the minorities, including their financing.

Ioan Ciotea was succeeded for a short period by Emilia Martin, and from May 2013 priest Marius Maghiaru became the leader of The Cultural Union of the Romanians in Hungary (UCRU). From his very election, Marius Maghiaru voiced ambitious plans stating that “*The presidium wants to be more active in the organisation of the cultural life of the community and to better emphasise the relationships with the member organisations of the Union*”²².

The first working meeting of the new Presidium of The Cultural Union of the Romanians in Hungary took place on the 23rd of November 2013. Two weeks before he had been elected president by the UCRU General Assembly. The seven

¹⁸ *Informatorul*, nr. 2, Seghedin, 1989, p. 9.

¹⁹ Mihai Cozma, *Evoluția istorică a identității noastre românești/Ce s-a întâmplat și de ce?!*, în *Conviețuirea(Együttélés)*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, Seghedin, 1999, p. 105.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Românii...*, p. 23.

²² T.B., *Marius Maghiaru noul președinte al UCRU*, în *Foaia românească*, 31 mai 2013, p. 2.

members of the Presidium were Aurel Becan, Maria Berényi, Tiberiu Boca, Elena Csobai, Emilia Martin, Ștefan Oroian and Eva Șimon.

Therefore, according to the Law for National and Ethnical Minorities in Hungary from 1993, each national or ethnical minority is to have a *local government*. Within the Romanian minority, after the first minority elections in 1994 eleven such local governments were founded. In 1995 at Giula, according to the law, they established a National Local Government of the Romanians in Hungary (AȚRU). Ioan Budai was the president until 1998 and Gheorghe Ardelean and Gheorghe Netea were the vice-presidents. At the additional elections in 1995 the 12th minority local government was founded in Seghedin. Not taking part in the meeting for the foundation of AȚRU in Giula, it couldn't become a member of the national structure²³.

For the elections in 1998 other such local structures were founded, including 12 district local governments in Budapest²⁴. The majority of the members were not Romanians. The Law for National and Ethnical Minorities in Hungary allowed citizens to freely choose their ethnical identity so that a lot of non-Romanians founded so called Romanian local governments. According to some of the leaders of the Romanians in Hungary "Romanians" appeared out of the blue who up to that point had not belonged to this ethnicity²⁵. The phenomenon widened from one minority election to the other so that at some point many "Romanian local governments" did not include a single Romanian minority person from Hungary. As a result at the minority elections in autumn 2006 less than 46 Romanian local governments were elected²⁶. The situation is fully contradicting the decreasing number of Romanians in Hungary. There were 46 local governments elected: 15 in Budapest, 13 in Bichiș county, 11 in Bihor, 5 in Csongrád and one in each of the following counties: Borsód-Abaúj-Zemplén and Pesta. The Association of the current National local government has its representatives in 32 localities, The Association of Orthodox Women in 15 and The Romanian Association from the Capital City in 5²⁷.

Furthermore, an intriguing situation can be noticed during the ordinary and extraordinary meetings of AȚRU in case of many of the local governments where the discourse is exclusively in Hungarian as the "members" of the Romanian community do not speak Romanian or they simply are not Romanians²⁸. This situation is not comfortable at all for the Romanians in Hungary. Many of the representatives of the Romanian community raise a red flag for this situation and the newspaper *Romanian sheet (Foaia românească)* drew attention so many times upon the existing abnormalities following the "shocking" results of the elections when a lot of unknown (non-Romanian) people were on the electoral lists and later among the deputies of the local governments²⁹. The results of the last elections

²³ Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *op.cit.*, p. 90.

²⁴ *Românii...*, p. 24.

²⁵ Eva Iova, *Fraudă electorală de proporții*, in *Foaia românească*, 13 octombrie 2006, p. 3.

²⁶ *Rezultatele alegerilor minoritare 2006*, in *Idem*, 6 octombrie 2006, p. 3.

²⁷ *Românii...*, p. 24.

²⁸ Eva Iova, *Cine sunt ei?*, in *Foaia românească*, 13 octombrie 2006, p. 3.

²⁹ *Rezultatele alegerilor minoritare 2006*, in *Idem*, 6 octombrie 2006, p. 3.

(2006) are relevant from this point of view. Here's what the editors of *Romanian sheet* assert about this: "During the minority elections in the past years, the names of the candidates were written-out in Romanian in our newspaper. While redacting the present material we realised that we know the candidates less and less yet, they get into the Romanian local governments. First of all, among the candidates in Budapest we had big problems. The people known in the community (as they came to the fore in one way or another in our Romanian cultural-religious life) are written in Romanian³⁰".

The phenomenon of increasing the number of Romanian local governments continued during the last decade, which determined the manager of *Romanian sheet* Eva Iova Șimon to assert in September 2014 that "four years ago, 46 local governments were founded and now the necessary number of electorates was recorded (minimum 30 per locality) in 73 cities and villages in the country. We are writing "in the country" as new "Romanians" appeared out of the blue in the localities where the Romanian community of the Romanians in Hungary doesn't even know it exists...too many Romanian elements"³¹. She was right! After the elections in the fall of 2014 less than 61 local governments, 5 territorial local governments and 1 national local government³² as compared to 2019 when their number started to increase to 68 local governments, 5 territorial governments and 1 national local government³³.

The rational analysis of Eva Iova Șimon before the results of the election made her come to a series of very interesting conclusions related to their exploitation by the political authorities in Hungary, so that the destinies of the community would not break loose from a very strict control. She asserted that "The problem is not that we are scattered all over the country, as this is the fact in a way, but whom and what are the future "Romanian governments" from Szebény or Szendrőlád or Érpatak going to represent? Perhaps nobody or those four people who will form the local government. They will do nothing and will manage nothing. And they will stand still for the next four years as they were legally elected by virtue of The Minority Law. That they are not legal and do not represent anybody would bother nobody. Unfortunately! This has been going on for 12 years already and within the great majority of the districts in Budapest. Four years ago, 15 Romanian local governments were founded, 3 of them being recognised as Romanian. It is foreseen now that for the elections in October 17 Romanian local governments will be founded from which only 3 will be truly Romanian. Why are we saying that the others are not Romanian although some of them really have Romanian members from Romania? Because these have not integrated in the Romanian community, they do not take part in the community programs (cultural or religious), their children do not attend Romanian schools etc. They were founded only to benefit the

³⁰ Numele candidaților, in Ibidem

³¹ Eva Iova, *Suntem tot mai mulți*, in *Foaia Românească*, 26 aprilie 2013, p. 1.

³² *Rezultatele alegerilor directe de autoguvernări de naționalitate românești din 12 octombrie 2014: Avem 61 de autoguvernări locale, 5 autoguvernări teritoriale și 1 Autoguvernare pe Țară*, in *Foaia românească*, 25 octombrie 2014, p. 2.

³³ Eva Șimon, *Cu ce ne-am ales? Analiza rezultatelor de la alegerile minoritare din 13 octombrie 2019*, in *Foaia românească*, 25 octombrie 2019, p. 3.

public money. The state only provides about 700 thousand Forint, not too much, but the most important is the contribution of the district city halls which in some places gets to 4-5 million Forint.

If we consider that in 1994 the Romanians in Hungary only had 11 local governments and in 1998 there have already been 33 and the predicted number for the following elections (73)³⁴ it is much, much over our expectations and necessities, we can rightfully ask the question: what is the use of this kind of local governments? Could it be changed or does it have to be totally dissolved? These are questions to which many of the opinion leaders of the minorities are looking for answers. This problem is alive for others as well, yet not as critical as for the Romanians.

The new assembly in Budapest adopted and changed many laws from its foundation two months ago. It has already decided upon the fact that from 2014 the minorities in Hungary will have representatives in the Parliament. It decided to reduce the number of deputies within the minority local governments (from 5 to 4). It hasn't got to the Minority Law though. And it will not be able to do it by autumn. It is left for the wisdom of each minority to choose the way in which they will fight the rich pseudo-minorities amongst them³⁵

What would be the conclusion? The first issue is related to the fact that the Hungarian authorities used to encourage the foundation of as many local governments as possible within the space of the Romanian community. Two objectives would be achieved this way. The first would be that of demonstrating the high level of democracy in Hungary, one that allows anybody willing to limitless found minority local governments without any restriction. The second objective, obstinately observed, is that of increasing the number of Romanian local governments to be controlled, as a reliable vehicle of political management of AȚRU by imposing a person cared for by the Hungarian authorities as a leader. The first was Traian Kreszta from the foundation of AȚRU until 2014, followed by Tiberiu Juhasz, the first one being passed by the Parliament in Budapest as spokesperson for the Romanians in Hungary, as a reward from the political Hungarian authorities for the great services to the Romanian community (!?) and Gheorghe Cozma from 2019. The main purpose was that of isolating the group of associations around The Cultural Union the Romanians in Hungary, who wanted to change the president of AȚRU with a person supported by them and potentially not under the control of the political factor in Budapest. Together with the increasing number of local governments, the chance of those opposing Traian Kreszta to replace him was decreasing, as the number of the local governments controlled by UCRU was in constant decrease of the balance at national level as a consequence of the increasing number of those loyal to Traian Kreszta, Tiberiu Juhasz and Gheorghe Cozma.

The situation remained unchanged, it even got worse during the minority elections on the 13th of October 2019. According to Eva Iova Șimon these elections brought out, the same they did during the previous rounds, "many questionable

³⁴ În final au fost numai 68.

³⁵ Eva Iova, *Suntem tot mai mulți*, in *Foaia Românească*, 26 aprilie 2013, p. 1.

Romanian local governments”³⁶ According to her, “in Budapest, almost all the 23 districts will have Romanian local governments except for districts I, XII, XX and XXII. Remember that in Budapest the Romanians have only one institution, the Orthodox Church in district VII. New Romanian local governments appeared in places where no Romanian representations have existed so far like Pécs, Mogyoród, Dombegyház, Mezőhegyes, Berekböszörmény, Monor, Pécel, Szigetszentmiklós, Vác. Romanian local governments were elected for the following 5 years in places where there are not and never have been any Romanian institution (church or school) like Múcsony (Borsod-Abaúj-Zemplén county), Győr (GyőrMoson-Sopron county) sau Mátészalka (Szabolcs-Szatmár-Bereg county)”³⁷ All these raise lots of doubts upon the fairness of the elections and the control of the Hungarian government authority over the life of the Romanian community by means of AȚRU.

Similar situations were signalled at the end of 2019 by the other national minorities in Hungary as mentioned above, during the meeting of the Parliamentary Commission of Nationalities on 7th October 2019 where Traian Kreszta did not notice anything suspect regarding the Romanian community in Hungary³⁸.

The silence of Traian Kreszta was spread within the Romanian community. As a matter of fact, after the minority elections on 13th October 2019 things tended to settle even from the perspective of calming the tensions within the community until a few years ago. This happened as a consequence of the fact that the great majority of those opposing the group supporting Traian Kreszta got out of the picture, were forced to wait and see or simply understood the way things went and gave up any form of committed activism, with some exceptions though, those around the *Romanian sheet* a dwindling group.

After more than a decade of tensions between the group supporting Traian Kreszta and the group supporting The Cultural Union of the Romanians in Hungary, the new composition of the AȚRU Presidium shows us that everything is under control from the perspective of the Hungarian authorities. From the 15 deputies of AȚRU, 8 have origins in Micherechi: Gheorghe Cozma, Bertold Netea, Maria Gurzău Czeglédi, Gheorghe Pătaș, Vasile Sucigan, Margareta Tat, Gavril Gurzău și Beata Condorș Szöllősi. Another two come from Aletea Vasile Botaș and Ioan Nedrău, 1 deputy comes from Chitighaz, Erica Borbély, 1 deputy from Otlaca-Pustă, Elvira Ardelean Pál, 1 deputy from Csanádpalota, Mariana Negreu Vetró and 1 deputy from Bedeu, Elena Szilágyi. One deputy was elected from Budapest Ana Roxin, at the beginning of 2020 leaving the place to her daughter. Two of the deputies are born in Romania³⁹. We are talking about Mariana Negreu Vetró and Ana Roxin.

The list proposed by the Romanian minority for the Parliamentary Elections which took place on the 3rd of April 2022 seemed under total control as well. It is almost similar to the list of the AȚRU deputies: Traian Kreszta, Gheorghe Cozma,

³⁶ Eva Șimon, *Cu ce ne-am ales? Analiza rezultatelor de la alegerile minoritare din 13 octombrie 2019*, în *Foaia românească*, 25 octombrie 2019, p. 3.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

Erica Borbely, Maria Gurzău Czeglédi, Elena Szilágyi, Vasile Sucigan, Bertold Netea, Gavril Gurzău, Ioan Nedro, taking precautions elimination of any unpleasant surprises so that the future of the community be left on safe hands, exactly as it is today⁴⁰.

Another important aspect that breaks through is that Budapest government is willing to spend as much as necessary to secure the tranquility of the national minorities in Hungary and to gain total control over them. Within this framework it is proved that the system of local governing is completely inefficient for maintaining the national identity.

Expressing the point of view of the Romanian community, Eva Iova Șimon appreciated that: *“definitely when it comes to us this system of local governing is guilty of uprooting the workshops, for the death of the civil scope and for the total lack of interest of the younger generations for the Romanian cultural and public life. The debates became fighting, the arguments became sorrows till death, everybody suspects everybody, the lies invented in front of a glass of palinca are spread as easily as saying “Good afternoon!” without any trace of responsibility, as nobody takes it seriously neither could it be. The system of minority local governing brought something else, besides the death of the battle of ideas: a lot of money for some and not a penny for others. First of all, in what concerns the national local governments the elections every four years are almost futile, money from the budget thrown away as their leadership are more difficult to be changes than climbing the Himalaya Mountains. The one with the money in his pocket can easily promise unicorns and rainbows. He doesn’t need forums and electoral meetings. He fears questions and doesn’t want to give answers. He doesn’t care about the gradual disappearance of those he pretends to represent. What is important is for him to be comfortable and his leadership without any troubles. At any cost!”*⁴¹ And the price paid by the Budapest government is high. During the meeting for the foundation of AȚRU on 4th November 2019 the salaries and fees of the leaders, members of the commission and the members of the General Assembly were voted. They are more than generous and paid by the Budapest government which makes those cashing out try to harmonize the interests of their own government political benefactors with the interests of the community they should represent. When you think of the direction in which things are going for the Romanian minority in Hungary you can only ask one question: Whose interests are they representing since they are so well paid? Of course, without any doubt, the interests of the Romanian community as well, but without upsetting the financing resource too much or if possible at all... meaning the Budapest government.

The question is legit as recently, on the 4th of November 2019, a salary of 540.000 ft. monthly was voted for the president of AȚRU Gheorghe Cozma, to which a monthly allowance of 81.000 ft is added (approximately 1850 EU per month). The full time vice-president, Bertold Netea earns 350.000 ft plus 52.000 ft allowance (about 1200 EU per month) and the honorary vice-president Elvira Ardelean has 300.000 ft salary and 45.000 ft allowance (about 1050 EU per month).

⁴⁰ Idem, *Naționalitățile din Ungaria se pregătesc, pentru a treia oară, de alegeri parlamentare*, in *Foaia românească*, 25 februarie 2022, p. 3.

⁴¹ Idem, *Curechi electoral de toamnă*, in *Foaia românească*, 26 septembrie 2014, p. 3.

We have to admit it is quite profitable to lead the destinies of the Romanian community in Hungary. These amounts are added to their wages from their places of work their activity as leaders being of course separately paid.

According to some of the representatives of the Romanian community in Hungary the whole context is maintained by the leadership of AȚRU as well from 1998⁴². The president Traian Cresta was elected in 1999 and re-elected every round, of course enjoying the complicated and permissive (on purpose?) electoral system which allows non-Romanians to vote.⁴³ As a fact, there is a status-quo for the leadership of AȚRU from 1999. That time the president Traian Cresta was seconded by the vice-presidents Gheorghe Oros, Gheorghe Gulyas and Ioan Tănăsui.

During the 2002 elections Gheorghe Ardelean replaced Gheorghe Oros the rest of the positions being maintained.⁴⁴ The situation remained unchanged after the minority elections in the fall of 2006 when Traian Cresta won a new four year mandate in the lead of AȚRU, by means of the same electoral mechanism. Some of the leaders of the Romanians in Hungary accuse the present president of AȚRU that for perpetuating this status-quo he uses all kinds of subterfuges and attacks towards his objectors. Among these, the attempt to silence the *Romanian sheet* by means of under-funding while the “younger” newspaper *The Cronicle (Cronica)* gets financing as it is in his favour⁴⁵. In fact, they say that *The Cronicle* appeared as a media institution parallel to *Foia românească* as the last one used to have from time to time a critical attitude towards AȚRU and could not be kept in leash. In this regard can also be regarded the even newer *The Centre for Documentation and Information of the National Local Government of the Romanians in Hungary (Centru de Documentare și Informare al Autogovernării pe Țară a Românilor din Ungaria)* founded at Giula in 2003⁴⁶, for which *The Research Institute of the Romanians in Hungary* would be the competitor, also in opposition with the political representation of the Romanians in Hungary. The suspicion is also fed by the fact that the activities of *The Research Institute of the Romanians in Hungary* increasingly less financed after the issuing of *The Centre for Documentation and Information of the National Local Government of the Romanians in Hungary* like the *Romanian sheet*.

Traian Cresta left the leadership of AȚRU to Tiberiu Juhasz in 2014 when as a result of the changes to the electoral law representatives of the national minorities were accepted in the Budapest Parliament but without the right to vote, only as spokespersons, a kind of an observer.⁴⁷ Alexandru Finna, the vice-president of AȚRU replaced Anna Borbely for a short period of time. After the elections in

⁴² Eva Iova, *AȚRU s-a constituit cu ușile închise. Traian Cresta va fi și în următorii ani președintele AȚRU*, in *Foia românească*, 7 martie 2003, p. 3.

⁴³ Idem, *Un cetățean-un vot*, in *Foia românească*, 30 ianuarie 2009, p. 3.

⁴⁴ Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, Mihai Cozma, *op.cit.*, p. 91.

⁴⁵ *O decizie care pune în pericol Foia românească*, in *Foia românească*, 24 aprilie 2009, p. 3; Eva Iova, *Trădarea din Joia Mare*, in *Ibidem*.

⁴⁶ Eva Ruja Bányai, *Centrul de Documentare și Informare al Autogovernării pe Țară a Românilor din Ungaria*, in *Lumina 2004*, Giula, 2004, p. 30-37.

⁴⁷ Editorial, *Felicitări și..... la treabă*, in *Cronica*, nr. 15, 2018, p. 1.

2018 the situation with the leadership of AȚRU remained unchanged⁴⁸ until the fall of 2019.⁴⁹

After the minority elections on the 13th October 2019, on the 4th November 2019 a meeting took place for the founding of a new National Local Government of the Romanians in Hungary when the fourth president of AȚRU was elected in the person of Gheorghe Cozma who for the last five years was the head of office for AȚRU. On this occasion a modus vivendi of functioning was established according to which the two former sides agreed to truce. This is also reflected by the leadership structure which includes people from both sides in dispute till recently. Besides Gheorghe Cozma, Bertold Netea (full time) and Elvira Ardelean Pál (honorific) were proposed as vice-presidents.⁵⁰

Facing all these, fewer and fewer remarkable leaders of the Romanian community in Hungary take a stand. Most of them retire from the community front lines considering that the institutional activity of the Romanians in Hungary is *“over-politicized and over-formal.”*⁵¹ These made Mihai Cozma bitterly conclude that till now *“nobody found – and nobody is looking for – some forms by which most Romanians can be considered trained and appreciated within their minority life, or feel they belong to this community.”*⁵² Under these circumstances the lives of the Romanians in Hungary promises to wear dark colours and the perspective of their continuity in Trianon Hungary is an unclear and improbable one.

⁴⁸ Anca Becan, *Ședință de lucru și audiență publică la AȚRU*, in *Foaia românească*, 7 decembrie 2018, p. 3.

⁴⁹ Din păcate, președintele AȚRU, Tiberiu Juhasz, a încetat din viață în luna martie a anului 2019. Vezi E.Ș. *Autogovernarea pe Țară a Românilor în doliu*, in *Foaia românească*, 29 martie 2019, p. 3.

⁵⁰ Eva Șimon, *Constituirea noii Autogovernări pe Țară a Românilor din Ungaria*, in *Foaia românească*, 4 noiembrie 2019, p. 3.

⁵¹ Mihai Cozma, *Evoluția istorică a identității noastre românești/Ce s-a întâmplat și de ce?*, in *Conviețuirea(Együttélés)*, an 2, nr. 4, 1998, an 3, nr. 1, Seghedin, 1999, p. 105.

⁵² *Ibidem*.

TROUBLED RELATIONS: THE UNITED STATES AND MEXICO DURING THE GREAT WAR

*Dorottya SZ. HALÁSZ**

Abstract. *Troubled Relations: The United States and Mexico during the Great War.* At the outbreak of war in Europe in the summer of 1914, the states of the American continent (except Canada) chose to remain neutral in the conflict, and they meant to sustain this status until the end of the hostilities. Their endeavors coincided with German plans as the Central Powers aimed to avert American, especially United States involvement in the war. The German Empire started a secret operation to aggravate already existing tensions between the U.S. and Latin American countries in order to make Washington focus on issues of the Western Hemisphere instead of siding with the Entente. Its efforts centered on Mexico for two basic reasons: that country's uncertain domestic situation and its geographical proximity to the United States. Following a brief outline of U.S.–Mexican relations prior to the Great War, this paper depicts the complicated relationship between the two countries during the war years and in its immediate aftermath. It pays special attention to the story of German Secretary of State for Foreign Affairs Arthur Zimmermann's telegram to Mexico for an anti-U.S. alliance, which prompted Washington's war declaration in April 1917.

Keywords: *United States, Mexico, Zimmermann telegram, World War One, international relations*

When war broke out on the Old Continent in the summer of 1914, it did not at first affect the nations of the Americas, except the Canadians. Having no vital political connections with the belligerents, U.S. Americans as well as Latin Americans chose neutrality, and they meant to sustain it. Their endeavors coincided with German military objectives as the Central Powers tried to avert U.S. involvement in the war. To that effect, the German leadership started a secret operation to aggravate already existing tensions between the United States and Latin America, and to make Washington focus on issues of the Western Hemisphere instead of entering the fight on the side of the Entente. The plot involved diplomats, agents, and citizens of European countries and the United States. Mainly because of that country's uncertain domestic situation and its geographical proximity to the U.S., German efforts centered on Mexico.¹

* University of Miskolc, Hungary. E-mail: sz.halaszdorottya@uni-miskolc.hu

¹ Stefan Rinke – Karina Kriegesmann, "Latin America," in: *1914–1918-online: International Encyclopedia of the First World War*, ed. Ute Daniel et al., Berlin, 2015, Freie Universität Berlin, 4, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/latin_america (accessed September 21, 2016); Friedrich Katz, *The Secret War in Mexico*:

The relationship between the United States and its southern neighbors – Mexico included – has never been free from tensions. Despite the fact that the former had gained independence from Great Britain only a few decades before the countries of Central and South America deposed colonial rule in the early 19th century, the young republic in the north envisioned its own leadership in the Americas, which soon caused resentment among the peoples of Latin America. While they were still struggling for independence, influential political leaders in Washington—including presidents Thomas Jefferson, James Monroe, and John Quincy Adams—started to regard the vast territories in the south as a natural sphere of influence of the United States.

During the period before the American Civil War (1861–1865), relations with South America had been minimal and restricted to trade, but connections with Mexico and Central America acquired great importance. One reason was the desire of politicians from slave states to expand U.S. boundaries in the south toward Mexico and the Caribbean, especially Cuba.² This circumstance contributed to the buildup of hostilities between the United States and Mexico, which happened despite a promising start of their relations. In 1822, the United States happened to be the first country to extend diplomatic recognition to Mexico, which had cast off Spanish colonial rule and become an independent country only a year before. Yet, as soon as American settlement in the region intensified, so did the tension between the Mexican government and the settlers, who were required by law to take Roman Catholicism and local citizenship. The enmity led to the declaration of Texas's independence in 1836, after which, in the absence of Mexican recognition, leaders of the new republic sought immediate annexation by the United States. Texas was finally admitted to the Union in 1845, but troubles with Mexico continued and resulted in the U.S.-Mexican war between 1846 and 1848. At the close of the conflict, the victorious United States received what accounted for half of Mexico's original territory in today's California, New Mexico, and Arizona—areas that would achieve new importance some seventy years later when Washington would be contemplating a declaration of war against the German Empire during World War One.³

Following the outbreak of hostilities in Europe in the summer of 1914, on August 4, President Woodrow Wilson issued a Proclamation of Neutrality and, two weeks later, addressed a message to Congress in which he called for American impartiality “in thought as well as action”⁴ with regard to the conflagration in the Old World. He acted in line with American foreign policy traditions to keep the

Europe, the United States, and the Mexican Revolution, Chicago, 1981, University of Chicago Press, 50.

² Tamás Magyarics, *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, Budapest, 2000, Eötvös József Könyvkiadó, 58.

³ Mark T. Gilderhus, *The Second Century: U.S.–Latin American Relations Since 1889*, Wilmington, DE, 2000, Scholarly Resources, 3–4; Thomas G. Paterson – J. Garry Clifford – Kenneth J. Hagan, *American Foreign Relations: A History To 1920*, Lexington, MA, 1995, D. C. Heath and Company, 114–121.

⁴ Brigham Young University, “President Wilson’s Declaration of Neutrality.” WWI Document Archive. https://wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Declaration_of_Neutrality (accessed December 18, 2021).

United States aloof from European conflicts and concern itself with issues of the Western Hemisphere. The southern neighbors of the U.S. in Latin America took the same position and, at least, for the moment, chose to remain neutral in World War One. Events in the early months of 1917, however, brought a turnabout in Washington's attitude and initiated changes also in the policies of Latin American countries.

In the years since the beginning of the war, U.S. relations with Germany were deteriorating for a number of reasons, most importantly, because Washington repeatedly experienced the violation of its basic rights as a non-belligerent.⁵ Drawing on its neutral status, it wanted to maintain commercial ties with the warring nations regardless which side they took in the Great War, but Germany protested Washington's economic ties with the Entente and, in February 1915, it announced submarine warfare to disrupt relations. Incidents claiming the life of U.S. citizens soon followed, with the greatest number of victims resulting from the German torpedo attack on the British passenger liner *Lusitania* on May 7, 1915.⁶ Although the *Lusitania* crisis did not lead to immediate war with the Central Powers, U.S. relations with the German Empire remained uneasy.⁷ Following President Wilson's unsuccessful efforts, in 1916, to mediate between the belligerents and make "peace without victory," events of the early months of 1917 changed the course of conduct in the war for the United States. On January 31, Berlin announced that it would start unrestricted submarine warfare the next day, meaning that all vessels—enemy, neutral, military, merchant, as well as passenger ships—in the war zone around Great Britain, France, Italy, and the Eastern Mediterranean could expect a U-boat attack without prior warning. The same day, German ambassador Johann von Bernstorff assured Washington that his country would do everything to safeguard U.S. interests and that it still hoped Wilson's mediation would bear fruit. Nonetheless, the unfriendly attitude of the Entente Powers toward making peace on equal terms and also the grave food situation in Germany left no alternative for his country than the unrestricted use of submarines. Actually, the German leadership believed that, in about two months, its new policy would bring results and force Britain into talks. It also expected that the United States would uphold its neutrality in the meantime, but Washington's decision, on February 3, to sever diplomatic relations with the German Empire was not a promising sign. What is more, the same day it announced the breakdown of relations with Germany, the U.S. instructed its diplomatic representatives in neutral

⁵ Although Great Britain defied U.S. neutral rights as well, Washington tended to protest German violations more often and more forcibly.

⁶ Paterson – Clifford – Hagan 1995, 286–293, 299.

⁷ In fact, the *Lusitania* incident was not the last occasion U.S. lives and properties were lost. Before the United States entered the Great War in April 1917, three citizens had died on a U.S. ship and about 190 (including the victims on the *Lusitania*) had lost their lives on belligerent ships as a result of torpedo attacks by a German submarine. Paterson – Clifford – Hagan 1995, 300.

Latin America to advise their host governments of its change of policy and ask them to take similar action.⁸

Berlin intended the application of unrestricted submarine warfare as a measure to shorten the war and to prevent the United States from entering the fight altogether, or, in case the U.S. nevertheless got involved, the German Empire hoped it would happen at a time when it was too late for Washington to act decisively on any front. To decrease further the chance of U.S. military participation in Europe, Berlin devised a plan to make sure that in case of a war declaration, the forces of the United States would be tied down on the American continent.⁹ To that effect, on January 16, 1917, German Secretary of State for Foreign Affairs Arthur Zimmermann sent a telegram to the German minister in Mexico instructing him to present the following plan “most secretly” to the president of his host country “as soon as the outbreak of war with the United States of America [was] certain”: “we make Mexico a proposal of alliance on the following basis: make war together, make peace together, generous financial support and an understanding on our part that Mexico is to reconquer the lost territory in Texas, New Mexico, and Arizona.” Furthermore, Berlin’s representative was expected to suggest to the Mexican president “that he should, on his own initiative, invite Japan to immediate adherence and at the same time mediate between Japan and [the German Empire].”¹⁰

While circumstances suggest that the proposed German-Mexican alliance had, at least, some chance of materializing, it is not clear how Zimmermann conceived the realization of a German-Japanese cooperation as the latter had been fighting in support of the Entente Powers since the outbreak of hostilities in August 1914.¹¹ Facts in the personal career of the foreign secretary might serve as part of the explanation. Since the early 20th century, Zimmermann had conducted foreign intelligence operations for his country, and so during the Great War he came to lead a covert program intended to cause trouble for Germany’s enemies on various continents, including Asia. The German Empire was contemplating a separate peace with Japan in 1915, and it is possible that Tokyo’s tense relations with Washington

⁸ German Ambassador to Colonel House, January 31, 1917, Ambassador in Germany to Secretary of State, January 31, 1917, Secretary of State to Diplomatic Representatives in Neutral Countries (Circular Telegram), February 3, 1917, United States Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1917: Supplement 1, The World War, Washington, D.C., 1917*, U.S. Government Printing Office [hereafter cited as *FRUS* 1917], 34–37, 103–104, 108, <http://digital.library.wisc.edu/1711.dl/FRUS.FRUS1917Supp01v01> (accessed September 10, 2016).

⁹ As a matter of fact, it was Mexico, in 1916, that initiated cooperation with the German Empire. Katz 1981, 330–333, 351; Michael C. Meyer, “The Mexican–German Conspiracy of 1915,” *The Americas: A Quarterly Review of Inter-American Cultural History* 23 (1966), 76–89.

¹⁰ Ambassador in Great Britain to Secretary of State, February 24, 1917, *FRUS* 1917, 147.

¹¹ It is possible that, at the time of the Zimmermann telegram, a German plan to transfer California to Japan in case of a successful cooperation might have existed. See Joachim von zur Gathen, “Zimmermann Telegram: The Original Draft,” *Cryptologia* 31 (2007), 2–37, 20, https://cosec.bit.uni-bonn.de/fileadmin/user_upload/publications/pubs/gat07a.pdf (accessed October 2, 2016).

in early 1917 made Zimmermann believe that Japan might be interested in resuming negotiations via Mexico.¹² Nonetheless, when asked about it, Japan related that it had not received a proposal of alliance from Mexico and called it “absurd to suppose” that such a course would be possible, especially as a result of pressure from Mexico. Japan would not “under any circumstances desert the Allies [the Entente] and join Germany... This plot shows what mental delusion Germany is laboring under.”¹³

In view of the militaristic nature of U.S.-Mexican relations at the time of Zimmermann’s telegram, the proposed German-Mexican alliance seemed to have more chance of materializing, at least, in principle. Following the end of hostilities after the conclusion of peace at the close of the Mexican War in 1848, internal strife, civil war, and foreign intervention characterized Mexico’s history. Peace came in 1877 with the election of Porfirio Díaz to the presidency, who then ruled the country (except for a brief period between 1880 and 1884) until 1911. During this time—the so-called *Porfiriato*—Mexico experienced tremendous economic growth, mostly as a result of the president’s encouragement of foreign investment in his country. By the end of his rule, foreign businesses (mainly U.S. and British enterprises) owned most of the largest companies in Mexico. But many in the country resented Díaz’s dictatorial governance, and the regime started to collapse in November 1910, when Francisco I. Madero, the opposition candidate for the presidency, led an insurrection. The revolt marked the beginning of the Mexican Revolution and a new period of civil wars that lasted until 1920.¹⁴

The fall of Díaz from the presidency initiated changes also in the relations of the United States with Mexico. Just as Wilson was taking office in Washington in early 1913, Madero was assassinated and the ensuing fight between the forces of General Victoriano Huerta, the army chief of staff, and those of Venustiano Carranza, the governor of Coahuila and leader of the so-called Constitutionalists, invited U.S. intervention. Calling it illegitimate, Washington refused to extend diplomatic recognition to the Huerta regime, and tension became even more palpable in 1914 because of events that further deteriorated U.S.-Mexican relations. On April 9, Huerta’s troops arrested U.S. sailors at Tampico for having wandered into a zone closed to foreigners. When Mexico refused an apology to Washington, the U.S. president ordered a fleet to the Gulf of Mexico. To make things worse, at the same time the Wilson administration was contemplating the forms of retaliation

¹² Thomas Boghardt, *The Zimmermann Telegram: Intelligence, Diplomacy, and America’s Entry into World War I*, Annapolis, MD, 2012, Naval Institute Press, 4–5; Barbara W. Tuchman, *The Zimmermann Telegram: America Enters the War, 1917–1918*, New York, 2014, Random House, 37–38, 50–60. Chief causes of the tense U.S.–Japanese relations were Washington’s anti-Asian (and anti-Japanese) immigration and land policy and their opposing foreign policy objectives in the Pacific region.

¹³ Ambassador in Japan to Secretary of State, March 3, 1917, *FRUS* 1917, 160–161.

¹⁴ Gilderhus 2000, 39; Stephan Scheutzger, “Mexican Revolution,” in: *1914–1918-online: International*

Encyclopedia of the First World War, ed. Ute Daniel et al., Berlin, 2015, Freie Universität Berlin, 1, 4, http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/mexican_revolution (accessed September 15, 2016).

against Mexico, news of a German merchant ship carrying weapons for Huerta and nearing Veracruz arrived. Within a few hours, on April 21, the U.S. Navy and Marines occupied the port city to prevent the ship from unloading its cargo. The resulting clash of arms left nineteen Americans and 129 Mexicans dead. However, it was not long before, in the summer of 1914, that Washington finally managed to build up enough support for the anti-Huerta forces to oust the general from power and force him into exile.¹⁵

Yet troubles with Mexico still did not come to a standstill. Internal conflict among the victorious Constitutionals complicated U.S.-Mexican relations and led to an undeclared war between the two countries after Washington's diplomatic recognition of the Carranza government in October 1915. One leader of the warring factions was Francisco (Pancho) Villa who, just like Huerta before him, was now receiving German support for being the man capable of embroiling the U.S. with Mexico. Villa was so adamant on provoking the United States that he went as far as launching a direct attack against its territory. The Mexican revolutionary general raided the border city of Columbus, New Mexico, on March 9, 1916, causing the deaths of seventeen U.S. citizens (and of more than one hundred Mexicans). His act drew retaliation by U.S. troops, who intruded into Mexican territory. Although the expeditionary force commanded by General John J. Pershing remained there for a year, it failed to capture Villa, which became a serious embarrassment for the United States.¹⁶

Shortly after the U.S. troops had completed their withdrawal from Mexico on February 5, 1917, leaving Carranza in power, news of the German plot to ally itself with the southern neighbor of the United States (and Japan) reached Washington. The source of the information, which arrived in the U.S. capital on February 24, was the British foreign ministry.¹⁷ It was the staff of the so-called Room 40, the cryptographic office in London responsible for reading enemy traffic, that little more than a month before had intercepted and decoded Zimmermann's secret message to the German minister in Mexico.¹⁸ Actually, the telegram had passed through London as well as Washington before it reached Mexico City, and, in fact, it was Ambassador von Bernstorff who relayed the message to Mexico.¹⁹

¹⁵ Gilderhus 2000, 40–41, 44–45; Nancy Mitchell, *The Danger of Dreams: German and American Imperialism in Latin America*, Chapel Hill, NC, 1999, University of North Carolina Press, 195–198; Tuchman 2014, 43–49.

¹⁶ Tuchman 2014, 83–86; Gilderhus 2000, 48, 50–53. For details of the raid on Columbus see Friedrich Katz, "Pancho Villa and the Attack on Columbus, New Mexico," *The American Historical Review* 83/1 (1978), 101–130.

¹⁷ Tuchman 2014, 139; Ambassador in Great Britain to Secretary of State, February 24, 1917, *FRUS* 1917, 147–148.

¹⁸ The British withheld the information out of fear of exposing their habit of reading German (and U.S.) diplomatic correspondence and their knowledge of the German code. They decided to inform Washington after having made arrangements to maintain the secrecy of the work conducted by Room 40 and after having been disappointed by the news of an U.S. diplomatic break with Berlin instead of a war declaration on February 3. Tuchman 2014, 140.

¹⁹ "The Zimmermann Telegram," *Cryptologic Quarterly*, 43–44, <https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/cryptologic->

Upon passing on the information to the United States, London authorized the publication of the contents without revealing the source, which Washington consequently did on March 1.²⁰

As early as February 5, even before Wilson learned of Zimmermann's telegram, Washington had received disturbing news of increased German activity in Mexico, including the organization of Mexicans by a German captain to raid U.S. territory. In fact, on the same day—which was only two days after the U.S. had broken diplomatic relations with the German Empire—Berlin sent a second message to its minister in Mexico. This time, it authorized its representative to approach Carranza without delay—and, in the same manner, it also authorized Carranza to approach Japan—but reiterated its insistence on forming an alliance with Mexico only on the occasion of war with the U.S. One part of the message, which was not finally sent, also planned to authorize the German diplomat to endeavor to keep the ABC countries (Argentina, Brazil, and Chile) from rallying behind the U.S.²¹

Although Berlin's delegate had indeed presented his government's offer to the Mexican Foreign Minister on February 20, upon a U.S. enquiry on February 28 the latter denied knowledge of the proposal. President Carranza acted likewise but actually set up a military committee to investigate the feasibility of war against the United States. The conclusions of the committee report were unfavorable and advised against such a scenario for several reasons: 1. the U.S. was much more powerful; 2. Germany could not fulfill its promise for generous support because of the British naval control of the traffic in the Atlantic; 3. even if Mexico succeeded in regaining territories from its northern neighbor, it would face serious difficulties in keeping them because of the large pro-U.S., English-speaking population there; and, finally, 4. Mexico would risk its cooperation with the ABC countries with whom it had been working to improve relations with Washington. Having taken into consideration the recommendations of the committee report and having received news of the U.S. decision to declare war against the German Empire, Carranza officially rejected Berlin's offer on April 14.²²

In the meantime, U.S.-German relations were swiftly deteriorating in the aftermath of the Zimmermann note scandal. As a first reaction, Washington wanted to verify the authenticity of the telegram and, to that effect, it assigned an expert to investigate. All doubts proved superfluous on March 2, however, when Zimmermann publically acknowledged authorship, explaining that it was “not only the right but even the duty of the Imperial government to make provisions for the case of a warlike conflict with the United States of America in order to neutralize

quarterly/assets/files/the_zimmermann_telegram.pdf (accessed October 4, 2016). Joachim von zur Gathen dismisses all ideas that argue the existence of several possible routes for transmitting the telegram and contends that it went from Berlin to Washington only via U.S. diplomatic channels. See Von zur Gathen 2007, 12–15, 22–25.

²⁰ Ambassador in Great Britain to Secretary of State, February 24, 1917, *FRUS* 1917, 147–148; Paterson – Clifford – Hagan 1995, 303.

²¹ Tuchman 2014, 139–140; Von zur Gathen 2007, 21; Boghardt 2012, 11–12.

²² Von zur Gathen 2007, 25; Ambassador in Mexico to Secretary of State, February 26, 1917, and March 10, 1917, *FRUS* 1917, 235, 238–239; Katz 1981, 364.

the entry of a further enemy as far as possible.”²³ In reply to the arguments of a German parliamentary committee that, given the weakness of the Mexican military, pointed out the unrealistic nature of the German proposal, the foreign minister answered that he, indeed, shared this opinion but believed that even with the limited resources Mexico possessed, it would have been able to cause enough disturbance in the border states of the United States to keep U.S. troops away from the battlefields in Europe.²⁴

But Zimmermann proved fatally wrong on the issue. Whereas Mexico chose to reject his proposal, the United States chose to do exactly what the German military had been desperately trying to avoid: it entered, on April 6, the Great War on the side of the Entente Powers. Most certainly, Washington would have decided for war regardless of the German note, but news of the proposal accelerated the process, and it convinced the previously hesitant First Executive of the necessity of taking such a course. In the words of Secretary of State Robert Lansing: “From the time that the telegram was published... the United States’ entry into the war was assured.”²⁵ Prior to his knowledge of the German plot for a Mexican (and, possibly, Japanese) alliance, President Wilson had been reluctant to give up his peace overtures, yet he had to admit the futility of his efforts afterwards. Thus, Zimmermann’s scheme became the last straw that pushed Wilson toward a war declaration, and in his war message to Congress, on April 2, he cited the plot as “eloquent evidence” that the German Empire intended “to stir up enemies against us at our very doors” and that it entertained “no real friendship” for and meant “to act against ... [the] peace and security” of the United States.²⁶

As a result of favorable votes in both the Senate and the House of Representatives, on April 6, 1917, the United States embarked on a completely new adventure in the nation’s history by becoming a belligerent in a war waged outside the Western Hemisphere. The idea that the Latin American republics should follow its lead and change their conduct of the war appeared early, in fact, it had appeared before the U.S. war message. Two days after Washington had severed its ties with

²³ Minister in Switzerland to Secretary of State, March 3, 1917, *FRUS* 1917, 160; Von zur Gathen 2007, 30.

²⁴ Von zur Gathen 2007, 31.

²⁵ Boghardt 2012, 2, 6.

²⁶ U.S. National Archives and Records Administration, “Transcript of Joint Address to Congress Leading to a Declaration of War Against Germany (1917).” www.ourdocuments.gov.

<https://www.ourdocuments.gov/doc.php?doc=61&page=transcript> (accessed November 18, 2016).

Besides the Zimmermann affair, other considerations also weighed heavily in Wilson’s decision to enter the fight. In addition to his noble ideas to make the world “safe for democracy,” “to defend our right and our honor” as well as American values, submarine warfare, especially in its unrestricted form after February 1, incited great resentment among the neutrals in general and in the U.S. in particular. Despite the fact that, as a defensive measure, Washington ordered the armament of U.S. merchant vessels after the president had learned of Zimmermann’s proposal, in mid-March alone, three ships suffered U-boat attacks and subsequent sinking. The die was cast and, at that point, Wilson decided for war. See Paterson – Clifford – Hagan 1995, 303.

Berlin in consequence of the German announcement of starting unrestricted submarine warfare on February 1, 1917, the U.S. informed the neutrals accordingly and, arguing that it would “make for the peace of the world,” requested them to take similar action.²⁷ While mostly sympathetic, the initial reactions were rather restrained and none of the Latin American republics chose to give up their neutrality yet. They developed two basic attitudes toward Washington: benevolent neutrality and strict neutrality, with a few supporting the idea of a common policy for (Latin) American states.

Mexico, the immediate southern neighbor of the United States incriminated in the Zimmermann affair, showed an attitude similar to—and yet different from—this general stand. While insisting on sustaining its position as a neutral country, on February 12, 1917, Mexico proposed the cooperation of neutral states in an effort to bring the war in the Old World to a termination in the shortest time possible. Yet, by neutral cooperation, it did not simply mean the coordinated efforts of the countries in the Americas. President Carranza had a more overarching plan on his mind: he wanted to involve the European neutrals as well. Mexico’s first executive argued that all non-belligerent powers—especially the United States, Argentina, Brazil, and Chile on the American continent and Spain, Sweden, and Norway in Europe—bore “a heavy responsibility before history” because they had “lent their quota of money, provisions, ammunition, or fuel, and in this way ha[d] kept up and prolonged the great conflagration.” Therefore, the Mexican government proposed, on the basis of “perfect equality,” to call all the contending nations to a meeting to bring the fight to an end “either by their own effort or by availing themselves of the good offices of friendly mediation” of the inviting countries. In case the warring powers still continued to fail in reconciling their differences, the neutrals would leave them to their own by suspending all kinds of commercial relations with them. In lack of supplies, so the reasoning went, the belligerents would be forced to give up fighting. Upon making his proposal, Carranza expressed his hope to have his idea accepted “as a basis for a new shaping of international law that would give neutrals the opportunity to assist in preventing and mending future international wars.”²⁸

But the United States proved to be unreceptive of the ideas presented by Mexico in February. One month later, Carranza was complaining to the U.S. ambassador that he had not received an answer to his proposal from Washington and repeated his desire to have the neutrals develop a common plan, even if different from his. Furthermore, he suggested that, in case the United States accepted his plan in principle, the proposed conference of neutrals be convened in Washington. The U.S. finally presented its official reply to the Mexican initiative on March 16. In explaining its refusal to cooperate, Washington cited the quickly deteriorating nature of U.S.-German relations in view of submarine attacks against its ships and of the plan to embroil the United States in war with Mexico and Japan. The Mexican response expressed doubts over the success of possible neutral action

²⁷ Secretary of State to Diplomatic Representatives in Neutral Countries (Circular Telegram), February 3, 1917, *FRUS* 1917, 108.

²⁸ Mexican Consul General at San Francisco in Charge of Mexican Interests to Secretary of State, February 12, 1917, *FRUS* 1917, 44–46.

without Washington's participation, but was otherwise conciliatory. Carranza offered his mediation between the U.S. and German governments in order to restore diplomatic relations.²⁹

But the conflict between the United States and Imperial Germany could no longer be resolved peacefully. Events of the first months of 1917—the German declaration of unrestricted submarine warfare and subsequent attacks on U.S. vessels as well as the implications of the Zimmermann telegram—finally convinced the President of the United States of the necessity for his country to join the forces of the Entente Powers. Following the U.S. declaration of war against the German Empire, it was again time for the countries of Latin America to consider what course to follow: to embark on the path taken by Washington or to continue a policy of neutrality. In North America, Mexico declared that it would observe strict neutrality and repeated its former offer for mediation between Washington and Berlin. Furthermore, Carranza maintained his belief in the potential of Latin American neutrals to put pressure on Germany by stating that unless it accepted the peace terms, they would side with the Entente.³⁰ It all came to no avail, however, and only seven—Argentina, Chile, Paraguay, Mexico, Colombia, El Salvador, and Venezuela—out of the twenty Latin American states remained neutral until the very end of the conflict. The rest of them either severed relations with or declared war against Germany during 1917 and 1918.

When the worldwide conflagration finally came to a halt and peace talks commenced in Versailles in January 1919, twelve Latin American countries attended the negotiations. Bolivia, Brazil, Cuba, Ecuador, Guatemala, Haiti, Honduras, Nicaragua, Panama, Peru, and Uruguay dispatched delegations, while Mexico sent an unofficial representative to France. As members of the Allied and Associated Powers, all but Mexico were among the signatories of the Treaty of Versailles together with the United States, which featured as one of the principal negotiators at the talks. The Latin American signatories also gained membership in the League of Nations, and the organization invited the other republics of the New World to join in as well. Argentina, Chile, Colombia, Paraguay, El Salvador, and Venezuela accepted the invitation in 1920, and only Mexico, Ecuador, and the Dominican Republic stayed aloof.³¹ While they eventually joined the League in the interwar years, strangely, their northern neighbor never did. In November 1919, the U.S. Senate decided to reject the ratification of both the peace treaty and the League's covenant, thereby shattering President Wilson's dreams.

²⁹ Ambassador in Mexico to Secretary of State, March 10 and 17, 1917, Secretary of State to Mexican Consul General at San Francisco in Charge of Mexican Interests, March 16, 1917, *FRUS* 1917, 67–68, 238–239, 241–242.

³⁰ Ambassador in Mexico to Secretary of State, April 15 and 25, 1917, Secretary of State to Ambassador in Mexico, April 21, 1917, *FRUS* 1917, 255, 261–262, 265–266.

³¹ Gilderhus 2000, 56; The Library of Congress, "Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles)," 43–44, <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf> (accessed December 28, 2016); Percy Alvin Martin, *Latin America and the War*, Baltimore, 1925, The Johns Hopkins Press, 550, <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=nyp.33433081553848;view=1up;seq=507> (accessed December 8, 2021).

The Senate decision was a most unfortunate move considering that the Covenant of the League of Nations finally fulfilled the century-old desire of the United States for the international recognition of the Monroe Doctrine.³² Article 21 stated that “Nothing in this Covenant shall be deemed to affect the validity of international engagements, such as treaties of arbitration or regional understandings like the Monroe Doctrine, for securing the maintenance of peace.”³³ Characteristic of the uneasy U.S.-Mexican relations was the immediate reaction of Mexico’s unofficial observer at Versailles, who sounded the alarm by warning that such a stipulation might serve as a justification for Washington’s military intervention in his country. Correspondingly, President Carranza renounced the American doctrine altogether.³⁴

Difficulties with Mexico subsequently continued, yet the Great War placed U.S.-Latin American relations on a different footing. In the interwar period, changes in the international environment worked in favor of the United States and furthered its influence in Latin America. The British decline in world trade and the German decline in power and ambition to make intrusions into the Western Hemisphere benefited the Colossus of the North. In South America, U.S. sales and investments increased impressively, and Washington came to dominate the market in Central America, in the Caribbean, and even in Mexico.³⁵ Growing economic influence came hand in hand with growing political influence, making U.S. domination a – largely accepted – reality in the Americas.

³² The doctrine was articulated by President James Monroe in his annual message to Congress in 1823 and, although unrecognized as international law before the 20th century, it evolved as a basic tenet of U.S. foreign policy. The Monroe Doctrine proclaimed that “the American continents ... [were] ... not to be considered as subjects for future colonization by any European powers” and made it clear that while “in the wars of the European powers in matters relating to themselves [Washington had] never taken any part, nor [did] it comport with [its] policy to do so ... [w]ith the movements in this hemisphere [it was] of necessity more immediately connected.” Therefore, the United States “should consider any attempt on [the part of the European powers] to extend their system to any portion of this hemisphere as dangerous to [its] peace and safety.” U.S. National Archives and Records Administration, “Monroe Doctrine (1823).” <https://www.archives.gov/milestone-documents/monroe-doctrine> (accessed February 16, 2022).

³³ “Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles),” 55.

³⁴ Gilderhus 2000, 57.

³⁵ Gilderhus 2000, 59–60.

DRAPELELE RECONSTITUITE ALE GĂRZILOR NAȚIONALE ROMÂNE DIN CUCIULATA ȘI DIN LUPȘA

*Augustin MUREȘAN**
*Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS***

Abstract. *The reconstituted flags of the Romanian National Guards from Cuciulata and Lupșa. The authors present two reconstituted flags: the flag of the Romanian National Guard from Cuciulata and the flag of the Romanian National Guard from Lupșa, Brașov County. The reconstruction is based on vexillological evidence and a photographic document. Each flag had the canvas of the flag, probably made of a cotton, linen or silk fabric, made up of three strips sewn together and rectangular in shape. The colors of the tricolor of the flag of the Romanian National Guard from Cuciulata were placed perpendicularly on the stem, horizontally with red in the upper part, yellow in the middle and blue in the lower part. The flag of the Romanian National Guard from Lupșa had the colors of the tricolor arranged vertically with blue on the stem.*

Keywords: *Brașov County, Cuciulata, Lupșa, Romanian National Guard, flag reconstitution*

Între Gărzile Naționale Române din Transilvania¹ înființate în toamna anului 1918 s-au aflat și Gărzile Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa, județul Brașov² (pe atunci comitatul Făgăraș)³. Garda Națională Română din

* Complexul Muzeal Arad; e-mail: augmuresan49@gmail.com.

** Arhivele Naționale Istorice Centrale, București; e-mail: laurszem@gmail.com.

¹ Constituirea Consiliilor și a Gărzilor Naționale Române a fost prilej de mare sărbătoare, de entuziasm deosebit și de mare satisfacție, exprimate deschis în cadrul festiv al adunărilor populare ținute de obicei sub cerul liber, cu participarea locuitorilor sub faldurile steagului tricolor care conferea adunărilor o semnificație sporită. Adunarea începea cu o slujbă religioasă și sfințirea steagului tricolor, iar în final avea loc defilarea gărzii; vezi: Gheorghe Unc, Augustin Deac, 1918. *Gărzile Naționale Române din Transilvania*, Editura Militară, București, 1979, p. 104-106; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, II, Editura Academiei R. S. R., București 1983, p. 159-200.

² În prezent satele Cuciulata și Lupșa aparțin de comuna Hoghiz, județul Brașov; vezi: *Legea nr. 2/1968 privind organizarea administrativ-teritorială a României*, în *Colecția de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative, 1968 (1 noiembrie - 31 decembrie)*, 1970; Ion Iordan, Petre Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, Editura Academiei R. S. R., București, 1974.

³ Pentru o mai bună activitate, Comandamentul Gărzilor Naționale Române comitatens a organizat teritoriul Țării Făgărașului în 15 secții. Localitățile Cuciulata și Lupșa făceau parte din secția a XI-a, în care intrau și Veneția de Jos, Veneția de Sus, Comăna de Jos, Comăna de Sus cu sediul la Veneția de Jos, secție aflată sub conducerea locot. George Andreaș; vezi: pr. Alexandru Socaciu, „*Memoriile*” *protopopului ortodox al Făgărașului, Nicolae Borzea* (lucr. mss); *** *Organizarea Românilor în orașul Făgăraș*

Cuciulata era sub comanda locotenentului Aurel Cantor⁴, iar cea din Lupșa a fost încredințată o perioadă conducerii lui George Chiția⁵.

Pentru a se individualiza, aceste unități, cu caracter militar, formate din voluntari, au utilizat drapele proprii. Ele au fost sfințite la biserică, după datină, prilej cu care au participat numeroși locuitori din ambele localități.

Datorită vicisitudinilor aceste două drapele nu s-au păstrat⁶. Însă s-a păstrat o fotografie alb-negru, reprezentând gârziile naționale din cele două localități cu drapelele proprii⁷.

Reconstituirea celor două drapele este o problemă dificilă. Pentru a afla înfățișarea lor, le-am reconstituit⁸, folosind o serie de mărturii vexilologice⁹ și fotografia reprezentând cele două gârzi¹⁰, izvor istoric documentar contemporan valoros (Fig. 1).

din Țara Voivozilor Români la 11 noiembrie 1918 de Nicolae Borzea de Vișt, protopop român ortodox, senator de România Mare etc., 1936, p. 52; Constantin Băjenaru, *Consiliile Naționale Române din comitatul Făgăraș. Organizare și activitate*, în „Țara Bârsei”, 2018, p. 247-249; Idem, *Comitatul Făgăraș (1876-1918)*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2016, p. 267-280; Ioan Mândrea, *1918 în Țara Făgărașului*, în „Cumidava”, XII, 1979-1980, p. 281-299.

⁴ Nicolae Borzea, *Organizarea românilor...*, p. 50; Constantin Băjenaru, *Consiliile Naționale Române*, p. 248; vezi și *Cum s-au organizat făgărașenii pentru Marea Unire*, de pe <http://fagarasultau.ro/2018/11/26/cum-s-au-organizat-fagarasenii-pentru-marea-unire-de-la-1918/> - accesat în 9 septembrie 2021, ora 16.30.

⁵ Nicolae Borzea, *Organizarea românilor...*, p. 50; Președinte al Consiliului Național Român local Cuciulata era dr. B. Buzdugan, preot, iar al Consiliului Național Român local Lupșa, Ioan Chiția, proprietar; vezi: Nicolae Borzea, *Organizarea românilor...*, p. 50; Constantin Băjenaru, *Consiliile Naționale Române...*, p. 243.

⁶ În legătură cu unele steaguri ale Gărzilor Naționale Române păstrate din timpul Marii Uniri, vezi: Elena Pălănceanu, *Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România*, în „Muzeul Național”, I, 1974, p. 142-143; Augustin Mureșan, *Inscripții aflate pe steaguri tricolore din timpul Marii Uniri a românilor de la 1918*, în „Ziridava”, XIX-XX, 1996, p. 419 și Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steaguri tricolore din timpul Marii Uniri (1918)*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2020.

⁷ Fotografia se păstrează la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, C F: 3975. Mulțumim d-lui dr. Tudor Victor Roșu de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, pentru punerea la dispoziție a imaginii care reproduce fotografia reprezentând Garda Națională Română din Cuciulata și Garda Națională Română din Lupșa (comitatul Făgăraș).

⁸ Reconstituirea drapelelor a fost făcută fără pretenția de a fi epuizat în totalitate subiectul, așteptând opiniile celor interesați, iar asupra reconstituirilor prezentate ne rezervăm pentru noi și altora dreptul de a relua subiectul.

⁹ Părțile componente reconstituite ale drapelelor acestor două gârzi sunt realizate ținând cont de mărturii istorice verificabile și inspirate după acest fel de însemne vexilologice folosite de către Gărzile Naționale Române.

¹⁰ Fotografia a fost reprodușă la Nicolae Josan, *1 Decembrie 1918 - Ziua Marii Uniri*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu”, anul XXIII, nr. 10, 1986, p. 4; Neculai Băhneanu, *Marea Unire a tuturor românilor-vis împlinit*, în „Rezerva oștirii române”. Revistă de informare, opinie și cultură, anul XX, nr. 2 (39), noiembrie 2018, p. 13; Tudor Roșu, *1 Decembrie 1918*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2020, p. 290 ș. a.

Fotografia înfățișează membrii celor două unități, în uniformă militară austro-ungară, lângă biserică, alături de care, în plan secund, se văd numeroși bărbați, femei, fete și băieți îmbrăcați de iarnă. Țăranii cu haine tradiționale, unii cu căciuli din blană, iar alții cu pălării specifice zonei, dintre care unele cu tricolor. Membrii gărzilor erau înarmați și poartă pe brațul stâng cei mai mulți banderola tricoloră¹¹. Doi dintre ei, având calitatea de comandant, au peste manta, pusă în diagonală la piept, eșarfa tricoloră. Cel de jos, culcat pe o parte și rezemat pe cotul drept, poartă și el, la brațul stâng, banderola. Cel reprezentat în picioare poartă eșarfa tricoloră și cu mâna stângă ține întinsă flamura drapelului. Central, sunt două steaguri.

Dat fiind faptul că membrii lor nu s-au așezat grupat, nu știm sigur care drapel aparține gărzii din Cuciulata și care gărzii din Lupșa. Atunci ne punem întrebarea al cui era drapelul din dreapta și al cui era cel din stânga. Greu de aflat, chiar dacă în imagine se văd comandanții gărzilor. Am identificat doar locul unde se afla un comandant sau altul, dar nu care ar fi fost comandantul Gărzii din Cuciulata și care ar fi fost comandantul Gărzii din Lupșa. Mai mult, nu putem desluși cine erau stegarii. După opinia noastră, drapelul din dreapta ar fi fost al Gărzii Naționale Române din Cuciulata, iar cel din stânga al Gărzii Naționale Române din Lupșa.

*Pânza fiecăruia drapel*¹² (flamura) era confecționată probabil dintr-o țesătură (din bumbac, în sau mătase), alcătuită din trei fâșii cusute între ele și avea format dreptunghiular. Privind cu atenție imaginea, distingem că drapelul din dreapta are fâșia din partea inferioară a flamurii perpendiculară pe hampă și de culoare mai deschisă, în comparație cu celelalte două, de unde se poate deduce dispunerea culorilor. Acest element al flamurii, ne indică indubitabil modul de așezare a culorilor tricolorului pe flamură, tripartit în fascie¹³. Astfel, fondul cromatic al

¹¹ Despre purtarea acestui însemn distinctiv, ziarul „Românul” din Arad, în numărul său din 26 octombrie/8 noiembrie 1918, la rubrica „Organizația Gardei naționale române”, la punctul 5/c *Adjustarea*, scria: „Gardiștii folosesc uniforma militară de care dispun ori veșminte civile. Ca insigne poartă gardiștii un brățar tricolor la brațul stâng cu inscripția „Garda națională română”. Până când se vor pune la dispoziție astfel de brățare sunt a se folosi brățare provizorie” („Românul” (Arad), anul VII, nr. 1, din 26 octombrie/1noiembrie 1918, p. 3); vezi și Augustin Mureșan, Ioan Popovici, *Banderola tricoloră un însemn distinctiv al Gărzilor Naționale Române*, în „Historia Special”, an VII, nr. 25, decembrie 2018, p. 47-49. O banderolă tricoloră care s-a păstrat este și aceea purtată de Vasile Dărăbanțiu, comandantul Gărzii Naționale Române din Seceani; vezi Augustin Mureșan, *Banderola purtată de [av. dr.] Vasile Dărăbanțiu, comandantul Gărzii Naționale Române din Săceani (azi Seceani), județul Timiș*, în „Analele Aradului”, anul IV, nr. 4, 2018, Supliment 100 de ani de la Marea Unire, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, p. 591-596.

¹² Pânza drapelului = țesătură realizată din fire de mătase, bumbac, damasc etc. prinsă de hampa steagului pe una din laturi; vezi Alexandru Daneș, *Mic dicționar de vexilologie*, Brașov, 2010, p. 7.

¹³ În aceste sens, „În Bucovina secolului al XIX-lea, pe când aceasta era vremelnice ocupată de austrieci, tricolorul orizontal, roșu, galben și albastru, a fost considerat de patrioții români din această veche provincie, un simbol al naționalității lor, aceștia invocând - ca și românii din Transilvania - faptul că cele trei culori reprezentaseră o combinație cromatică specific costumului popular românesc, în uz pe acest teritoriu”; vezi Dan

acestui drapel ar corespunde tradiției. Ordinea dispunerii celor trei culori pe flamura acestui drapel, poate fi confirmată indirect de următoarea informație: „Magistratul și poliția orașului Brașov, care încă se pregătesc pentru primirea trupelor române, au avut o idee ingenioasă pentru pregătirea steagului tricolor, pe care o recomandăm tuturor orașelor din Ardeal și anume: din seria de steaguri ce le aveau în decursul războiului și care azi nu mai au nici o noimă, au împrumutat de la cel unguresc culoarea roșie, de la cel austriac culoarea galbenă și de la cel săsesc culoarea albastră și astfel au făcut un mândru stindard tricolor românesc”¹⁴.

La drapelul din stânga, dispunerea culorilor tricolorului nu le putem desluși bine, dar ele după opinia noastră par să fi fost așezate vertical.

*Hampele*¹⁵ acestor drapele au fost confecționate probabil din lemn și vopsite în culoare maro. În vârful lor era legat un buchet de busuioc „menit să le aducă noroc bărbaților puși pe o faptă atât de măreață”¹⁶. Deoarece buchetul de busuioc nu era un element principal care compunea drapelul, nu l-am reprezentat în vârful hampei fiecărui drapel reconstituit. El se poate vedea la fiecare drapel din imaginea fotografică.

Drapelele originale ale acestor gărzii au fost confecționate pe plan local¹⁷ sau la Brașov. Despre confecționarea de steaguri tricolore în acest oraș, ziarul „Glasul Ardealului”, în numărul din 8 (21) noiembrie 1918, la rubrica „Publicațiune”, anunța la titlul *Steaguri naționale tricolore*, următoarele: „Sfaturile naționale române comunale sunt rugate să-și procure fiecare steaguri tricolore. Spre acest scop să se adreseze d-lui Emil Bologa, comerciant în Brașov, Târgul-grăului”¹⁸.

Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor Țărilor Române de la apariția lor și până în zilele noastre (sec. XIII-XX)*, Editura Istros, Brăila, 2005, p. 427. O dovadă grăitoare este și faptul că în urmă cu câțiva ani s-a „redescoperit” un steag tricolor românesc în turla bisericii din satul Crișan (jud. Hunedoara), însemn vexilologic care are culorile tripartit în fascie, în succesiunea roșu-galben-albastru, având pe fâșia galbenă scris: TRĂIASCĂ Dr. I. HODOȘIU 1969; vezi: *Tricolorul din Crișan*, în „Hunedoreanul”, nr. 1454, din 5 ianuarie 2006; Ioachim Lazăr, *Cel mai vechi tricolor românesc din Transilvania (1869)*, în „Perspective istorice”, nr. 8, p. 57-60; idem, *Câteva date privind cel mai vechi tricolor românesc din Zarand (1869)*, în „Țara Bârsei”, 5, nr. 5, 2006, p. 5-10; idem, *Tricolorul din turla bisericii*, în „Magazin istoric”, anul XLI, Serie nouă, nr. 3 (480), martie 2007, p. 89-91.

¹⁴ „Glasul Ardealului” (Brașov), anul I, nr. 19, din 20 nov. (3dec.), 1918, p. 4. Informație preluată și de ziarul „Unirea” (Blaj), anul XXVIII, nr. de propagandă 19-20, din 7 decembrie 1918, p. 6.

¹⁵ Hampă = suport lung și subțire de lemn de care se prinde pânza steagului, iar la extremitatea superioară pajura sau vârful hampei; *sinonim*, lance, prăjină; vezi Alexandru Daneș, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ Vezi Olivia Strachină, Alexandru Strachină, *Tricolorul Românesc. Tradiție și permanență*, în „Manuscriptum” (București), anul XVII, 63, 2, p. 152.

¹⁷ Confecționarea și sfințirea de steaguri pentru Gărzile Naționale Române constituiau, de asemenea, prilej de sărbătoare; în prima etapă participând femeile de la sate (comune sau orașe, *subl. ns.*), iar în a doua având loc un întreg serviciu religios; vezi Bogdan Sorinca, *Gardele Naționale Române - primele structuri transilvănene de ordine publică după Marea Unire*, în „Analele Aradului”, anul I, nr. 1, 2015, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, p. 174.

¹⁸ „Glasul Ardealului” (Brașov), anul I, nr. 10, din 8 (21) noiembrie 1918, p. 4.

Steaguri ale căror flamuri aveau culorile tricolorului dispuse în succesiunea celor două drapele reconstituite, au folosit și alte Gărzi Naționale Române¹⁹ și delegații participante la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. La 1918, drapelele tricolore simbolizau lupta pentru libertate și unitate a poporului român la care participau și membrii acestor două gărzi²⁰.

Ținând cont de aspectul unor steaguri tricolore utilizate în timpul Marii Uniri, am încercat să realizăm o reconstituire cât mai veridică a drapelelor Gărzilor Naționale Române din Cuciulata (Fig. 2) și din Lupșa (Fig. 3), comitatul Făgăraș.

Fig. 1. Gărzile Naționale Române din Cuciulata și din Lupșa (1918)

¹⁹ În acest sens, Garda Națională Română de la Pola a utilizat drapel având culorile tricolorului, așezate vertical; vezi: Victor Cațavei, Augustin Mureșan, *Drapelul Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola*, în „Crisia”, XVII, 1987, p. 345-351; Augustin Mureșan, *Istoria drapelului Gărzii Naționale Române a marinarilor de la Pola*, în „Patriotism și cultură”, Editura Helicon, Timișoara, 1992, p. 62-70; idem, *Un steag ce a făcut istorie: drapelul marinarilor de la Pola*, în „Historia special”, an VII, nr. 25, decembrie 2018, p. 50-53; Felicia Oarcea, *Drapelul Gărzii Naționale a marinarilor de la Pola și al delegației Ineului la Adunarea de la Alba Iulia*, în „Muzeul din Arad la 125 de ani”, Arad, Editura Artpress, 2018, p. 160-161; Augustin Mureșan, Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *op. cit.*, p. 38-47.

²⁰ Gărzile Naționale Române din Țara Făgărașului au fost desființate în 5 ianuarie 1919; vezi „Oltul”, 1, nr. 3, din 7 ianuarie 1919, p. 3.

Fig. 2. Drapelul Gărzii Naționale Române din Cuciulata.
Reconstituire

Fig. 3. Drapelul Gărzii Naționale Române din Lupșa.
Reconstituire

SCRIITORUL MIHAIL DRUMEȘ ÎNTRE LITERATURĂ ȘI ISTORIE

*Mihai D. DRECIN**

Abstract. *The Romanian Writer Mihail Drumeș between Literature and History.* Macedonian by origin, born in 1901 in the Macedonian city of Ohrida, died in 1982 in Bucharest, with high school and university studies in Romania, he was a novelist, playwright and publisher of historical stories for children and teenagers - very well known in the interwar period. His novels were addressed to the adolescent youth whose age was conducive to soul convulsions, psychic and biological transformations, eroticism, love.

He expresses his patriotic feelings in plays with historical content, as well as by retelling Romanian fairy tales and legends in summaries published in pamphlets printed in his own publishing house "Bucur Ciobanul" (1942-1944). Through these literary-historical works, he will seek to spread the general universal and national culture among a generation marked by great national political moments (the Union of 1918), but also by world tragedies (the territorial kidnappings of 1940 and the Second World War).

However, literary criticism appreciates his Romanian work as "vulgar", commercial, in the happiest case "popular".

Keywords: *Mihail Drumeș, novelist, playwright, national ideas, Romanian patriot*

Legătura dintre „literatură” și „istorie” este foarte veche, am putea spune încă de la descoperirea scrierilor în antichitatea orientală, mai evidentă în lumea greco-romană. Operele literare, fie ele în proză, poezie sau dramaturgie, s-au inspirat din momente remarcabile ale istoriei omenirii, după cum acestea au inspirat scriitorii și poeții să realizeze capodopere literare de valoare națională sau universală.

Nu întâmplător cercetătorii în istorie și filologie au fost și sunt interesați să discute pe marginea temelor și metodelor de cercetare în cele două domenii, atât de strâns legate între ele. Personal am avut interesul de a mă apleca asupra unor romane cu subiecte din sfera istoriei naționale a epocii contemporane, chiar dacă comunicările respective nu au văzut lumina tiparului, au rămas în manuscris. Mă gândesc la romanele satirice ale lui I. Ludo¹, publicate în anii '50 ai secolului trecut, scrise cu un excelent caracter pamfletar, în care ironiza înalta societate românească interbelică grupată în jurul Casei Regale, mai ales a regilor Ferdinand și Carol al II-lea. Era epoca în care

* Prof. univ. dr., Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea, membru al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: drecin_mihai@yahoo.com.

¹ *Domnul general guvernează*, 1953 și 1954; *Starea de asediu*, 1955 și 1956; *Regele Palaelibus*, 1957; *Salvatorul*, 1959; *Ultimul batalion*, 1960 – toate apărute la Editura pentru literatură, București, în ciclul „Paravanul de aur”.

societatea burghezo-moșierească în ansamblu, lideri și evenimente, trebuiau prezentate ca un eșec total, marcată doar de aranjamente de culise, hoții la nivel național, oameni politici, în frunte cu Regele, imorali, șireți, avizi de îmbogățire pe spinarea țăranilor și muncitorilor, trădători ai intereselor naționale.

Dacă romanele lui I. Ludo sunt scrise de un cetățean român de etnie evreiască, interesant este felul în care un străin, cu sarcini pe linia serviciilor secrete nord americane, vede societatea românească a anilor 1940-1941, implicată în evenimente tragice pentru noi, premergătoare și ale începutului celui de Al Doilea Război Mondial. Romanul „Athénée Palace”, asupra căruia am stăruit într-o comunicare², a fost scris de Rosie Goldschmidt-Graefenberg-Ullstein, contesă de Waldeck, atașată la București ca și corespondentă a ziarului „Newsweek” din New York³.

Recentul volum „Teme și metode de cercetare în istorie și filologie”, editat de colegi ai Departamentului de Istorie din Oradea⁴, mi-a trezit interesul pentru o nouă incursiune în literatura cu conținut istoric profesată de un filolog de formație. De această dată m-am oprit la scriitorul Mihail Drumeș.

Macedoromân la origine, născut în 1901 la Ohrida în Macedonia, decedat în 1982 la București, în acte este înregistrat ca Mihail Dumitrescu, Mihail Drumeș fiind unul dintre pseudonimele cu care și-a semnat numeroasele nuvele, apoi romanele și piesele de teatru, alături de foarte numeroasele prelucrări din istoria națională și universală pentru copii și adolescenți. Tatăl, Vasile Dimitrie – devenit Dumitrescu după ce se așază în România, era un meseriaș macedonean, iar mama, Despina, era sârboaică. Tânărul Drumeș/Dumitrescu după studii școlare preuniversitare la Balș și Craiova, în 1928 absolvă Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din București. Ca elev editează revista școlară „Licurici” (1915-1916), unde publică versuri și proză. Ca student publică în revistele: „Știrea”, „Flamura”, „Rampa”, „Dimineața”, „Convorbiri literare”, „Universul literar”. După absolvirea facultății ocupă funcția de secretar de redacție la revista „Flamura”, funcționar în Ministerul Învățământului (1928-1937), apoi devine proprietar al Editurii „Bucur Ciobanul” (1942-1947), împreună cu apropiatul său prieten Radu Gyr („Nenea Răducu”)⁵.

Mihail Drumeș a fost cunoscut în perioada interbelică mai ales prin romanele sale „Invitație la vals” (1936), „Scrisoare de dragoste” (1938) și „Elevul Dima dintr’a șaptea” (1945) – care se adresau tineretului adolescentin. Apărute în numeroase ediții⁶, ele sunt etichetate ca descriind „convulsii sufletești, destine

² Comunicare prezentată în cadrul Simpozionului Internațional „Istorie, Literatură, Politică”, Oradea-Padova, ediția a II-a, Oradea, 4-7 XI 2010, organizat de Universitatea din Oradea, Università degli Studi di Padova, Universitatea de Stat a Republicii Moldova, rămasă în mss.

³ R.G. Waldek, *Athénée Palace*, Ed. Humanitas, București, 2000.

⁴ *Teme și metode de cercetare în istorie și filologie*, coordonatori: Sorin Șipoș, Gabriel Moisa, Dan Octavian Căpraga, Laura Ardelean, Criterion Editrice-Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, Milano-Cluj-Napoca, 2022.

⁵ Vezi: *Academia Română – Dicționarul general al literaturii române*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2004, vol. C/D, p. 761.

⁶ „Invitație la vals” – 34 ediții în doar zece ani (în 1994 ediție a 44-a); „Scrisoare de dragoste” – 20 de ediții; „Elevul Dima dintr’a șaptea” – 15 ediții, „Cazul Magheru” – 17 ediții, toate până în 1946. Cf. Cornelia Cîrstea, *Mihail Drumeș – studiu monografic*, Universitatea din Craiova, Facultatea de Filologie, Craiova, 1982, p. 3.

controversate psihic și biologic, senzaționalul de natură erotică, totul răspunzând unui anume gust, întreținut în epocă atât prin publicistica gazetărească cât și prin cea literară”⁷. Cu alte cuvinte, vizând erosul la nivelul universului adolescentin, George Călinescu le apreciază ca fiind „romane de vulg”, în cel mai fericit caz „romane populare”⁸.

Dacă ca romancier a avut un mare succes comercial⁹, ca dramaturg piesele sale au răzbit cu greu pe scenele teatrelor vremii sau difuzate la radio¹⁰.

Mihail Drumeș a avut un merit deosebit în tipărirea sub formă de broșuri, între 15-65 de pagini fiecare, a unei veritabile literaturi pentru copii și tineret. Marea majoritate a povestirilor și adaptărilor după scrieri celebre se ancorează în istoria universală și național românească, de la evenimentele concrete științei și lumii politice, până la personalitățile care s-au afirmat în aceste sfere ale existenței și afirmării umane. Pentru aceasta va edita colecții speciale pentru copii, intitulate sugestiv: „Amicul copiilor”, „Biblioteca Vraja”, „Eroica”, „Bucuria copiilor”, „Izvoare”, „Poveștile unchiului Victor”¹¹.

Reținem repovestirea unor legende și capodopere literare având ca subiecte momente de istorie universală și personajele acestora: „Lâna de aur” și argonauții, „Prometeu” (hoțul focului din Cer), „Orfeu” (cântărețul), „Iliada” lui Homer (Colosul Afroditei, Feciorul zeilor, Frumoasa Elena, Calul Troian), tragedia orașului Pompei îngropat în lava vulcanului Vezuviu în anul 79 e.n. (Focul pământului. Cele din urmă zile ale orașului), „Quo vadis” după H. Sienkiewicz, „Wilhelm Tell” de Schiller, „Doctorul Faust” de Goethe, „Taras Bulba” de N. Gogol, Paul Krueger eroul din revolta burilor ș.a.¹²

Din sfera marilor descoperiri geografice și tehnice sunt povestite: Magellan și primul ocol al pământului; Gutenberg și minunea tiparului, paratrăznetul lui Franklin, becul cu filament și fonograful lui Edison, telegraful lui Morse, dinamita lui Nobel („Îngerul păcii”), construirea Canalului de Suez, Stefenon – creatorul trenului, automobilul („trăsura cu cai”), avionul (cei dintâi aviatori – frații Wright), familia Krupp (dinastia de oțel) ș.a.¹³

Vizând îmbogățirea culturii generale a tinerilor, Mihail Drumeș *publică microbiografii ale unor literați și muzicieni de talie internațională, alături de sinteze din principalele lor scrieri/librete*. Amintim: culegerea „O mie și una de nopți” (Abu Hasan, Ibrahim Cârpaciul, Lampa fermecată, Covorul fermecat), Frații Grimm (Albă

⁷ *Ibidem*, p. 1.

⁸ George Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, Ediție îngrijită de Marcel Duță, Ed. Garamond, București, 1994, p. 379. M. Drumeș este inventariat, pe scurt, la „alți prozatori”, alături de Petre Bellu, Octav Dessila, Aureliu Cornea, Stoian Gh. Tudor, Constantin Barcaroiu. Vezi și Cornelia Cîrstea, *op. cit.*, p. 1.

⁹ Au fost traduse în Europa și America Latină, în franceză, germană, slovacă, bulgară, turcă, spaniolă.

¹⁰ Este vorba de piesele: „Pata de sânge” (epoca lui Alexandru Lăpușneanu), „O crimă pasională” (1934), „Ioana d’Arc” (1937), „Năluca” (1940). Cf. Cornelia Cîrstea, *op. cit.*, p. 29-33.

¹¹ Cornelia Cîrstea, *op. cit.*, p. 3.

¹² Titlurile exacte ale articolelor, cu locul apariției lor, vezi fișele de la Biblioteca Academiei Române din București.

¹³ *Ibidem*.

ca Zăpada, Casa din pădure, Frățiorul și surioara), Andersen (Rățoiul cel urât, Prichinduța, Hainele împăratului, Lebedele, Micii logodnici), Colladi (Nastratin Hogeia), Walter Scott (Talismanul), Mark Twain (Coliba lui Moș Toma, Prinț și cerșetor), Swift (Guliver în Țara piticilor, Guliver în Țara uriașilor), dar și despre Mozart (Prințul muzicii, Micul geniu). Nu lipsesc *prelucrări din legende*: germane (Cavalerul Lohengrin, Sigfried Viteazul, Olandezul zburător), norvegiană (Copii pădurarului, Pescarul cel norocos), sanscrită (Prințul indian), marocană (Puiul de vultur), bretonă (Tristan și Isolda), arabă (Antor), persană (Perla mării). *Demne de reținut* sunt poveștile privind lumea și istoria pieilor roșii, mohicanilor, eschimoșilor, comunități umane mai puțin cunoscute și popularizate în spațiul european¹⁴.

Folclorul și istoria românilor ocupă un rol important în literatura de popularizare tipărită pentru tineret. Poveștile culese de Petre Ispirescu repovestite și publicate de Mihail Drumeș cu multă sensibilitate (Dunăre Voinicul, Făt Frumos, Tinerețe fără bătrânețe), sau povestiri populare transmise din generație în generație fără să fie prelucrate (Vornicul Țugulea, Meșterul Manole, Păcală)¹⁵.

Cea mai fecundă perioadă de publicist a lui Mihail Drumeș a fost 1942-1944, când a fost patronul Editurii „Bucur Ciobanul”. În numai doi ani va scrie și rescrie pentru copii peste o sută de povestiri¹⁶. În vremuri grele de război, cu țara ciopârțită teritorial din toate părțile, fortificarea sufletului românesc putea să se facă și prin *popularizarea momentelor eroice din istoria neamului, sub conducerea unor personalități de excepție*, capabile să insufle rezistență, sacrificiu, demnitate. Tezaurul „Cloșca cu puii de aur” semnifica zece veacuri de istorie nescrisă în documente și cărți, dar încrustată și conservată în memoria colectivității prin oralitate. Burebista și Decebal prin războaiele cu romanii, rezistența dacilor, duc la întemeierea unui nou neam „cu portul dacic și graiul român”. Sunt revigorate portretele lui: Basarab cel Mare, Vlaicu Vodă, Mircea cel Bătrân, Alexandru cel Bun, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Petru Rareș, Mihai Viteazul, Vasile Lupu – exemple de luptători pentru independență și suveranitate în vremea lor, exact de ce avea nevoie și România anilor 1940-1944. Alături de domni apar soțiile lor: Chiajna, Ruxandra, Stanca, Tudora, Vidra, Elisabeta, Ruxandra – hotărâte să-și sprijine soții, fidele iubirii și sacrificiului. Exact ce se cerea și mamelor și soțiilor militarilor români aflați în tranșeele războiului¹⁷.

Mihail Drumeș și Radu Gyr nu rămân doar în postura publicistului, mulțumindu-se cu scrierea și răspândirea articolelor în rândul tinerilor. *Ei caută și reușesc să-i antreneze într-un permanent dialog*. Le cer să trimită editurii povești cu conținut istoric național culese de ei sau auzite de la părinți și bunici. Le recomandă cărți pentru bibliotecile lor de școlari, îi antrenează în concursuri pe teme de istorie¹⁸. Cu alte cuvinte, îi pregătesc să devină cetățeni maturi cu sentimente naționale puternice.

* *

*

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Academia Română – Dicționarul general al literaturii române*, p. 41.

¹⁷ Cornelia Cîrstea, *op.cit.*, p. 50-52.

¹⁸ *Ibidem*, p. 42.

După aproape un deceniu și jumătate de marginalizare pentru păcatul de-a fi cultivat dragostea de neam, *în jurul anilor 1960 i se permite să scrie și să publice din nou. După ce își dă obolul cerut de noul regim comunist*. Dar și în noua conjunctură politică scrisul său abordează teme de istorie reală, aspecte din suferințele social-economice ale țărânimii oltene din Regatul României, raporturile acestora cu arendașii, moșierii și jandarmii, care au dus la răscoalele din 1899 și 1907, refuzul soldaților de a trage în semenii lor și solidarizarea muncitorimii cu răsculații¹⁹. Un alt roman, „Arde Prahova”²⁰, descrie lupta petroliștilor din Valea Prahovei anilor 1940-1944 împotriva ocupației germane, primul bombardament anglo-american al zonei, eliberarea de sub ocupația militară germană, desigur sub conducerea comuniștilor locali.

Ca urmare, i se retipăresc romanele interbelice: „Elevul Dima dintr’a șaptea” (1968)²¹, „Invitație la vals” (1968, 1986, 1989)²², „Scrisoare de dragoste” (1971)²³, „Cazul Magheru (Sfântul Părere)” (1982)²⁴. În sfârșit, din 1991 aproape toate romanele amintite vor apărea în mai multe ediții, dovadă a interesului cititorilor tineri și nu numai²⁵.

În anii 1977-1979, lui Mihai Drumeș, bolnav, în preajma morții, îi apar patru cărți. Acestea sunt culegeri din articolele publicate de-a lungul vieții, parte din ele revăzute și completate. Sunt grupate pe teme: „Mari invenții. Povestiri adevărate” (1973, 1977)²⁶, „Povestiri despre cutezători” (1977)²⁷, „10 cărți celebre. Repovestite de Mihail Drumeș” (1978)²⁸, „Povestea neamului românesc de la început până în zilele noastre” (două volume, 1978-1979)²⁹. În toate aceste cărți literatura se împletește cu istoria, scrisul elegant cu evenimentul istoric nu o dată romanțat, plăcut la citit și însuflețitor.

Paleta largă de subiecte pe care Mihail Drumeș le-a abordat, prolificitatea scrisului său, succesul la public, *nu l-a împins în fața criticilor importanți*. Criticul

¹⁹ *Se revarsă apele*, Ed. Militară, București, 1961.

²⁰ Ed. Albatros, București, 1974.

²¹ Ed. Tineretului, București, cu o prefață semnată de Ion Dodu Bălan.

²² Ed. pentru Literatură, București, 1968, cu o prefață de George Sanda; Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1986, Prefață și tabel cronologic de Florea Tiron; Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1989, sub îngrijirea lui Laurențiu Paveliu.

²³ Ed. Eminescu, București.

²⁴ Ed. Scrisul românesc, Craiova, cu o prefață de Fl. Tiron.

²⁵ *Scrisoare de dragoste*, Ed. Curierul Doljean, Craiova, 1991; Ed. Moderna, București, 1992 și 1993; Ed. Ulpia Traiana, București, 1994; „Elevul Dima dintr’a șaptea”, Ed. Moderna, București, 1992 – ediție îngrijită de Horvath Dezideriu; „Invitație la vals”, Ed. Moderna, București, 1991, 1992, 1993; Ed. Ulpia Traiana, București, 1994, ediție îngrijită de Horvath Dezideriu.

²⁶ Ed. Ion Creangă, București, semnată cu pseudonimul Barbu Apelevianu. Acesta a fost unul dintre pseudonimele sub care a semnat. Mai amintim: Moș Ene, I. Coloșiu, C-tin Bogdan, Matei Zăvideanu, Dinu Gherghel, Unchiul Victor, Raul Defineanu, Ilarie Magheru, Teodor Simedru, Lelia Zăvideanu, Romulus Burghilea, Ilie Novac, Ilarie Zăvideanu. Cf. Cornelia Cîrstea, *op. cit.*, p. 3.

²⁷ Ed. Ion Creangă, București, 1977, 235 (240) p.

²⁸ Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, 253 (256) p.

²⁹ Ed. Didactică și Pedagogică, București, vol. I-1978, 323 (327) p., vol. II-1979, 278 (280) p.

Ioan Simuț îi etichetează opera ca fiind o simplă „literatură comercială”³⁰. Constantin Teodorovici, care îi redactează fișa în „Dicționarul general al literaturii române” pare mai puțin categoric când concluzionează: „Prăpastia dintre receptarea de către cititori și cea critică este greu de explicat, Drumeș ilustrând mai degrabă cazul unui condamnat fără proces”³¹.

³⁰ Punct de vedere exprimat de exigentul universitar orădean în urma unei discuții particulare.

³¹ *Loc cit.*, p. 762.

OCTAVIAN LASCU*

*Sanda Dumitrița BUBOI***

Abstract. *Octavian Lascu.* This article aims to present a short biography of the one who was the last president of the Bihor organization of the National liberal Party during the interwar period, Octavian Lascu. We focused on his political activity and the reorganization work in the period immediately after World War II. The last part of the article summarizes the repercussions suffered by Octavian Lascu from the communist regime.

Keywords: *president of the Bihor organization of P.N.L., party reorganization, political detained*

Octavian Lascu s-a născut în 3 ianuarie 1902, comuna Bălaia, părinții acestui fiind învățători: Petru¹ și Rozalia Niga². A avut trei frați: Lascu Sever, născut 1908, fost avocat³, apoi funcționar la Ministerul Domeniilor și Agriculturii⁴; Lascu Valeria funcționară⁵; Lascu Gherghina (Georgina⁶) profesoară în Timișoara⁷.

S-a căsătorit cu Maria Lascu⁸, născută la 5 octombrie 1914 în Corabia (Dolj)⁹, părinții acesteia fiind Ion (fost funcționar comercial) și Ecaterina Vasilescu¹⁰, profesoară la Școala Medie „I. L. Caragiale” București¹¹. Fiica

* Articolul este parte a raportului III: *Personalități ale organizației Partidului Național Liberal din Bihor (1921-1947)* din cadrul programului de doctorat.

** Direcția Județeană pentru Cultură Bihor, drd. Universitatea din Oradea, (coord. șt. prof. univ. dr. Antonio Faur); e-mail: buboisanda@gmail.com,

¹ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare se va cita: A.C.N.S.A.S.), fond Penal, dos. 71580, f. I.

² *Ibidem*, f. 9 verso.

³ *Idem*, fond Informativ, dos. 385236, f.13-14.

⁴ *Idem*, fond Penal, dos. 71580, f. 9 verso.

⁵ *Idem*, fond Informativ, dos. 385236, f. 13-14.

⁶ *Idem*, fond Penal, dos. 71580, f. 9 verso.

⁷ *Ibidem*, f. 14.

⁸ „Noua Gazetă de Vest”, Oradea, 1937, nr. 327, p. 7: „Domnul Octavian Lascu, avocat în Oradea, s’a logodit cu d-șoara Maria Vasilescu-Zneogeanu, din București. Ceremonia religioasă a cununiei va avea loc Duminecă 30 Mai, la orele 8 seara, la catedrala ortodoxă română din localitate”.

⁹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 385236, f.1 verso: alte surse dădeau ca dată a nașterii 10.10.1914 la Romanăți.

¹⁰ *Ibidem*, f. 54.

¹¹ *Ibidem*.

acestora-Alisa Marieta Rodica (în alte surse Alice¹² sau Alina, născută în 1939¹³) s-a căsătorită cu un medic veterinar din orașul Constanța „un anume Moise”¹⁴.

Referitor la studiile lui Oct. Lascu a absolvit școala primară în comuna Bălaia (1908-1912), apoi a urmat liceul teoretic la Arad și Beiuș¹⁵ și Facultatea de Drept din Cluj¹⁶, precum și Școala de Ofițeri de Rezervă Cavaleri Târgoviște¹⁷.

Odată cu instaurarea regimului comunist toți liderii vechiului regim erau supuși unei analize atente. Legate de Lascu Octavian și familia acestuia apar informații în raportul oficial din 12 noiembrie 1962. Lascu era prezentat ca fiind un element retras și distant, având o atitudine rezervată¹⁸. Cu toate acestea, deși era prezentat ca nemanifestându-se ostil regimului comunist apar și mențiuni în care se arată că în cercul de prieteni, când discuta situația politică a țării, își manifestă certitudinea unui război inevitabil¹⁹.

Una dintre gravele acuze care i s-au adus ultimului președinte liberal din Bihor era cea de activitate legionară care ar fi debutat în perioada studiilor la Cluj²⁰. În nota informativă dată în 13 aprilie 1945, sursa amintea faptul că la data de 27 martie 1945 fiind în trecere prin București a descoperit constituirea unei asociații cu scopul de a găsi și pune în libertate pe fostul Mareșal Antonescu. Interesant este faptul că sursa dădea ca sigură apartenența lui Octavian Lascu la această asociație²¹. Tot cu privire la activitatea sa fascistă sunt îndreptate și alte note informative²².

Imediat după încheierea studiilor s-a angajat ca funcționar la Tribunalul din Cluj²³ pentru ca, simultan, să se înscrie la Facultatea de Drept din Cluj²⁴ și să activeze și ca învățător medital în Cluj²⁵. După absolvirea Facultății de Drept a funcționat ca profesor la Școala Superioară de Comerț Oradea²⁶, apoi ca suplinitor la o școală primară din Oradea pentru ca pe urmă să fie angajatul Societății SIROCO din Cluj.

În calitate de avocat, dintre multele sale procese se poate aminti cel în care, alături de Nicolae Zigre, Nicolae Mocan și Ioan Gavra, l-au apărat pe reputatul

¹² Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 14.

¹³ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 14.

¹⁴ *Ibidem*, f. 54.

¹⁵ *Ibidem*, f. 13.

¹⁶ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 9.

¹⁷ *Ibidem*, f. 10 verso.

¹⁸ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 54.

¹⁹ *Ibidem*, f. 28: „împreună cu Preoții Dr. Chirvali Vasile și Boca Mihai ... comentând situația politică instigă ...”; f.26 verso: categoriile sociale printre care se manifesta fiind cea a intelectualilor și țăranilor, subiectele abordate fiind din domeniul economic și politic.

²⁰ *Ibidem*, f. 47.

²¹ *Ibidem*, f. 48-48 verso.

²² *Ibidem*, f. 17; Idem, fond Penal, dos. 71580, f.92: Lascu era prezentat „fost om de încredere al cunoscutului legionar ORBONAȘI... Pentru serviciile aduse naziștilor a fost decorat cu „Vulturul german”.

²³ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 13-14: 1922-1924.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 10 verso: 1923-1926.

²⁶ *Ibidem*, f. 10 verso.

profesor Onisifor Ghibu²⁷. Odată cu declanșarea procesului de epurare a instituțiilor statului, vizat a fost și Baroul Oradea, proces la care a fost supus și avocatul Octavian Lascu, la 3 ianuarie 1946 fiind judecat procesul acestuia și eliminat din Barou²⁸. Cu toate acestea dintr-o notă a Securității statului reiese că Octavian Lascu era unul dintre avocații la care apelau o serie de reprezentanți ai opoziției arestați pentru manifestări antiguvernamentale înaintea alegerilor din noiembrie 1946²⁹.

În timpul celui de al doilea război mondial a fost concentrat la Regimentul 13 Călărași cu gradul de locotenent fiind apoi transferat ca șef de serviciu tehnic la Societatea Petroliferă Prahova³⁰ dar nu a fost mobilizat pe front. A urmat ca în perioada 1945-1948 să funcționeze în cadrul Băncii Românești din București (ca șef al serviciului contencios³¹), fiind apoi administrator tehnic la Ferma Mihail București (1947-1948)³². Au urmat doi ani (1948-1950) în care a administrat Ferma Trachinoiu urmând a se angaja ca și colector la Prodexport, până în 1952³³. Ultimul post ocupat (1950-1952) a fost în cadrul la Ministerul Metalurgiei și Industriei Chimice³⁴, până la ridicarea sa de către organele securității³⁵, de referent tehnic. După eliberare, începând cu 18 martie 1955, s-a angajat ca jurist consult la Direcția Generală de Aprovizionare și Desfacere București³⁶.

Cu privire la activitatea politică Octavian Lascu declara că s-a înscris în P.N.L. în ianuarie 1944, fără recomandarea cuiva³⁷ până atunci fiind doar simpatizant³⁸. Inițial a fost simplu membru până în anul 1946, înainte de alegeri,

²⁷ „Noua Gazetă de Vest”, Oradea, 1936, nr. 31, p. 5.

²⁸ Lucia Cornea, „Intellectualii în epoca stalinistă. Epurarea și „reeducarea” avocaților în Baroul Oradea (1945-1953)”, în *Crisia*, XXXVIII, Oradea, 2009, p. 272.

²⁹ Corneliu Crăciun, „Opțiunea Maniu. Contribuții documentare la istoria alegerilor parlamentare din 19 noiembrie 1946 în Bihor (I)”, în *Crisia*, XXIV, Oradea, 1995, p. 361.

³⁰ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 71580, f.10 verso.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f.13-14.

³⁴ Idem, fond Penal, dos. 71580, f.10 verso.

³⁵ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 13-14: „am fost reținut pentru cercetări nu în legătură cu serviciul meu ci în legătură cu alte interese de stat până la data de 10 mai 1954 conf biletului de eliberare 408/954 pe care îl posed și care dispune că urmează să fiu reîncadrat în câmpul muncii. Tribunalul Stalin prin sentința civilă nr. 254/ ii ian 1955 a obligat Ministerul să-mi plătească salariul pe opt luni și să mă reintegreze în funcția ce am avut. Sentința a fost definitivă însă Ministerul a făcut cerere de îndreptare la Trib Suprem care se va judeca în mai 1955”.

³⁶ *Ibidem*: „D.G.D. în funcția de jurist consult M.I.P.C. Direcția Generală de Aprovizionare și Desfacere Baza nr. 2 Sector Exporturi Complexe str. Lipscani ...” (trecând inclusiv salariul primit-1.200 lei) unde spera ca să rămână până în 1962 când urma să iasă la pensie datorită vârstei (60 ani).

³⁷ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 7 verso.

³⁸ *Ibidem*, f. 3: „... deci n’am avut nici un rol politic, n’am avut nici o însărcinare pentru a proceda la vreo organizare, nici nu l-am cunoscut pe Dl Bebe Brătianu, n’am fost deci activ și n’am făcut politică militantă nicăiri în România și nici în jud. Bihor și ca urmare

când a fost desemnat din partea președintelui partidului cu depunerea listei candidaților pentru alegeri, listă pe care a și candidat fără a fi ales însă³⁹.

Cu toate acestea, din analiza presei vremii, reiese faptul că Octavian Lascu a fost activ pe scena politică locală, cu mult timp înainte. În cadrul adunării P.N.L.-Bihor, din 1933, acesta a reprezentat tineretul liberal bihorean, vorbind în numele acestei categorii⁴⁰. De asemenea, în urma alegerilor din 1937 a fost inclus în consiliu județean⁴¹ până la dizolvarea acestuia, la începutul anului următor⁴². Motivul care l-a determinat să se înscrie în acest Partidul Liberal era eliberarea Ardealului de Nord aceasta fiind singura opțiune pentru a se putea manifesta, el având la acel moment statutul de refugiat⁴³ în București.

Referitor la activitatea propriu-zisă a acestuia în cadrul partidului amintea că: „Am participat la ședință, am organizat Partid în Reg. Bihor am vrut să convoc Congresul pt Org. Partidului pt alegerile Comitetului și Președinte acesta am făcuto singur”, în calitate de „Delegat și Președinte înainte de alegeri cu 2 luni”⁴⁴, pe baza instrucțiunilor primite de la Bebe Brătianu, singurul dintre liderii liberali cu care am avut legături⁴⁵. Dintre liberalii bihoreni pe care îi amintea ca fiind cei care l-au ajutat erau Emil Centea, Dumitru Mitran, Pavel Păunescu și alți 7-8 membri de pe listă⁴⁶. De asemenea, declara că după 23 august 1944 activitatea politică desfășurată de el viza campania electorală din 1946 dar și participarea la întruniri comunale⁴⁷.

Ceea ce se observă pe parcursul tuturor declarațiilor sau proceselor verbale de interogatoriu era faptul că niciodată nu s-a declarat președinte al P.N.L. Bihor. Mai mult, mereu în fața prezentării sale ca președinte al P.N.L. Bihor contra argumenta. El susținea că datorită faptului că „partidul din jud. Bihor sa destrămat și președintele și întreg comitetul a părăsit partidul, subsemnatul n’am avut calitatea de președinte ci am avut pur și simplu delegație de a depune lista de candidați, urmând ca ulterior să se facă organizarea și alegerile de președinte și comitet. Din cauză că partidul sa autodizolvat nu sa mai procedat la nici o organizare iar după alegerile din 1946 n’am mai activat și nici n’am făcut vreo politică și m’am ocupat numai de profesiunea mea”. Cu toate acestea se pare că liderii liberali centrali îl vedeau ca pe un președinte de organizație locală, dacă e să se ia în calcul declarația secretarului general al P.N.L. Bebe Brătianu⁴⁸. Abia începând cu anul 1946 a avut

nici n’am fost înscris în acest partid ... și nici n’am avut vreo funcție politică primar, prefect, deputat etc.”

³⁹ *Ibidem*, f.1-2.

⁴⁰ „Liberalul”, 1933, nr. 10, p. 2; nr. 14, p. 3.

⁴¹ „Noua Gazetă de Vest”, 1937, nr. 373, p. 4.

⁴² *Idem*, 1938, nr. 499, p. 8.

⁴³ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 71580, f. 3.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 7 verso.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 8 verso: se referea la alegerile din 1946 și la lista depusă de P.N.L. Bihor pentru acest eveniment.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁸ Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) I. C. Brătianu-istoria P.N.L. la interogatoriu*, (în continuare, se va cita: *C-tin (Bebe) I. C. Brătianu ...*), Editura Paralela 45, București: „VII. Președinții organizațiilor județene de la 1926 la 1947 ... 3) Bihor

un rol mai activ în cadrul partidului. Mai exact, din momentul în care „Dl Bebe Brătianu care era secretarul general al P.N.L. și mia comunicat că mi se dă o delegație pentru a depune lista de candidați la alegerile din anul 1946 și că în acest sens să iau contact cu membrii partidului”⁴⁹. Lascu s-a conformat ordinelor primite de la centru și s-a reîntors la Oradea pentru a reorganiza partidul și a pregăti alegerile din noiembrie 1946 în acest județ⁵⁰.

Printre primele măsuri luate de Lascu pentru a pune în aplicare ordinele date de către Bebe Brătianu a fost de a contacta vechii membrii liberali. S-a dovedit a fi destul de dificil datorită faptului că Lascu a fost plecat din Oradea de ceva timp, ca refugiat, la întoarcerea sa cei pe care îi cunoștea fie erau decedați (ex. Petre Fodor, Vasile Bledea⁵¹), fie înscriși în alte partide politice⁵², fie nu s-au mai reîntors din refugiu⁵³. Datorită acestui impediment și timpului scurt până la alegeri nu s-a reușit nici organizarea unui comitet central și nici al vreunui sector. Cu toate acestea Bebe Brătianu a insistat cel puțin pentru depunerea listei de candidați la alegeri. Din nou, datorită situației dificile a membrilor liberali din Bihor a întâmpinat dificultăți în întocmirea listei. În această situație, pentru a nu dezamăgi din nou (la această decizie contribuind și faptul că era membru în Contenciosul Băncii Românești și nu dorea ca patronii săi să considere că nu-i servea) a rugat pe unii dintre prietenii săi orădeni să-l ajute pentru a reuși a depune lista (în acest sens amintindu-i pe Centea Emil, Pănescu Pavel)⁵⁴ deoarece vechii conducători ai partidului nu și-au oferit sprijinul în acest sens⁵⁵.

Imediat după alegerile din 1946 a comunicat rezultatul lui Bebe Brătianu și s-a înapoiat la București. La scurt timp P.N.L. își înceta oficial activitatea. Drept urmare și Octavian Lascu, după această dată, nu a mai desfășurat nici o activitate politică fiind doar simplu salariat la Ministerul Metalurgiei și Industriei chimice până la arestarea sa⁵⁶.

Conform sursei „Vlad” după 23 august 1944 organizația P.N.L. Bihor a avut ca președinte pe Tiberiu Moșoiu însă odată cu disidența Gheorghe Tătărescu acesta a trecut la noua organizație liberală înființată de Gheorghe Tătărescu⁵⁷. Odată cu el, același pas l-a făcut o parte a organizației județene liberală s-a alăturat acestea. Vidul de putere de la conducerea organizației liberale brătieniste bihorene a dus la o luptă acerbă pentru preluarea acesteia⁵⁸. Astfel, s-au format fracțiuni care

(Oradea)-G1 Traian Moșoiu, Zigre-foști miniștri, Tiberiu Moșoiu-fost ministru, Picu Băncilă (provizoriu), Lascu-avocat”, p. 351, 353.

⁴⁹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 71580, f. 4.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, f. 5.

⁵² *Ibidem*, f. 4.

⁵³ *Ibidem*, f. 5.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 6.

⁵⁷ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 8

⁵⁸ Florian Tănăsescu, Nicolae Tănăsescu, *C-tin (Bebe) I. C. Brătianu...: Activitatea partidului [N. M.-după anul 1945] se reducea încă la întocmirea și consolidarea organizațiilor noastre județene, în vederea alegerilor pentru a putea obține de la fiecare din aceste organizații liste de candidați cât mai bine aleși și care să realizeze*

încercau, fiecare, să atragă cât mai mulți membrii pentru a-și legitima pretențiile de conducere. Se confruntau la Oradea fracțiunea avocatului Octavian Lascu cu fracțiunea avocatului Felician Zăciu, la care se adăuga fracțiunea lui Gheorghe Bota (denumită și fracțiunea sudeților) sediul acesteia fiind la Beiuș. Se remarcă totuși faptul că fracțiunea sudeților (în special prin implicarea învățătorului din Ceica Ioan Mangra) își oferea susținerea fracțiunii Zăciu⁵⁹.

În fața situației tensionate din județ, organizația P.N.L. centrală a intervenit în speranța de a liniști spiritele. În acest sens, începând cu luna iunie 1945, Comitetul Central P.N.L. a delegat liderii celor trei fracțiuni pentru organizarea partidului în Bihor. Pentru îndeplinirea acestei sarcini s-a programat ținerea Congresului județean P.N.L., pentru iunie 1945, apoi reprogramat pentru august 1945 însă cu aceeași finalitate-anularea acestuia⁶⁰. Dacă e să se dea crezare raportului organelor de securitate dificultățile întâmpinate de P.N.L. Bihor pentru susținerea congresului județean în vederea clarificării situației interne și cea a conducătorilor erau datorare faptului că „... încă nu se știe cine este cu Tătărescu și cine cu Brătianu, dintr-o zi într-alta se schimbă părerile, deci nu se știe precis, că cine rămâne în definitiv cu Brătianu”⁶¹. Decizia de a susține, la data de 12 august 1946, congresul județean reiese și din adresa Partidului Național Liberal Organizația Jud. Bihor și a Municipiului Oradea, semnată de Lascu Octavian delegatul Organizației Centrale al P.N.L. pentru această organizație, din data de 23 iulie 1946. Scopul pentru care se dorea susținerea congresului era de a se alege președintele organizației precum și delegația permanentă și comitetul județean⁶². Acest eveniment a fost pregătit inclusiv prin manifeste, cu rolul de a atrage un număr cât mai mare de participanți⁶³. Tot în vederea pregătirii acestuia avocatul Octavian Lascu a convocat, pentru 10 aprilie 1946, la locuința sa o întrunire a tuturor fracțiunilor din Bihor⁶⁴ cu scopul de a se alege un comitet de conducere provizoriu. Misiunea acestui comitet provizoriu era pregătirea convocării congresului județean care va alege conducerea definitivă, deși congresul preconizat nu s-a susținut.

Tensiunile și fricțiunile din cadrul organizației liberale din județul Bihor s-au resimțit și în momentul în care se pregăteau alegerile din 1946. În cursul lunii octombrie, cu ocazia pregătirii listei deputaților au avut serioase dificultăți pentru a

consimțământul tuturor partizanilor din județ. Eram ocupat încontinuu cu delegații din provincie care îmi cereau ajutorul meu. Aveam mai ales în nordul Ardealului, printre județele care au fost luate de unguri, organizații foarte slabe care-și mai plăteau luxul să se certe între dâșii, cum erau cei de la Oradea și unde șef era Lascu. Patima îi pune pe drumuri, venind cu mari cheltuieli la București, în delegație, să mi se plângă”, p. 335.

⁵⁹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 385236, f. 8.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, f. 37.

⁶² *Ibidem*, f. 35: Pentru o mai mare putere de convingere în sensul de a se obține aprobarea susținerii congresului se menționa faptul că Partidul Liberal era „un partid de ordine și unul din partidele democratice, recunoscute și de către cele trei mari puteri la Moscova”. Acest fapt îi determina pe liberali să mizeze pe „tot concursul și sprijinul autorităților locale ca acest congres să aibă loc în perfectă ordine”.

⁶³ Crăciun Corneliu, *Opțiunea Maniu ...*, p. 337-339.

⁶⁴ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 385236, f. 8-10 (vezi anexa 1).

putea întruni un număr de 14 candidați⁶⁵ dintre aceștia retrăgându-se Mitran Francisc înainte de alegeri. Dezorganizarea grupării liberale s-a resimțit și în rezultatul alegerilor obținând doar un minim de voturi circa 3.000 același număr fiind și cel al membrilor organizației după anul 1944⁶⁶. Cu toate dificultățile întâmpinate de către Octavian Lascu în pregătirea alegerilor și întocmirea listei pentru acestea s-a remarcat faptul că acesta era „foarte devotat bătrânilor”⁶⁷.

Pentru anul 1946, an cu alegeri parlamentare, fiecare partid urmărea diseminarea ideilor sale într-un mod cât mai larg. Referitor la încercările Partidului Liberal din Bihor de a susține congrese, se poate observa ingerințele guvernului pentru împiedicarea acestora. Astfel, nota informativă din 17 august 1946 semnala înăbușirea congresului liberal preconizat pentru acea lună la Oradea iar singurii care se arătau nemulțumiți de situație erau liderii liberali⁶⁸. Față de alegerile din noiembrie 1946 reprezentanții partidelor politice cereau păstrarea calmului ba chiar „un optimism exagerat”⁶⁹, aceste informații au fost diseminate în Bihor de către Octavian Lascu colaboratorilor săi principali. Se preciza faptul că liderii liberali credeau cu tărie că „regimul actual este de natură trecătoare” speranța lor fiind „O.N.U. și consiliul de securitate care va impune Rușilor a ridica forța lor politică și militară din România”⁷⁰. Se spera și la înlocuirea guvernului cu unul de concentrare națională în vederea semnării tratatelor de pace, fiind dat ca și sigur refuzul lui Iuliu Maniu de a organiza noul guvern în urma unor noi alegeri ceea ce îi pune pe liberali în situația de a fi ei cei responsabili cu preluarea puterii. Datorită acestui fapt P.N.L. a decis întărirea și reorganizarea organizațiilor județene acolo unde era cazul⁷¹. La nivelul județului Bihor, teritoriu în care organizația liberală niciodată nu a fost cu adevărat bine încheagată și care a suferit puternice lovituri în special după cedarea Ardealului de Nord, această reorganizare era imperios necesară⁷².

Alt subiect despre care Lascu aducea informații era cel al alegerilor propriu-zise. Partidele istorice bănuiau că „B.P.D.-ul probabil că vor reuși, datorită ilegalităților ce se văd, dar că acestea nu însemnează nimic, pentru că, ele nu vor fi recunoscute, de puterile apusene”⁷³ dar, după cum se vede, își puneau speranțele în marile puteri occidentale. Nu a fost omisă nici problema propagandei în rândurile maselor. În acest sens un rol important revenea învățătorilor care trebuiau să le răspândească la nivelul satelor lor. Informatorul semnala și faptul că, din cele discutate cu această ocazie de către liberalii bihoreni cu Lascu, în aceste alegeri o mare bază se pune pe socotul Vașcău unde forțele partidelor istorice erau mai mari

⁶⁵ *Ibidem*, f. 10.

⁶⁶ *Ibidem*, f.11.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁶⁸ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 50.

⁶⁹ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 29.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 30.

⁷¹ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 39.

⁷² *Ibidem*: Astfel se avea în vedere împărțirea județului în „40 subsectoare. La trei sate va fi câte un țăran șef, iar la 10 sate câte un intelectual. Se va da mare importanță tineretului și mai ales studențimii. Cine nu va munci va fi scos din partid, chiar cu o vechime de 30 de ani, dându-se loc tinerilor cari vor activa”.

⁷³ *Ibidem*, fond Informativ, dos. 385236, f. 29.

fiind coordonate de către „dl avocat Tocoianu, pe urmă vin, avocații Drăghici și Jurcă ...”. Cu toate acestea erau conștienți că, per total pe județ dintre P.N.L. și P.N.Ț. cel din urmă mai mulți simpatizanți dar, totuși, liberalii sperau să obțină 4 mandate⁷⁴. Se miza în aceste alegeri inclusiv pe un posibil ajutor din partea populației maghiare, în special pe cea de la Săcueni. Baza acestei posibilități era discuția, pe această temă, dintre Alexandru Lapedatu și Soos Istvan, la Cluj⁷⁵.

Alegerile din noiembrie au fost pregătite de liberalii bihoreni și prin vizite de instructaj la București. Mai exact, nota informativă din 7.XI.1946 amintea deplasarea lui Lascu în capitală pentru a fi îndrumat în legătură cu alegerile din noiembrie. Cu ocazia reîntoarcerii în județ s-a înapoiat cu material de propagandă liberal și ziarul „Liberalul”. Diseminarea acestora era dorită prin membrii din județ cum a fost cazul lui Nuțu Florian, țaran fruntaș liberal din Mădăras-comună în care liberalii aveau forțe relativ puternice dispunând de 12 oameni de încredere pentru secțiile de votare⁷⁶.

Date interesante cu privire la modul de desfășurare a campaniei electorale a liberalilor bihoreni premergătoare alegerilor din noiembrie 1946 reies din nota informativă din data de 13 septembrie 1946, cu toate că valoarea era nesigură și se cerea Inspectoratului de Jandarmi și Chesturei Oradea a verifica autenticitate celor declarate. În această notă se semnală faptul că organizația P.N.L. Bihor Brătianu și-a intensificat acțiunea propagandistică mizând pe tineret. Totodată se considera că prin discursurile susținute în adunările populare instigau la ură rasială, precum și împotriva Guvernului. Conform sursei care raporta liberalii s-au orientat și în anul 1946 spre regiunea de câmpie a Bihorului, care și înainte de 1940 era în majoritate aderentă a ideilor lor, zona de acțiune a propagandei lor fiind Tărian-Giriș-Toboliu-Cheresig-Sănnicolau Român-Cefa. În acest turneu liberal Octavian Lascu a fost însoțit de o serie de lideri liberali. În cazul comunei Cheresig, a mers însoțit de avocatul Rațiu din comuna Roit⁷⁷, adunarea desfășurându-se la data de 8 septembrie 1946⁷⁸. Un alt scop era acela de a relua legăturile cu șefii de sectoare din județ, în cazul Cheresigului acesta fiind țaranul Teodor Drăgan⁷⁹.

De menționat este faptul că, inițial, avocatul Lascu a solicitat permisiunea de a susține amintita adunare în sala primăriei. Acest lucru nu a fost posibil datorită faptului că notarul comunei, Albu Florian, „nu a dat voie să fie anunțat oameni prin tobă și nici localul Primăriei nu a pus la dispoziția lui”⁸⁰. În cele din urmă, Octavian Lascu a vorbit tinerilor din localitate adunați la horă⁸¹, considerând că tineretul „este mai ușor de convertit”⁸² despre situația politică și despre viitoarele alegeri⁸³.

⁷⁴ *Ibidem*.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 18.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 31; aceeași notă apare și la Corneliu Crăciun, *Opțiunea Maniu...*, p. 350-351.

⁷⁹ A.C.N.S.A.S., fond Informativ, dos. 385236, f. 31.

⁸⁰ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 40.

⁸¹ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f.18.

⁸² *Ibidem*, f. 31

Concluziile discursului său erau speranța pusă în tineret⁸⁴ dar și atacurile directe la adresa membrilor Guvernului din acea perioadă⁸⁵ îndreptându-se apoi către următoarea comună-Roit-în același scop propagandistic⁸⁶.

Altă zonă în care O. Lascu s-a deplasat în Bihor pentru a alegerile din noiembrie 1946 în Groși. Aici s-a luat legătura cu „șeful sectorului țăranul Ilea Petru”⁸⁷ dar s-au luat măsuri și pentru asigurarea oamenilor de încredere pentru secțiile de votare de la alegerile din 19 noiembrie⁸⁸. De asemenea, Octav. Lascu împreună cu plutonierul de rezervă Diaconescu preconizau acțiuni propagandistice pentru 1 septembrie și la Beiuș dar au renunțat la idee în momentul în care au realizat atenta supraveghere la care erau supuși de către autorități⁸⁹.

De remarcat este faptul că, deși pentru alegerile din noiembrie 1946 P.N.Ț. Maniu din Oradea și P.N.L. Brătianu tot din Oradea au primit instrucțiuni de la centru pentru a colabora în vederea depunerii unei liste comune, între cele două grupări exista un antagonism. Mai mult, după cum reiese din nota informativă din 11 noiembrie 1946, acesta s-a accentuat odată cu apropierea alegerilor ceea ce a dus la nerealizarea listei comune și la neînțelegeri între liderii celor două partide⁹⁰.

Agenții guvernamentale erau la fel de interesați și de zonele în care liberalii aveau forțe mai serioase. Se considera că pentru alegerile din noiembrie 1946 aceștia se puteau baza pe forțe mai serioase la Salonta, Aleșd, Tinca, Tileagd și Beiuș⁹¹. Cu toate acestea Lascu nu trecea cu vederea nici faptul că „populația este înspăimântată din cauza măsurilor luate de guvern împotriva partidelor de opoziție” și chiar că o parte dintre fruntașii liberali „refuză să activeze în P.N.L. ... pentru a nu risca. D-sa a citat cazul dlui Băruția din Beiuș, care a refuzat să candideze în locul 5 pe lista liberală fiindu-i frică”⁹².

Dorința de reorganizare a Partidului Național Liberal se observă pornind de la nivel central. Nota din 28 ianuarie 1947 făcea cunoscută decizia de a reorganiza „partidul până la sfârșitul lunii Iunie 1947 când urmează să se întrunească la

⁸³ *Ibidem*, f. 18: „vă vorbesc vouă tineri vlăstari ai neamului românesc vreți voi să fie cohoz? așaî că nu vreți. Atunci dacă nu vreți să votați P.N.L. Spuneți-le părinților voștri să voteze P.N.L.”

⁸⁴ *Ibidem*, f. 31: „Dragi Tineri, voi sunteți speranța și viitorul țării. Astăzi țara este condusă de străini venetici. Banul nu are nici o valoare. Ai în buzunar 1 milion și nu poți cumpăra nimic. Noi vrem să răsturnăm pe acești trădători vânduți la Unguri. Noi vrem să se respecte legea și ea să fie făcută pentru voi românii. Munca voastră va trebui răsplătită. Guvernul se simte slab, deaceia n’ar vrea alegeri, dar a primit ordin să le facă”.

⁸⁵ *Ibidem*: „Noi nu vrem ca schusterii, cismarii, să fie Miniștri și ei să conducă țara. Trăiască Partidul Liberal, trăiască M.S. Regele”.

⁸⁶ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 40.

⁸⁷ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f.28.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 71580, f. 44.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 63: „Cartelul însă nu s’a putut realiza, deoarece dl. Teodor Roxin, președintele P.N.Ț., a refuzat a-l face pe motiv că nu-și poate dezorganiza partidul”, deși era vorba ca doar locurile 4, 5, și 7 de pe lista P.N.Ț. pentru a fi ocupate de liberali.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² *Ibidem*.

București comitetului executiv”⁹³. Astfel că interesul lui Octavian Lascu pentru reorganizarea P.N.L., care s-a menținut și la nivelul anului 1947, pare a fi și un imbold venit de la centru. În 1 martie la locuința acestuia s-au întrunit Sîrbu Silviu, Maxim Virgil, Diaconeasa Ion și s-a stabilit a se acordat avocatului Nicolae Peia sarcina de a reorganiza Baroul avocațional, a magistraților și tribunalului Bihor; profesorul Virgil Maxim era încredințat cu corpul profesoral și tineretul intelectual din Oradea; Pavel Negreanu cu organizarea muncitorilor C.F.R.-iști și liber profesioniști din Oradea și județ iar reorganizarea secției militare era pusă sub coordonarea lui Octavian Lascu⁹⁴. Într-o notă informativă catalogată ca fiind de valoare sigură, dată de informatorul ce se semna 100 P.N. se menționa faptul că se urmărea ca în trei luni de zile să se reușească realizarea unui partid puternic la nivel de județ, în acest sens Octav. Lascu luându-și răspunderea în fața Comitetul Central al Partidului⁹⁵. De asemenea, se stabilea faptul că la 27 martie urma să se deplaseze la București o delegație de 10 persoane⁹⁶. Motivul deplasării era de a se aduce planul de reorganizare a partidului din județ în original, la momentul adunării lucrându-se după ordine verbale și planurile proprii ale lui Lascu⁹⁷. Punct important de discutat era cel al propagandei pe teren „dela centru s’a deschis un credit de câteva zeci de milioane care se vor da șefilor de partid din plasele Tinca, Beiuș, Salonta, Cefa și Marghita” pentru atragerea unor membrii P.C.R. și P.S.D.-dar și al organizării pe sectoare la nivelul municipiului Oradea⁹⁸.

Odată cu declanșarea arestărilor în rândurile membrilor partidelor istorice liderii acestora au reacționat. Printre semnatarii memoriului conducătorilor P.N.Ț., P.N.L. și P.S.D.I. pentru a fi înaintat primului ministru la 31 august 1947 figura și numele lui Lascu⁹⁹.

Având o atitudine tot mai deranjantă față de regimul de la acea dată s-a trecut la o supraveghere și cercetare mult mai amănunțită a lui Octavian Lascu. Bineînțeles că atitudinea și anumite manifestări față de regim nu au rămas fără repercursiuni astfel că la data de 13 martie 1947 s-a emis de către Parchetului Tribunalului Bihor ordinul pentru percheziționarea domiciliară la locuința avocatului Lascu, rezultatul fiind însă negativ¹⁰⁰.

Extrem de interesantă este nota informativă primită de Inspectoratul Regional de Siguranță Oradea-Mare, din partea informatorului 795 în 14 octombrie 1947, referitor la președintele organizației liberale bihorene. Conform acesteia „Avocatul Lascu Octavian din Oradea, imediat după eliberarea sa din Lagăr ar fi fost la București unde a luat legătura cu Brătianu și cu alți fruntași politici, cărora le-ar fi afirmat că el nu mai poate sta mai departe la Oradea pentru că riscă să fie

⁹³ *Ibidem*, f. 72.

⁹⁴ *Idem*, fond Informativ, dos. 385236, f. 17.

⁹⁵ *Idem*, fond Penal, dos. 71580, f. 36: Pentru această reușită „Toți membri cari fac parte din comitetul de conducere a județului Bihor sunt obligați ca în fiecare săptămână să treacă pe la avocatul Lascu în scopul de a primi noi instrucțiuni”.

⁹⁶ *Ibidem*: „dintre care un număr de 5-6 să fie dintre foștii candidați ai listelor electorale”.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Idem*, fond Informativ, dos. 385236, f. 19.

¹⁰⁰ *Idem*, fond Penal, dos. 71580, f. 31.

din nou arestat¹⁰¹. Legat de funcția de președinte al liberalilor bihoreni se menționa că accepta această demnitate dar cu precizarea că „nu desfășoară activitate, decât atunci când va fi cazul. În prezent nu depune nici un fel de activitate în rândul masselor populare și ale foștilor membri ai partidului. În rândurile intelectualilor însă se arată foarte deprimat și distrus sufletește din cauză că sa ales cu o boală de plămâni, din lagăr”¹⁰².

Din punct de vedere al activității politice, după autodizolvarea P.N.L. se semnală faptul că Lascu nu s-a înscris într-un alt partid politic și s-a limitat la a fi un simplu alegător (fiind vorba de alegerile din 1948¹⁰³). Resemnarea lui Octavian Lascu reiese din nota informativă din 10 martie 1948. Conform informatorului Lascu considera că „Alegerile n-au nici un rost. La data trecută cel puțin erau partidele istorice dar azi toți conducătorii sunt închiși iar derbedeii și oamenii de nimica fac propagandă. Singura forță care ne-ar salva ar fi o putere străină”¹⁰⁴. Cu toate acestea era activ din punct de vedere sindical, și lua parte la ședințele sindicale dar nu se implica în discuții. Activitatea sindicală îi era urmărită și în cadrul unui raport din 1951. Conform acestuia nu se achită de sarcinile trasate, nu își primește critica făcută de către sindicaliști¹⁰⁵. De asemenea, o serie de persoane din întreprindere unde își desfășura activitatea afirmă că Octavian Lascu ar fi afirmat „că în sindicat sunt numai proști ...”¹⁰⁶. Per total, era considerat „din punct de vedere profesional ... un element foarte capabil, muncitor, bun organizator, corect, inteligent, nu i se cunoaște vicii sau pasiuni, în schimb este nevós și nu-și primește critica”¹⁰⁷.

Fiind un lider al Partidului Național Liberal-prin funcția de președinte de organizație în Bihor pe care a deținut-o-a fost supus de către noua putere de la răsărit regimului de reeducare prin încarcerare. După cum reiese din dosarul lui Octavian Lascu acesta a fost încadrat într-o colonie de muncă¹⁰⁸ (pentru 60 de luni¹⁰⁹) cu începere de la data de 15 august 1952¹¹⁰ până la 10 mai 1954¹¹¹, când a fost eliberat deși pe fișa sa personală era menționat faptul că pedeapsa urma a se încheia la data de 16 august 1957¹¹². Tot cu privire la încarcerarea lui Octav. Lascu detalii sumare reies cu privire la locațiile în care a fost închis: Penitenciarul Văcărești¹¹³, Poarta Albă¹¹⁴, Penitenciarul Pitești¹¹⁵.

¹⁰¹ *Ibidem*, f. 61.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 7.

¹⁰⁴ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 19.

¹⁰⁵ Idem, fond Penal, dos. 71580, f. 13.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 14.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 13.

¹⁰⁸ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 18.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 22.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 19.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² A.C.N.S.A.S., fond Penal, dos. 71580, f. I.

¹¹³ Idem, fond Informativ, dos. 385236, f. 40: dintr-un extras al arhivei Serviciului „C” se preciza existența unui memoriu întocmit de un grup de deținuți politici de la Penitenciarul Văcărești din care rezultă că și Lascu a fost încarcerat la acest penitenciar.

¹¹⁴ *Ibidem*, f. 53.

Din punct de vedere al motivelor care au fost invocate pentru arestarea acestuia era apartenența politică la P.N.L. atât înainte de 23 august 1944 cât și după această dată. De asemenea, se menționa că deși s-a încercat recrutarea acestuia, în 1961, rezultatul a fost negativ¹¹⁶.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 27.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 50: „... este lipsit de ținere de minte, suferă de inimă și este puțin cam surd”.

ANEXE

Anexa 1¹¹⁷

- „1. Dr. VALERIU ROMAN delegatul centrului din București, care a fost delegat cu examinarea situației partidului liberal din Bihor
2. Din fracțiunea LASCU OCTAVIAN au fost prezente următoarele persoane:
1. Avocat LASCU OCTAVIAN, cu domiciliu în București
 2. Avocat CENTEA EMIL, cu domiciliu în Oradea
 3. Avocat NICOLAE CEICA (cumnat cu LASCU), cu domiciliu în Timișoara
 4. Dr. MUNTEANU VALER, fost medic pensionar, cu domiciliul în Oradea
 5. GHEORGHE CRISTEA, inspector școlar, domiciliază în comuna Cefa
 6. Avocat Dr. NICOLAE TURLA, fost domiciliat în Oradea, a decedat în anul 1959
 7. IONAS DUMITRU, proprietar, domiciliat în Oradea
 8. FLORIAN OVIDIU fost controlor financiar, domiciliat în Oradea, în prezent la "loto"
 9. POPESCU PETRACHE fost subofițer domiciliat în Oradea
 10. MINDRUTESCU MIHAI fost contabil la cooperatie, actualmente domiciliat în Bistrița
 11. DIACONESCU IOAN fost subofițer, domiciliul necunoscut după sursă
 12. SILAGHI CORBU IOAN fost inspector școlar, cu domiciliul în Oradea
 13. SIMOC GHEORGHE avocat, cu domiciliul actualmente afirmativ la București
 14. GUI AUGUSTIN maestru zidar, cu domiciliul în Oradea
 15. FABIAN ȘTEFAN, fabricant cu domiciliul în Oradea

Din fracțiunea ZACIU FELICIAN, fost domiciliat în Oradea, decedat în anul 1952, a fost prezente următoarele persoane:

1. ZACIU FELICIAN fost avocat, decedat în 1952 în Oradea
2. NECSULESCU ALFRED, fost maior în armata burgheză, decedat
3. MUTH OVIDIU, controlor financiar, cu domiciliul în Oradea
4. BARBONTA PAUL fost avocat, în prezent juristconsult în Oradea
5. PORUMB IOAN, funcționar cu domiciliul în Oradea angajat la Uzina Electrică
6. SABAU GHEORGHE, comerciant fost cu domiciliul în Tinca, în prezent decedat
7. SPINU IOAN avocat în colegiu în prezent cu domiciliul la Vașcău
8. Dr. EUGEN BOCU fost avocat, în prezent juristconsult la Coop. 23 August în Oradea
9. FODOR IOAN avocat în colegiu, domiciliul în Oradea
10. TIRULESCU GHEORGHE profesor la liceul nr 1 de băieți din Oradea

Din gruparea sudeților de la Beiuș n-a venit decât MANGRA IOAN, învățător, care însă n-a participat la ședință”.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 8-10.

UN TEXT MONOGRAFIC DIN TIMPUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL - VINTERE (1941)

*Antonio FAUR**

Abstract. *A Monographic Text from the Time of the World War II - Vintere (1941).* On this occasion, we introduce into the historiographic circuit an unknown monographic text of the village of Vintere (from Bihor County), written in 1941, by the local priest Alexandru Ciurdaru. The information that the author uses comes from unpublished and edited sources, especially oral information that proves to be of real interest and useful for future scientific research on Vintere.

Keywords: *monographic text, oral information, Bihor County, Vintere, local elite*

Elaborarea monografiilor localităților rurale sau urbane românești din județul Bihor este un demers de acută actualitate, deoarece foarte multe localități românești bihorene n-au avut și nu au, din păcate, încă, monografii.

În ceea ce ne privește, publicarea de texte monografice cu caracter general ale unor sate din bihorene¹, descoperite în cercetările arhivistice de-a lungul timpului, constituie o preocupare mai veche. Conștienți de importanța studiilor monografice în general, dar cu accent pe cele istorice ale localităților – ca o direcție evidentă la nivel central și est european –, în anul 2012 i-am consacrat subiectului în discuție un simpozion științific internațional, româno-maghiar, ale cărui lucrări le-am publicat într-un volum apărut, în limba engleză, la editura Centrului de Studii Transilvane².

Scrierile de care ne-am ocupat în trecut, le numim *texte monografice*, și nu monografii, deoarece nu sunt redactate de echipe de specialiști din discipline diferite sau de istorici profesioniști, care să respecte cu rigoare metoda științifică. Cu toate neajunsurile situației, ele pot fi considerate surse importante, în unele privințe *unice*, prin informații necunoscute, pentru cunoașterea unor aspecte din trecutul lor.

* Prof.univ. dr., Universitatea din Oradea; e-mail: afaur@uoradea.ro

¹ Antonio Faur, „Un text monografic inedit: monografia comunei Drăgănești”, în *Cele trei Crișuri*, 1997, nr. 11-12, p. 5; Idem, „Un alt text monografic inedit (1941): cel al satului Belejani (jud. Bihor), în *Cele trei Crișuri*, 1998, nr. 1-2, p. 5; Idem, „Considerations on the some settlements in Bihor County. Case study: Budureasa Commune”, în *The Monograph Research in Central Europe 1990-2010*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, editor și coordonator Antonio Faur, Cluj-Napoca, 2012, p. 232-245; V. Faur, „Preotul Moise Popovici (din satul Seghiște) – un precursor al istoriografiei bihorene”, în *Cele trei Crișuri*, 2014, nr. 1-2, p. 69-78.

² *The Monograph Research in Central Europe 1990-2010*, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, editor și coordonator Antonio Faur, Cluj-Napoca, 2012, 285p.

Câteva cuvinte despre autorii lor se impun. Ei provin din elitele locale intelectuale ale lumii satelor, în primul rând învățători și preoți din sate, dar, acolo unde nu era altă soluție, chiar și de notari sau primari, care aveau nivelul de educație suficient, pentru a efectua anumite cercetări și a redacta un text care să surprindă - de-a lungul timpului - viața satului în variatele sale ipostaze.

În general, ei au încercat aplicarea metodei monografice consacrate, care constă în tratarea obligatorie a aspectelor geografice, istorice, etnografice, religioase, manifestările vieții cotidiene, mentalități etc, cum am constatat, la lectura documentelor de acest fel. Aproape toate au fost scrise la sfârșitul anului 1941, în lunile noiembrie-decembrie sau la începutul anului următor, în vreme de război. Ținând seama de acest aspect temporal, este plauzibilă ipoteza că, în contextul istoric al celui de-al doilea război mondial, guvernul dorea să fie cât mai temeinic informat cu privire la realitățile istorice, etnice, religioase și economice din localitățile Transilvaniei de Sud, rămase în România, după „dictatul” de la Viena (august, 1940). Prefectura Bihorului de sud, rămas sub administrație românească, transmitea plaselor și comunelor un ordin (nr. 9827/1941³), care stabilea obligația de a fi redactate, de către autoritățile locale, monografiile locurilor unde trăiau și activau.

Este și cazul comunei bihorene Vintere, al cărui text monografic îl publicăm și despre care formulăm câteva comentarii, cu această ocazie. Autorul acestuia a fost, așa cum s-a întâmplat adeseori, preotul localității, un anume Alexandru Ciurdariu, care l-a semnat în 22 noiembrie 1941. Nu este vorba, cum menționam, de un demers profesionist. Acesta ar fi presupus munca interdisciplinară a unei echipe de specialiști, care să cerceteze realitatea pe teren (istorici, etnografi, sociologi, culegători de folclor)⁴. La care adăugăm că se impunea pentru aspectul istoric (mai ales pentru monografiile istorice, nu generale), și muncă de cercetare și documentare în arhive, unde, mai ales urbariile întocmite sub stăpânirea austriacă, ar fi putut oferi alte informații utile.

În acest caz, preotul Alexandru Ciurdariu, dovedind calități de cercetător, s-a informat din două surse editate, la care a avut acces, în momentul redactării. Este vorba, mai întâi, de prima monografie a Episcopiei Catolice a Bihorului, scrisă de bibliotecarul episcopiei pe atunci, Buniytay Vincze⁵, și, mai apoi, de lucrarea interbelică a profesorului și istoricului Constantin Pavel⁶. Lor li s-au adăugat surse locale, informații adunate prin metoda istoriei orale, culese la fața locului, memoriile bătrânilor satului, dar și observația proprie, cu un anumit grad de obiectivitate, datorat, considerăm noi, nivelului de educație al preotului Ciurdariu, care rezultă din întreaga narațiune logică, cursivă și plăcută, reprodușă în anexă.

Pentru cititorul de azi, informațiile bibliografice amintite, cât și memoriile și descrierile obiceiurilor locale, relevă gradul de cunoaștere al istoriei, religiei,

³ Sabina Horvath, „Informații etnografice cuprinse în câteva monografii sătești din Bihor datate la mijlocul secolului al XX-lea, în *Biharea*, XL/2013, Oradea, 2013, p. 9.

⁴ În România, părintele sociologiei românești, savantul Dimitrie Gusti, în perioada interbelică, a introdus metoda monografică științifică.

⁵ Buniytay Vincze, *A Várad püspökség története alapításától a jelenkorig (Istoria episcopiei de Oradea de la fundarea sa până în prezent)*, Nagyvárad (Oradea), 1883.

⁶ Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș (1828-1928)*, Beiuș, 1928.

etniei, obiceiurilor, tradițiilor, uneori chiar al mentalității locuitorilor din sat, la un anumit moment istoric, al sfârșitului anului 1941.

Conform tipicului, partea de debut, cea geografică, este rezumată, cu precizarea, importantă pentru destinatar, că Vintere este un „sat românesc” din sudul Bihorului, separat de apa Holodului, de comuna omonimă, aflat pe drumul principal care leagă Beiușul de Oradea.

Prima și cea mai mare pandemie de ciumă („moartea neagră”), eveniment cu urmări catastrofale pentru întreaga Europă, a devastat și Vintere la 1359, decimând aproape întreaga populație, astfel că – datorită vidului demografic episcopul catolic din Oradea a fost obligat să emită o „diplomă” pentru repopularea satului, prin acordarea de privilegii, permițând voievodului local, Petru, „fiul lui Stan (Stanislas)”, să aducă un preot român, care urma să fie scutit de „plata oricărei dijme”.

Autorul remarcă situația economică dificilă a satului, compensată de existența căii ferate în apropiere. Foarte mulți localnici – care nu dețineau suficient pământ - erau angajați la căile ferate. Până atunci, ca majoritatea țăranilor ardeleni din satele de munte, să poată supraviețui, cei mai mulți au lucrat, ca muncitori sezonieri, la munci agricole, în bogata câmpie a Banatului, de unde se întorceau doar toamna.

Fenomenul roirii s-a produs inevitabil și în mod natural, și se datorează acțiunii convergente a doi factori: sporul demografic și suprafața redusă de pământ, ceea ce i-a obligat pe tinerii săteni să părăsească vatra satului și să întemeieze o altă așezare: „Așa se formează micul cătun Brătești, care se ține ca și comună politică tot de Vintere. La început patru-cinci gospodării, azi numără aproape de 40 de familii, cu circa 200 de membri”.

Se menționează că trecutul îndepărtat - înainte de momentul epidemiei de ciumă din 1359 – nu este bine cunoscut, adevărul amestecându-se cu „basmelor”, dar se știa că satul ar fi fost reședința unor cnezi români; apoi sunt amintite urmele materiale ale ocupației turcești, descoperirea unor monede.

Informațiile orale obținute sunt apreciate critic în încheiere: „Repet, sunt vorbe care nu le poți verifica, dar care au ceva la bază”.

Astăzi, putem afirma că singura „verificare” - în ceea ce privește trecutul satului – posibilă și necesară, trebuie făcută științific, printr-o cercetare arhivistică serioasă, prin căutarea documentelor medievale care să fi inclus și comuna, dar și în fonduri create în secolul al XIX-lea de alte instituții.

La capitolul despre viața religioasă, preotul-autor oferă informații și explicații interesante. Consideră cel mai relevant evenimentul unirii religioase cu Roma, care a avut drept rezultat construirea, în timp, a două biserici ortodoxă și unită și vânzarea unei biserici mai vechi la Vărășeni. Preoții se bucură și ei de atenție, fiind menționați nominal, de la cel mai vechi cunoscut până la cei mai recent, mai bine cunoscuți, caracterizați pe baza însușirilor sau a defectelor lor morale. Unele dintre cele din urmă a avut ca efect sectarismul (trecerea la cultele neoprotestante), fiind menționate eforturile și lupta împotriva sa, pentru a-i face să revină la vechea confesiune.

Atunci când se referă la cel de-al doilea stâlp al identității românilor transilvăneni, *școala*, preotul Ciurdariu menționează și surse scrise, cum sunt *șematismele* din Oradea, din secolul al XIX-lea, dar și informații dintr-o sursă tipărită,

lucrarea profesorului, V. Bolca, din care aflăm că în Vintere exista corp didactic încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (din 1787), iar din șematismele orădene poate fi cunoscut numărul de elevi, în anumiți ani. Sunt menționați nominal și „cei mai vechi învățători” și faptul că în comună existau trei săli de clasă și una în Brătești.

Un indiciu relevant al importanței așezării era și existența unui notariat (apar numele celor „mai vechi notari”) și a unei bănci de împrumut pentru țărani, falimentată de izbucnirea primului război mondial.

Demne de interes sunt și observațiile finale ale preotului, intitulate „*situația actuală*”, care dezvăluie „năravuri” vechi, demne de critica autorului, pentru că sunt considerate printre cauzele condițiilor mai rele de viață, în afara, desigur, a sărăciei cronice. Este înfierat comportamentul, unii le-ar numi mentalități locale, care contribuie la menținerea sărăciei, la care „(...) mai contribuie și oamenii”, pentru că nu acceptă noul: „Nu vreau să primească nicio inovație. Casele nevăruite, gardul neterminat, curți neîmprejmuite, toate arată o delăsare. Motivul ar putea fi preluarea obiceiurilor sub explicația: „așa ne-am trezit”. Alcoolismul era o altă meteahnă cronică în sat: „Puținul ce-l câștigă, aproape 60-70%, merge la cele două prăvălii și cârciumi. Se bea mult, în special țuică. Deși pe banul risipit pe băutură s-ar putea îndrepta multe neajunsuri”. În fine, frecvența tuberculozei „(...) face victime relativ multe: anual 6-10 oameni”, iar biserica este „...rar și slab frecventată. Motivul: indolența”. Observații finale scurte, tăioase și la subiect, dar lăsate fără soluții, în afara speranței în construcția unei dorite case culturale și speranța în Dumnezeu, exprimată, în mod repetat, în text.

Într-o încheiere, conchidem că autorul, prin intenția, dar și prin unele surse, de la lucrări editate mai vechi la documente precum șematismele diecezei de Oradea, ne dezvăluie veleități de istoric și ne întărește părerea că textul său poate fi o sursă utilă pentru viitoarele cercetări cu caracter științific, referitoare la monografia comunei Vintere.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ
Scurtă monografie asupra comunei Vintere

Comuna Vintere e un sat românesc așezat în partea sudică a județului Bihor. E mărginaș cu comuna Holod, unde Episcopia română Unită de Oradea are un domeniu destul de însemnat. Apa Holodului, care formează hotar între cele două comune, brăzdează o bună parte și din hotarul comunei Vintere.

Așezat pe șoseaua ce face legătura între Oradea-Beiuș, acest sat a luat încă de mult un avânt destul de puternic, cu o populație azi la 1700 de suflete.

Datele ce ne vorbesc despre existența comunei Vintere sunt destul de vechi și interesante. Prin secolul XIV, soldații care au luat parte la război prin Italia au adus cu ei germenele bolii numite de ei „moartea neagră” (ciuma). Aceasta face ravagii mari și în Vintere, lăsându-l aproape pustiit. Luptătorii întorși din Italia au importat cu ei „moartea neagră”, care în 1349, cu toată puterea, s-a ivit pe teritoriul județului; între altele, satul Felvintere (Vintire de azi) cu totul s-a pustiit în vremea epidemiei (i.m. Bunitay Vincze, I. p. 477). De unde reiese că Vintere, încă înainte de acest eveniment, e un sat cunoscut și mare, având o vechime oarecare.

După catastrofa de mai sus, desigur se va fi făcut totul pentru ca satele pustiite de ciumă să se refacă. De fapt, aceste sate - între care și Vintere - capătă anumite privilegii, pentru a-și putea reveni cât mai curând și pentru a-l putea repopula cât mai repede și sigur”.

„La 1349, Episcopul Dimitrie încuviințează unui sat – mai bine – voievodului de aici să țină un preot român, pe care îl scutește de dijmă și alte pretenții iobăgești de la Oradea. În diploma din 1349 către Petre, Voievodul românilor de aici din Vintire (Felventer) pertinentia beleneși zice: „Noi, Dimitrie, prin mila lui Dumnezeu și a Sfântului Scaun Apostolic, episcop al Orășii, prin literele de față, dăm știre tuturor căroră se cuvine că, având de gând ca pământul sau posesiunea noastră numită Felventer, s-o împopulăm cu mult norod, voievodului Petru, fiului Stan (Stanislau), judele aceleiași comune Felventer, am aflat de bine a-i face acest favor: adică să poată să fie îndreptățit a ține un preot valah câtă vreme ne va place nouă, numindu-l, scutindu-l de prestarea oricărei dijmă, ce de drept ar trebui să ne revină nouă, ca stăpân al locului” (Dr. Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, p. 43-44).

Din această diplomă mai reiese că românii la această dată nu vin pentru prima oară aici, ci e „vorba numai de o coborâre a românilor din nou la câmpie după invazia tătarilor și ciuma din jumătatea dintâi a veacului XIV, adică din Asia Mică. Pustiirile acestui flagel fură înspăimântătoare. Românii refugiați în codrul din apropiere se expuseră mai puțin primejdiei și după slăbirea și încetarea acesteia se lăsă spre șes, în locurile cunoscute mai dinainte” (Dr. C. Pavel, *op. cit.*, p. 45).

De fapt, după această diplomă populația în Vintere crește. Satul să formează, la început cele câteva case așezate sub dealul din imediata apropiere, pe strada unde azi se află biserica, strada principală - așa-zisă „la drum” -, ia ființă mai târziu. Comuna era așezată în bună parte tot între păduri mari. Referitor la aceste păduri circulă și azi fel de fel povestiri rămase din bătrâni. Se spune că în ele trăiau

mulți răufăcători și tâlhari. Dacă se întâmpla ca vita vreunui gospodar să se abată prin pădure era prinsă de acești tâlhari. Peste una-două zile se pomenea stăpânul vitei că, dacă va depune o sumă de atâția galbeni la un anumit loc din pădure - într-o scorbură -, își va reprimi animalul și într-adevăr păgubașul ducea banii la locul indicat, ca a doua zi sau chiar peste noapte să se trezească cu animalul dispărut, acasă.

Șoseaua care azi întretaie comuna, mai bine zis o străbate de-a lungul, mai demult nu era prin sat. Drumul era pe lângă sat. Venind dinspre Beiuș înainte de a intra în comună este un deal cu un urcuș destul de greu. Înainte drumul o lua de aici la dreapta, mergând pe sub poala dealului și pe lângă apa Holodului, până pe la gara Holod, unde continua pe aceeași linie ca azi. Târziu numai, când s-a făcut șoseaua, a fost tăiat în deal și deschis noul drum. Și aceasta, prin sat avea altă rută. Ajuns în dreptul casei unde azi este prăvălia cooperativa comunei, cotea spre dreapta, pe strada Bisericii, pe unde continua până la ieșirea din sat. Abia când s-a făcut noua stradă de la drum cu case, a luat și șoseaua ruta aceea, neavând de urcat așa mult spre capătul dinspre Holod. Înainte de facerea actualei șosele, mai exista un drum destul de însemnat, poate cel mai însemnat în trecut și mai umblat. Anume, plecând din Vintere, drumul ieșea și cotea spre dreapta, din locul unde azi este o ieșire în pășunea comunală (numită Dumbravă), unde își are casă Petru Anton a Ciani. Mergea de-a lungul peste pășune, care pe atunci era pădure mare, lua cele două dealuri ce-i stau în față și continua pe partea dreaptă a dealului, pe unde e azi cimitirul vitelor, ieșea tocmai spre comuna Răbăgani, unde avea apoi ruta spre Beiuș, mai departe.

Comună relativ mare (la 1700 suflete azi), primul lucru mai izbitor e hotarul mic ce-l are comuna. În întreaga comună abia sunt patru-cinci gospodării mai bune, care și acelea s-ar putea numi mijlocii. Restul lasă toate de dorit. Casele, în marea majoritate, sunt din lemn bătut cu pământ. Marele noroc ce-l au cei din localitate e că o bună parte din bărbați (cam 150 persoane) sunt angajați în diferite funcțiuni la CFR: acar, frânar, șef de tren etc. ceea ce face ca lipsa hotarului să nu se simtă atât de mult. În trecut existența și-o câștigau oamenii mergând pe la lucru prin Banat, (=la câmpie), unde brațele de lucru erau căutate. Băieții trecuți de 15-16 ani se îndreptau spre câmpie, unde stăteau de multe ori ani întregi și se reîntorceau cu o oarecare sumă făcută în timpul serviciului.

Populația satului este mereu în creștere⁷. Pe vremea când s-a făcut prima împroprietărire în Ardeal, locuitorii erau puțini. Pământul a fost îndeajuns pentru fiecare. Cu timpul, prin diferite împărțeli, prin nașteri, pământul ca porțiune a ajuns puțin de persoană și de familie. Acest neajuns îi face pe mulți că își lasă locul de casă ce-l aveau în comună și merg de-și fac case pe locul din hotar, fiind pământul cam departe de sat. Așa se formează micul cătun Brătești, care se ține ca și comună politică tot de Vintere. La început patru-cinci gospodării, azi numără aproape de 40 de familii, cu circa 200 de membri.

Ce privește istoricul acestei comune, adevărul nu se poate deosebi de cele mai multe ori din basme. Fapt amintit e, că satul e pomenit în cele mai vechi scrieri.

⁷ În *Șematismul diecezei de Oradea din anul 1824* figurează: „Venter, 1784, parochia erecta: 687 suflete unite; 6 neunite; 7 reformate”. Azi parochia are aproape 1700 suflete!

Ba, tot aici ar fi avut reședința și unii din cnezi. Ocupația de mai târziu, turcească, nu lasă ceva deosebit asupra istoricului satului. În hotarul comunei se găsesc și azi vreo 12 – douăsprezece - gropi care, după descrierea celor bătrâni, par a fi fost adăposturi militare turcești. Cu atât mai vărtos că aceste gropi - largi și afunde respectabil - erau și acoperite, unde soldații trăiau ca în cazarmă.

La marginea satului - la intrarea dinspre Holod - mai este și azi o urmă de pivniță, care se vede că a fost de proporții mari. Intrarea e acoperită, dar în afunzime e și acum goală. Când se trece cu trăsura pe drumul din apropiere sună a gol tare. Nu se știe precis care e originea acestei pivnițe, unii susțin că e de pe vremea ocupației turcilor, iar alții spun că ar fi mai veche, chiar o urmă a aceluși „domn” care a fost stăpânul satului. Îi dau unii o etate de 4-500 de ani. Bătrânii spun că ar fi auzit că a avut porți mari de fier, de care se înfricoșau când treceau pe acolo. S-au găsit, spun unii, și monede vechi [pe] care locuitorii le atribuiesc aceluși „domn mare” care se presupune a fi cneazul de demult. Repet, sunt vorbe care nu le poți verifica, dar *care au ceva la bază*.

Viața religioasă a locuitorilor n-a fost cu nimic deosebită față de a celorlalți din comunele din jur și a românilor ardeleni, în general. Mai vie și mai în afară de obișnuit pare să fie Unirea cu Roma a unora din credincioși. Unirea nu se face așa ușor și dintr-o dată. Credincioșii care au trecut la Unire, și-au avut biserica lor. Cei rămași, și-au avut-o pe a lor. Așa că, nu e de mirare dacă în sat se găsesc două biserici în același timp: una unită, alta neunită. Locuri de biserică sunt cunoscute: 1) la poala dealului, unde a se află grădina locuitorului Junc Alexandru Tomuța. Se văd și puține urme; 2) Tot la poala dealului, în dreptul locuitorului Creț Mihai - a Sivanchi. Aici a fost și cimitir. Se văd urmele care îl împrejmuiau și ridicături, care denotă urme de morminte. 3) „În dealul de biserică” – departe, afară din sat, unde iară se văd bine urmele bisericii și a cimitirului ce-o împrejmuia. Cimitirul era deschis înainte de 90-100 de ani. 4) Ultima biserică, care a fost înaintea celei prezente, bine ținută în minte de cei mai bătrâni a fost în sat, vecină cu cea de azi. Era lungă, strâmtă și acoperită cu șindrilă. Lemne din ea se mai găsesc la unii locuitori. De fapt această biserică (probabil pereții și părțile mai bune din interior), a fost vândută la Vărășeni, care „după toate probabilitățile, pare să fi fost ultima Biserică ortodoxă în sat.

Aici, lângă Biserica aceasta, era pe timpuri și cimitir. Cei bătrâni spun că părinții lor le-ar fi spus că, alături de actuala biserică, ar fi fost înmormântați rude sau părinți de ai lor.

5) Actuala biserică, din piatră de codru, înaltă și spațioasă, este mai recentă. Sunt oameni în viață care au lucrat la zidirea ei. Zidirea se spune că ar fi durat 14 ani, iar după alții numai șapte ani ⁸. Inginerul care a condus lucrările, se spune că ar fi fost un oarecare „Lorina” din Sâmbăta. Lucrașii au fost în majoritate maiștri italieni, aduși de Episcopul Pavel, pentru construirea internatului de băieți din

⁸ În turnul bisericii actuale se află un clopot cu data 1768. Desigur, a fost dus din biserică în biserică, după cum s-au zidit. Un alt clopot a fost donat bisericii din Pocola, cu ocazia trecerii lor la uniți. Acest clopot a fost ținut mult timp într-o clopotniță, iar după zidirea bisericii actuale a fost așezat în turnul unde se află și azi.

Beiuș. Acești italieni iau mai târziu în lucrare și linia ferată ce duce la Beiuș. Piatra ce este pusă în zidurile bisericii este din hotarul comunei Vintere.

Preoții mai vechi, amintiți de săteni sunt următorii:

1) *Popa Moisă* e amintit ca un om cu purtare foarte bună: „tare bun”.

2) *Popa Blaga* - De fapt rolul este inversat, căci Blaga a fost înaintea lui Popa Moisă (1809-1810). Se spune că acesta ar fi fost ultimul preot neunit, care el însuși trece cu toată turma la uniți.

3) Mai puțin amintiți sunt *Pop Gabriel* și *Popovici Gabriel*, probabil din cauza timpului scurt ce l-au petrecut aici.

4) Cu multă venerație era amintit *Ioan Clintoc*. Era un om tăcut și mult încercat. Soția îi moare de tânăr. Nu vorbea aproape deloc cu femeii, ca să nu scandalizeze pe cineva. În casa lui nu lăsa să intre deloc nici o femeie, tot din același motiv. Era bun și sărac și sărea în ajutorul altora, între oameni nu prea se amesteca.

5) Urmează *Pop Petru*, pentru care nu au oamenii aceleași amintiri. Era avid după avere. Era în stare să nu meargă la înmormântare, până nu i se plătea anticipat și încă nu oricât, ci 10 până la 20 de bancnote. A fost [un] caz că, neavând o văduvă cu ce plăti înmormântarea soțului, preotul îi ia pământul de la orfani și îl folosește trei ani. Lui i se datorește faptul că oamenii încep să aibă alte priviri, nu spre biserică: se îndreaptă spre sectarism, se fac baptiști. La început două-trei familii, apoi mai mulți, pentru a scăpa de tirania preotului, care numai părinte pare să nu fi fost. Și acest sectarism se lățește, cu atât mai mult că, în urma lui Pop Petru, vine un preot, tot cu așa purtare rea.

6) *Vasile Herlo*, rămas văduv, nu-și pune stavilă pornirilor. Trăiește în concubinaj cu o nemțoaică. Mergea prin șezători cu feciorii, așa că prestigiul preotului scade. În acest timp - sectarismul având teren prielnic - se lățește. Nimeni nu-i pune stavilă.

Acest Herlo fusese înainte suspendat din preoție tot pentru purtare rea. Vine aici de la Oradea, unde fusese contabil la o bancă. Iar de aici pleacă la Bârzava, lăsând în urma lui lucrul, care nici la 40-50 de ani, nu s-au putut repara.

7) Urmează, aș putea spune, o pleiadă de preoți buni, care toți muncesc, toți își dau silința ca cel puțin să oprească trecerile la sectarism, iar în urmă de tot să lucreze pentru revenire. Așa sunt: Iuliu Papp, Ignatu Chirvai, Mănău Cornel, azi protopop în Rogoz, Petre Chișvasi - azi în Tinca; Virgil Muntean - azi în Negru și, de prezent, Alexandru Ciurdariu. Toți aceștia, după puteri, au lucrat la readucerea celor rătăciți, numărul lor a scăzut și pare să scadă, fac treceri înapoi la religia creștină circa 8-10 suflete. Darul lui Dumnezeu e bun și va ajuta.

Celălalt factor însemnat în comună e școala. Date scrise nu prea găsim în loc despre școală, dar, în schimb, o găsim pomenită în diferite scrieri. Așa în „*Școala normală română unită*”, de profesor V. Bolca, în anul 1822 e amintit Petru Gal, ca învățător din Vintere, care atunci dă examenul la școala lui Corneli din Oradea. Ba, mai înainte (la p. 55), același autor ne spune că, încă pe la 1787, Vintere e amintit printre comunele unde funcționează corp didactic, deci cu învățător.

În *șematismul* Diecezei de Oradea din anul 1844 aflăm: „Venter-Vintyr Scolares 87. Scolares adest...”

În *șematismul* din 1845 aflăm Venter-Vintir „școlares 85...”. În cel din 1851 „școlares 85...” Vedem că, luând în considerare timpurile vitrege peste care a trecut în special școala românească de atunci, Vintere se prezintă destul de bine.

Cei mai vechi *învățători* amintiți de locuitori sunt:

1. *Bărbuș Teodor* e de origine din Beiuș. Cântăreț. În Vintere e cam pe la 1865, de aici pleacă în Rogoz, iar de acolo la Petrani și Ciheiu.

2. Încă, înaintea lui Bărbuș, a fost *Vidican Aurel*, venit dinspre Arad, se așează în Vintere, iar de aici la Holod.

3. E amintit încă unul *Mureșan*, după care vine

4. *Petru Libuțiu*, care stă aici între anii 1875-1914. E originar din Cenaloș, Bihor.

5. *Văcărescu*, încă funcționează aici ca învățător. În 1918, la Brătești, îl găsim pe Mănuș Aurel, după pensionarea lui Petru Libuțiu, 1914, urmează ca învățător Ioan Tămaș, ginerele lui Libuțiu, născut în Popești, pl. Marghita. Studiile le face la liceul Premontreilor și apoi la Preparandia Unită din Oradea. În 1914 e numit suplinitor, în 1915 titular la Vintere, unde stă până în 1920, când pleacă la Holod.

Toți cei de mai sus fac parte din Școala Confesională după aceștia vin o mulțime care se perindă 1, 2, 3, ba chiar și mai mulți pe ani, la această școală, numiți de stat.

Localul școlii are mult de suferit în urma acestor peregrinări. Primul care se stabilește mai mult aici e Florea Leuca, care aduce rânduială în toate, școală și clădiri, iar de prezent directorul Pantea Toma, care încă e stabil și se străduiește mult spre bine.

E interesant de amintit că localul școlii mai înainte a fost în altă parte, unde se află casa locuitorului Vasile Loimba. Cu timpul s-a făcut schimb cu un om care avea loc de casă lângă biserică. Aici s-a făcut școala nouă și locuința pentru învățător, care era și cântăreț bisericesc totodată.

Clădirea actuală a școlii vechi confesionale e recentă: înainte de războiul mondial. Fiind amenințați că, dacă nu vor înălța clădirea, o va face statul maghiar, preluând școala, oamenii înțeleg primejdia și mână de la mână pun și ridică sala de învățământ. De fapt, primejdia n-a trecut. Statul maghiar tot înființează și aici o școală de stat, dar prea puțin a funcționat și cu prea puține rezultate.

Azi avem în sat trei sale de învățământ, cu 6 puteri, plus Brăteștii, cu o sală și un învățător. Bun e Domnul și ne va ajuta la mai mult!

Sat mare, a avut de mult și notariat. Notariatul de mult, până a fost satul mic, era așezat pe locul unde se află azi casa văd. Eva Toma (Vuța Fani). Era dintr-o casă simplă, cu o singură cameră, chiar mai apoi așezându-se pe locul unde e aici vechiul local, îl forma o singură încăpere, care forma notariatul. Cei bătrâni spun că în fața notariatului era un dud mare, care avea crengile până jos. Sub el se adunau oamenii cu ocazia alegerilor de primar. Ridicau pe cel ales pe sus cu „ura” și nu o dată se întâmpla ca cel ridicat să rămână spânzurat de propriul său păr (care pe atunci se purta lung în plete) de crengile dudului, spre hazul celor din jur.

Notarul desigur nu avea aceleași atribuțiuni ca azi. Personalul îl formau doi inși: notarul și un grefier.

E comic felul în care se trimiteau atunci recruții la armată. Fiecare sat era obligat să dea două-trei-patru persoane pentru armată. Indiferent pe cine. Și atunci primarii de obicei dădeau persoane străine de sat: servitori sau așa ceva, atunci începea o goană nebună după respectivul care nu voia în ruptul capului să plece. Nu o dată trebuia să-l urmărească pe câmp și să fie prins cu arcanul din spatele calului, și cu toate protestele sale era trimis mai departe, de unde nu se elibera decât după 4-5 ani de stagiul.

Cei mai vechi notari, amintiți în loc, sunt următorii:

1) Cordoș – despre care se spune că a avut o fată frumoasă. De această fată se îndrăgește băiatul servitorului de la notariat și se înțeleg ei amândoi să fugă împreună. De fapt, s-au și căsătorit, apoi e bunicul lui Junc V. Ciocianul.

2) Kem Karolyi – care, deși nu avea pregătire cerută, fiind grefier mai mult timp aici, își câștigă simpatia oamenilor, fiind bun cu ei, care îl aleg apoi și îl cer de la primpretor, să le rămână de notar.

3) Din timpuri mai recente e amintit apoi Pop Aurel.

Până înainte de războiul mondial era în sat o mică bancă de împrumut, banca era o societate oamenilor din loc. O acțiune făcea cinci coroane. Cei care aveau acții aveau drept să se împrumute. Evreul Weiss, de la Holod, fiind acționar, și-a împrumutat sume mari de aici, și-a cumpărat cai și o trăsură frumoasă, cu care umbla, din banii împrumutați.

Venind războiul, banca dă faliment. Casele de fier rămân în parte la primărie, respectiv notariat, și la percepția fiscală.

Mai e de amintit că în hotarul comunei au fost mai demult cuptoare de ars piatră de var. Pădurile erau mari, lemne erau de ajuns, piatra era bună la așa ceva, așa că multă vreme au funcționat aceste cuptoare de ars piatră de var. Varul ce s-a folosit la zidirea bisericii noi, e de acolo. Și azi se văd urmele acelor cuptoare, în așa zisele „prisăci”.

Ca încheiere, de amintit situația actuală din sat. Starea materială, am amintit e destul de slabă. Pe lângă sărăcia care este, mai contribuiesc și oamenii. Nu vreau să primească nicio inovație. Casele nevăruite, gardul neterminat, curți neîmprejmuite, toate arată o delăsare. Motivul: „așa ne-am trezit”.

Puținul ce-l câștigă, aproape 60-70% merge la cele două prăvălii și cârciumi. Se bea mult, în special țuică. Deși pe banul risipit pe băutură s-ar putea îndrepta multe neajunsuri.

E frecventă mult tuberculoza, care face victime relativ multe: anual 6-10 oameni. Biserica rar și slab frecventată. Motivul: indolența.

Școala se bucură de o cinste mai mare, având frecvență destul de bună. Faptul se datorește și la aceea că sunt siliți sau forțați pe diferite căi: amenințări, pedepse, amenzi etc.

E mult lipsită și ar fi binevenită o casă culturală, unde să se adune oamenii în zi de sărbători și în timpul liber. Astfel tixează cârciumile, unde numai bine nu învață.

Avem speranțe că, încetul cu încetul, se vor putea îndrepta toate. Dar la aceasta se cere multă muncă, multă răbdare și timp și mai mult.

Bun e Domnul și ne va ajuta!

Vintere, 22 noiembrie 1941.

Preot *Alexandru Ciurdariu*